

THAMMASAT
UNIVERSITY

หอสมุดปรีดี พนมยงค์

ทายาทมอบให้เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่

ศาสตราจารย์ ไพโรจน์ ชัยนาม ม.ป.ช.,ม.ว.ม.,ท.จ.ว.
และ

คุณหญิงบรรเลง ชัยนาม ต.จ.,ต.ม.

ธรรมศาสตร์บัณฑิตหญิงคนแรก

ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (๒๔๗๔)

ฯพณฯ ดร.สุกิจปล ชัยนาม เอกอัครราชทูตประจำกระทรวงการต่างประเทศ
บริจาคเงินจัดทำสติกเกอร์

TULIB

3 1379 00954296 1

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๐

เรื่องตำนานเมืองระนอง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ทรงเรียบเรียง

พิมพ์ครั้งที่ ๒

มหาอำมาตย์ตรี พระยาประดิพัทธภูบาล (ก้อยเห็ด ณ ระนอง)

พิมพ์ในงานขึ้นชิงช้า พ.ศ. ๒๔๗๔

พิมพ์ที่
โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย

ก
DS
571
9W436
ล.15

สำนักหอสมุด

คำนำ

ตำนานเมือง หนองหาน สืบเนื่องพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ ทรงเรียบเรียง ประทาน ตัดทูล หนองหาน พิมพ์แจก
ในคราวเสด็จพระราชดำเนิน เที่ยงมณฑลอุดร เมื่อเดือน มกราคม
พ.ศ. ๒๔๗๓ พระยาประสิทธิ์ภูบาล (ค้อยเหล็ก หนองหาน) ได้เป็น
พระยาขึ้น ซึ่งข้าพเจ้านี้ ขออนุญาตพิมพ์อีกครั้ง ๓ สำหรับแจก
ในงานนี้ กรมการราชบัณฑิตยสภา อนุญาตให้พิมพ์ได้ตาม
ประสงค์

ราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๔

สำนักหอสมุด

พระยาประติพัทธภูบาล
(คอยู่เหล่ ณะระนอง)

สำนักหอสมุด

สารบัญ

ตอนที่ ๑	ตำนานเมืองระนองในโบราณสมัย	หน้า	๑
	ว่าด้วยอาณาเขตต์เมืองระนอง	,,	๒
	ว่าด้วยอาชีพของชาวเมืองระนอง	,,	๒
	ว่าด้วยตงเจ้าภาษีนครวัดบุกกทเมืองระนอง	,,	๓
	ตำนานตราตงจันคอขี้เจียง เป็นหลวงรัตนเคียรขู้	,,	๓
ตอนที่ ๒	ยกเมืองระนองขึ้นเป็นหัวเมืองจัตวา	,,	๕
	ตำนานตราตงหลวงรัตนเคียรขู้เป็นพระ เจ้าเมืองระนอง	,,	๘
	ยกเมืองระนองมาขึ้นกรุงเทพ ฯ	,,	๑๕
	ตำนานตราตงพระรัตนเคียรขู้เป็นพระยา ผู้ดำริราชการ เมืองระนอง	,,	๑๕
	ว่าด้วยวิชัยปกครองหัวเมืองในสมัยนั้น	,,	๑๘
	ว่าด้วยพระยารัตนเคียรขู้บำรุงเมืองระนอง	,,	๒๐
	ประวัติตั้งเขปบุตรพระยารัตนเคียรขู้	,,	๒๐
ตอนที่ ๓	เรื่องตงข้าหลวงประจำหัวเมืองฝ่ายตะวันตก	,,	๒๒
	ว่าด้วยภาษีอากรผลประโยชน์หัวเมืองตะวันตกใน รัชกาลที่ ๔	,,	๒๒
	ว่าด้วยเหตุที่จะประมุขภาษีอากรผลประโยชน์	,,	๒๔
	ว่าด้วยผลของพระราชทรัพย์ที่เจริญขึ้นด้วยการประมุข	,,	๒๖
	ว่าด้วยตงข้าหลวงตรวจและรับส่งเงินหลวง	,,	๒๖

ว่าด้วยผู้รับประมุขภาษาอากรมตประโยชน์คิดวิหาคำไร หน้า ๒๗

ว่าด้วยผู้รับประมุขภาษาอากรมตคิดวิหาคำไร ,, ๒๘

ว่าด้วยเงินกุดที่เมืองระนองกำเรบ ,, ๒๘

ตำเนาใบบอกพระยารัตนเศรษฐีเรื่องเงินกุดกำเรบ ,, ๓๐

ว่าด้วยเงินกุดที่เมืองภูเก็ตกำเรบ ,, ๓๒

ตำเนาใบบอกพระยามนตรีสุริยวงศ์เรื่องเงินกุดกำเรบ ,, ๓๓

ว่าด้วยเพิ่มกำลังรักษาเมืองภูเก็ต ,, ๔๓

โปรดให้พระยารัตนเศรษฐีเป็นพระยาดำรงสุจริต จางวาง
กำกับเมืองระนอง ,, ๔๓

ตำเนาดำรงตราตั้งพระยารัตนเศรษฐีเป็นพระยาดำรงสุจริต ,, ๔๔

ตำเนาดำรงตราตั้งพระศรีโศภณพิทักษ์เป็นพระยารัตนเศรษฐี ,, ๔๗

พระยาดำรงสุจริตจัดการเรื่องทรัพย์สินสมบัติ ,, ๔๘

พระยาดำรงสุจริตถึงอนิจกรรม ,, ๕๐

ตำเนาดำรงตราพระราชทานคำจารึกช่อดูแลพระยาดำรงสุจริต ,, ๕๐

ตำเนาจารึกบ้ายที่ช่อดูแลพระยาดำรงสุจริต ,, ๕๔

ทรงตั้งหลวงบริรักษ์ โสฬสเป็นพระอภัยมณีคหิ์รักษา ,, ๕๖

ตอนที่ ๕ รับเสด็จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่เมืองระนอง ,, ๕๘

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเยี่ยมเทศม

มธาย ,, ๕๘

พระราชนิพนธ์ว่าด้วยเมืองระนอง	หน้า ๕๕
เสด็จจากเมืองตะกั่วถึงเมืองระนอง	„ ๕๘
เสด็จประทับที่เมืองระนอง	„ ๖๕
เสด็จประพาสตลาดเมืองระนอง	„ ๖๖
เสด็จไปบ้านพระยาระนอง	„ ๖๗
พระราชทานข้อดีถานที่เมืองระนอง	„ ๖๘
เสด็จไปทอดพระเนตรที่ฝั่งศพพระยาดำรงสุจริต	„ ๖๙
ว่าด้วยการปกครองเมืองระนอง	„ ๗๐
เสด็จกลับจากเมืองระนอง	„ ๗๒
พระราชทานที่ฝั่งศพผู้กตุนระนอง	„ ๗๒
สำเนาพระราชหัตถเลขาพระราชทานที่ฝั่งศพผู้กตุนระนอง	„ ๗๓
สำเนาสวรรคตพระราชทานที่ฝั่งศพผู้กตุนระนอง	„ ๗๔
โปรดให้พระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊) เป็น	
ผู้ว่าราชการเมืองตรัง	„ ๗๗
ประวัติผู้กตุนระนองสมัยรัตนโกสินทร์	„ ๗๗
ตอนที่ ๖ รับเสด็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	
ณเมืองระนอง	„ ๗๙
เสด็จเยี่ยมมณฑลทักษิณ	„ ๗๙
เสด็จถึงเมืองระนอง	„ ๘๐
พระราชทานพระแสงราชศาสตราสำหรับเมืองระนอง	„ ๘๑
คำถวายชัยมงคล	„ ๘๒

พระตำราโต้ตอบ	หน้า ๘๔
เสด็จประพาสที่ห้องซ้ายตฤณระนอง	„ ๘๗
ทอดพระเนตรรับพระม้า	„ ๘๘
เสด็จจากเมืองระนอง	„ ๘๙
ลำดับวงศ์ตฤณระนอง	„ ๙๑
ตฤณระนองชั้นที่ ๑	„ ๙๑
ตฤณระนองชั้นที่ ๒	„ ๙๒
ตฤณระนองชั้นที่ ๓	„ ๙๗

บัญชีรูป

๓	เหมืองแร่ดิบบุกเมืองระนอง	หน้า ๒
๒	เหมืองแร่ดิบบุก เมืองระนอง	,, ๒
๓	ช่องซัยพระยาดำรงสุจริต (คอซู้เจียง)	,, ๕๐
๔	ตลาดเก่าครึ่งพระยาดำรงสุจริต (คอซู้เจียง)	,, ๖๖
๕	ทางไปพนารอนเมืองระนอง	,, ๖๖
๖	พนารอนเมืองระนอง	,, ๖๖
๗	ทางเข้าบ้านผดู่เจ้าราชการเมืองระนอง	,, ๖๘
๘	สวนจันทร์ เมืองระนอง	,, ๖๘
๙	กัณฑ์ขลุ่ยยาแดงคันแรก ของพระยาดำรง (คอซู้เจียง)	,, ๖๘
๑๐	วังรัตนรังสรรค์ เมืองระนอง	,, ๗๐
๑๑	วังรัตนรังสรรค์ เมืองระนอง	,, ๗๐
๑๒	ช่องซัยพระยาดำรงสุจริต (คอซิมก๊อง)	,, ๗๒
๑๓	ช่องซัย พระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบ)	,, ๗๔
๑๔	รูปพระยาดำรงสุจริต (คอซู้เจียง)	,, ๘๐
๑๕	รูปพระยาดำรงสุจริต (คอซิมก๊อง)	,, ๘๒
๑๖	รูปหลวงศรีดัมภ์ (คอซิมจั่ว)	,, ๘๔
๑๗	รูปพระยาอภัยวงศ์ศรัทธา (คอซิมขิม)	,, ๘๖
๑๘	รูปพระยาจุฬาราชโกศการ (คอซิมเต็ก)	,, ๘๘
๑๙	รูปพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบ)	,, ๑๐๐

สำนักหอสมุด

รายนามพระยา^๒ ยนซึ่ง^๒เข้า
 ในรัชกาลที่ ๕

๑๑ บั่มะโรง ดัมฤทธิศก พุทธศักราช ๒๔๑๑ พระยาดำรงราช
 เดโชไชย (พิน)

๑๒ บั่มะเต็ง เอกศก พุทธศักราช ๒๔๑๒ พระยาดำรงราช
 ฤทธิไกร (บัว)

๑๓ บั่มะเม้ย ไทศก พุทธศักราช ๒๔๑๓ พระยาราชสุภาวดี
 (เพ็ง เพ็ญกุล) ภายหลังเป็นเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง

๑๔ บั่มะแม ตวิศก พุทธศักราช ๒๔๑๔ พระยามหาอำมาตยาธิบดี
 (มั่ง ฉันทวิวัฒน์) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาธรรมวชิรธรณี

๑๕ บั่มะออก จัตวาศก พุทธศักราช ๒๔๑๕ พระยามหาอำมาตยาธิบดี
 (ชื่น กัถยานมิตร)

๑๖ บั่มะภา เบ็ญจศก พุทธศักราช ๒๔๑๖ พระยาธรรมสารนิติ
 (พลับ อมาตยกุล)

๑๗ บั่มะอ นศก พุทธศักราช ๒๔๑๗ พระยาราชวรานุกูล
 (บุญรอด กัถยานมิตร) ภายหลังเป็นเจ้าพระยารัตนบดินทร์

๑๘ บั่มะกุน ดัปตศก พุทธศักราช ๒๔๑๘ พระยาภักดีปณิธิโกศล
 (โหมศ อมาตยกุล)

(๘)

๘ ปี่ชวด อัฐก พุทธศักราช ๒๔๑๘ พระยาศรีสังหเทพ
(หฺร่น ศรีเพญ) ภายหลัง เป็น พระยามหาอำมาตยาธิบดี

๑๐ ปี่ฉลู นพศก พุทธศักราช ๒๔๒๐ พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี
(พุก ไชติกพุกกณะ)

๑๑ ปี่ชวด ตัมภทศิก พุทธศักราช ๒๔๒๑ พระยาจำแดงยบตี
(เดช)

๑๒ ปี่เถาะ เอกศก พุทธศักราช ๒๔๒๒ พระยาอนุกษรราช
มณฑัยร (เผือก เค็ดนันทน์) ภายหลังเป็นพระยามหาวิเศษนาฏราช

๑๓ ปี่มะโรง โทศก พุทธศักราช ๒๔๒๓ พระยานานาพิธราช
(โต บุนนาค)

๑๔ ปี่มะเต็ง ตวัศก พุทธศักราช ๒๔๒๔ พระยารัตนโกษา
(จัน จารุจินดา) ภายหลังเป็น พระยาเพชรพิไชย

๑๕ ปี่มะเมีย จัตวาศก พุทธศักราช ๒๔๒๕ พระยาราชวรานุกูล
(เวก บุญยรัตพันธุ์) ภายหลังเป็น เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช

๑๖ ปี่มะแม เบญจศก พุทธศักราช ๒๔๒๖ พระยาโชฎีก
ราชเศรษฐี (เถียร ไชติกะเสถียร)

๑๗ ปี่วอก ฉศก พุทธศักราช ๒๔๒๗ พระยามนตรีสุริยวงศ์
(ชื่น บุนนาค)

๑๘ ปี่ระกา ตัมภศก พุทธศักราช ๒๔๒๘ พระยาอนุกิตราวุธไชย
(พิง สุวรรณทัต)

(๘)

๓๘ ปู่จ้อย อัฐศักดิ์ พุทธศักดิ์ราช ๒๔๒๘ พระยามณเฑียรบาล

(คง ๔โรบด)

๓๙ ปู่กุน นพศักดิ์ พุทธศักดิ์ราช ๒๔๓๐ พระยาธรรมดำรงนิติ

(คาด อมาตยกุล)

๔๐ บัณฑิต สัมฤทธิ์ศักดิ์ พุทธศักดิ์ราช ๒๔๓๓ พระยาเกษตรรักษา

(นิสิต กรมมหาดไทย)

๔๑ ปู่ฉัตร เอกศักดิ์ พุทธศักดิ์ราช ๒๔๓๕ พระยาอัครราชทูต

(เยี่ยม มุนนาค)

๔๒ ปู่ชาติ ไทศักดิ์ พุทธศักดิ์ราช ๒๔๓๖ พระยามหาณรงค์

(เวก ยมาภัย) ภายหลังเป็นพระยาอภัยรณฤทธิ์

๔๓ ปู่เถาะ ศรีศักดิ์ พุทธศักดิ์ราช ๒๔๓๘ พระยาสุพรรณสุนทร

(โต มุนนาค) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาสุรสงครามวิมล

๔๔ ปู่มะโรง จิตต์ศักดิ์ พุทธศักดิ์ราช ๒๔๓๙ พระยาพิไชย

บุรินทร์ (ฉ่ำ มุนนาค) ภายหลังเป็นพระยาสุรสงครามวิมล

๔๕ ปู่มะเต็ง เบญจศักดิ์ พุทธศักดิ์ราช ๒๔๔๐ พระยาไกรโกษา

(เทศ ภูมิรัตน)

๔๖ ปู่มะเฝ้าย ฉัตรศักดิ์ พุทธศักดิ์ราช ๒๔๔๑ พระยาเทพนคร

วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน บุญชู) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาเทพนคร
วงศ์วิวัฒน์

๔๗ ปู่มะเฝ้าย สันติศักดิ์ พุทธศักดิ์ราช ๒๔๔๒ พระยาอัครราชทูต

(ม.ร.ว. คดี สุนทร) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาอัครราชทูต

๒๙ ปีมอก อัฐศก พุทธศักราช ๒๔๓๘ พระยาราชวรวงศ์ (อ่วม)

๓๐ ปีระกา นพศก พุทธศักราช ๒๔๔๐ พระยาศรีพิพัฒน์
(หงส์ ฤจิวิฑกุล) ภายหลัง เป็น เจ้าพระยาศรีวิรัตนมนตรี

๓๑ ปีจอ ตรีศก พุทธศักราช ๒๔๔๑ พระยาเพชรพิไชย
(สิงโต)

๓๒ ปีกุน เอกศก พุทธศักราช ๒๔๔๒ พระยาอนุชิตชาญไชย
(ทองคำ สี่ห่อไร) ภายหลัง เป็น พระยาดำรงราชฤทธิไกร

๓๓ ปีชวด โทศก พุทธศักราช ๒๔๔๓ พระยาศรีสังเทพ
(เส่ง วิริยศิริ) ภายหลัง เป็น พระยามหาอำมาตยาธิบดี

๓๔ ปีฉลู ตรีศก พุทธศักราช ๒๔๔๔ พระยาทิพโกษา
(หมาโต ไชยดิระเดภัย)

๓๕ ปีขาล จัตวาศก พุทธศักราช ๒๔๔๕ พระยาอภัยภทรฤทธิ
(บุตร บุญยรัตพันธุ์)

๓๖ ปีเถาะ เบญจศก พุทธศักราช ๒๔๔๖ พระยาเทพอรชุน
(เจ๊ก จารุจินดา)

๓๗ ปีมะโรง ตรีศก พุทธศักราช ๒๔๔๗ พระยาอนุชิตชาญไชย
(สาย สิงห์เด่น)

๓๘ ปีมะเส็ง สัปตศก พุทธศักราช ๒๔๔๘ พระยาประสิทธิ์
ศักดิ์การ (สอาด สิงห์เด่น) ภายหลัง เป็น พระยาสิงห์เด่น

๓๙ ปีมะเมีย นพศก พุทธศักราช ๒๔๔๙ พระยามำเรอภักดี
(เจิม อมาตยกุล) ภายหลัง เป็น พระยาเพชรพิไชย

๔๐. ปีมะแม นพศก พุทธศักราช ๒๔๕๐ พระยาอินทราธิบดี

ด้ทรงครองเมือง (ม.ร.ว. ดบ สุกันน์) ภายหลัง เป็น เจ้าพระยา
อภัยราชา

๔๑. ปีมวอก ฉัมภุชศก พุทธศักราช ๒๔๕๑ พระยาด้ทรง

เดโชไชย (ม.ร.ว. อรุณ ฉัตรกุล) ภายหลัง เป็น เจ้าพระยา
บดินทรเดชาธิบดี

๔๒. ปีมะกา เอกศก พุทธศักราช ๒๔๕๒ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์

(ม.ร.ว. เปี้ย มาตกุล) ภายหลัง เป็น เจ้าพระยาพระเจดีย์
สุเรนทราธิบดี

ในรัชกาลที่ ๖

๑. ปีมะจอ โทศก พุทธศักราช ๒๔๕๓ พระยาไพฑูริย์สมบัติ

(เดช บุนนาค)

๒. ปีมุจ. ตีรศก พุทธศักราช ๒๔๕๔ พระยามหานิเวศนานุรักษ์

(กระจำจ บวรณศิริ)

๓. ปีมช. จัตวาศก พุทธศักราช ๒๔๕๕ พระยาอนุกัมภราช

มณฑลไทร (ม.ร.ว. บุ้ม มาตกุล) ภายหลัง เป็น เจ้าพระยา
ธรรมมาธิกรณาธิบดี

๔. ปีมด. เบญจศก พุทธศักราช ๒๔๕๖ พระยาเวียงในนฤบาท

(เจ๊ก เกตุทัต)

๕. ปีมช. ฉศก พุทธศักราช ๒๔๕๗ พระยาศรีธรรมาธิบดี

(ม.ร.ว. จิตร สุกันน์)

๖ ปี่เกาะ ตัปตศก พุทธศักราช ๒๔๕๘ พระยาราชนกุล

(อวบ เปาโรหิตย์)

๗ ปี่มะโรง อัฐศก พุทธศักราช ๒๔๕๘ พระยาอภัยรณฤทธิ์
(เชย ยมาภัย) ภายหลังเป็นพระยาযমภัยพงศ์พิพัฒน์

๘ ปี่มะเต็ง นพศก พุทธศักราช ๒๔๖๐ พระยาถึหราชเดโชไชย
(แย้ม ณ นคร) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ

๘ ปี่มะเม้ย ตัมฤทธิศก พุทธศักราช ๒๔๖๓ พระยารพพงศ์
พิพัฒน์ (ม.ร.ว. เข็น อิศร์เสนา) ภายหลังเป็นเจ้าพระยา

๓๐ ปี่มะแหม เอกศก พุทธศักราช ๒๔๖๒ พระยาธรรมจรรยา
นุกุลมนตรี (ทองดี โชติกะเสถียร)

๓๑ ปี่วอก โทศก พุทธศักราช ๒๔๖๓ พระยาญาณประกาศ
(เถื่อน ศุภศิริวัฒน์)

๓๒ ปี่ระกา ตรีศก พุทธศักราช ๒๔๖๔ พระยาศรีธรรมราช
(เจิม บุญยรัตพันธุ์)

๓๓ ปี่จ้อ จัตวาศก พุทธศักราช ๒๔๖๕ พระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกร
(ม.ร.ว. สัทธี สัทคัน)

๓๔ ปี่กุ่ม เบญจศก พุทธศักราช ๒๔๖๖ พระยานรเฑาะฏฐากิจ
(ถัด เศรษฐบุตร)

๓๕ ปี่ซวด ฉศก พุทธศักราช ๒๔๖๗ พระยาสุพรรณศิริ
(ทองดี สุพรรณศิริ)

(๑๓)

ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑ ปี่ฉลุ สัปตศก พุทธศักราช ๒๔๖๘ พระยาบำเรอบริรักษ์

(สาย นมहाไชย)

๒ ปี่ฆาด อัฐศก พุทธศักราช ๒๔๖๘ พระยาบุรุษรัตนราช

พัฒน์ (นพ ไกรฤกษ์)

๓ ปี่เถาะ นพศก พุทธศักราช ๒๔๗๐ พระยาอิศรพัฒน์

(สนิท จารุจินดา) ต่อมา เป็นพระยาบำเรอภักดิ์

๔ ปี่มะโรง สัมฤทธิศก พุทธศักราช ๒๔๗๑ พระยาภคตาใหม่

ราชเสนา (เด็ก ปาณิกบุตร)

๕ ปี่มะแตง เอกศก พุทธศักราช ๒๔๗๒ พระยามโหสถ

ศรีพิพัฒน์ (เชิญ ปริชญานนท์)

๖ ปี่มะเมีย โทศก พุทธศักราช ๒๔๗๓ พระยาโชฎิกกราช

เศรษฐี (ผ่อง โชติกะพุกกณะ)

๗ ปี่มะแม ตวีศก พุทธศักราช ๒๔๗๔ พระยาประติพัทธภูบาล

(ค้อยเหต ณระนอง)

หอสมุดแห่งชาติ

อธิบายพระนามและนามที่ปรากฏในจดหมายเหตุ

พระพรหมอัฐมร

พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

พระพทณมิต

พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เจ้าฟ้าใหญ่
เจ้าฟามงกุฏ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒๔๒
เจ้าพาน้อย

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร

กรมขุนรามอินทร์

พระองค์เจ้าสร้อย พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่๑
ต่อมาเล่นเป็นกรมพระ

พ้อมง

พระองค์เจาม่ง พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๒

กรมขุนเทษอดิศร

ต่อมาเลื่อนเป็นสมเด็จกรมพระยาเทชาทิศ

กรมชนพิพิธภัณฑสถาน

พระองค์เจ้าพนมวดี พระเจ้าลูกเธอในรัชกาล
ที่ ๒ ทรงมาเล่นเป็นกรมพระ

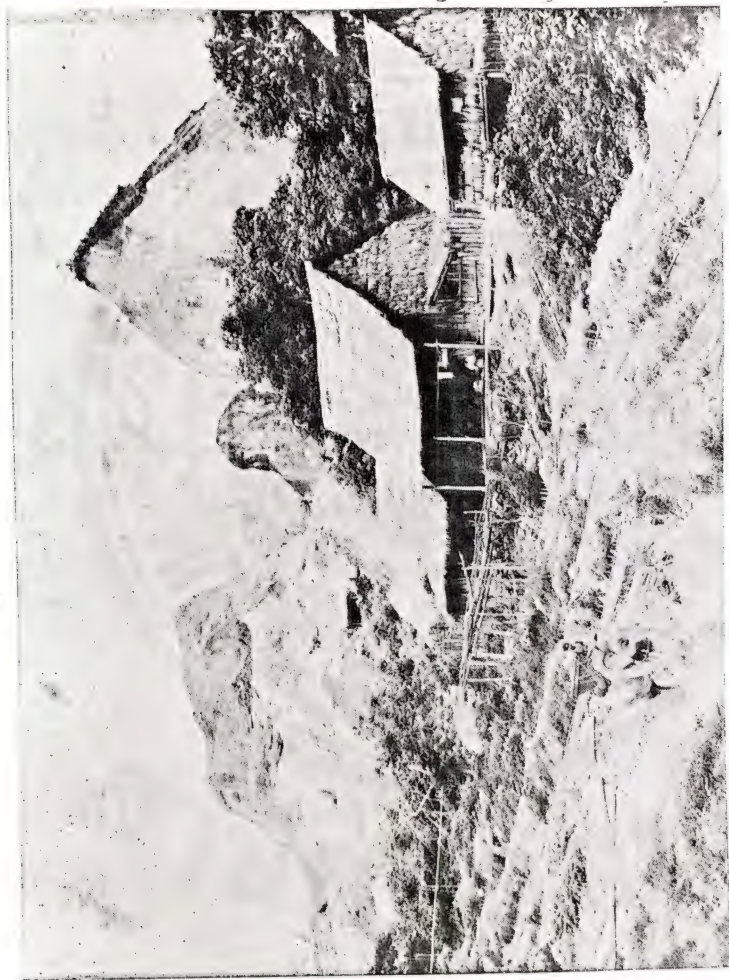
กรมหมื่นนันทชาติไชโยรaths

พระองค์เจ้าวสุกรี พระเจ้าลูกเธอในรัชกาล
ที่ ๑ ทรงผนวชเป็นพระราชาคณะเจ้าคณะ

กลางอยู่วัดพระเชตุพน ต่อมาทรงรับมหา
สมณุตมาภิเษก เป็นสมเด็จพระปรมานุชิต
ชิโนรส

ในบรรดาหัวเมืองทางแหลมมลายูที่ลงมาแต่โบราณ เมืองชุมพร
 ประหลาดผิดกับเพื่อนอยู่อย่างหนึ่ง ที่ไม่มีตัวเมือง เหมือนเมืองไชยา
 เมือง นครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง เมืองสงขลา เมืองปัตตานี และเมือง
 กวางเมืองตะกั่วทุ่ง ทางฝ่ายตะวันตก. ด่วนมีโบราณวัตถุปรากฏอยู่ได้
 ว่าเป็นเมืองมาแต่โบราณ แต่ตัวเมืองชุมพร ชาวเจ้าผู้แต่งหนังสือได้ให้
 ค้นหานักแถว ยังมีได้พบโบราณวัตถุเป็นสำคัญ บางที่จะเป็นด้วยเหตุ
 ๒ อย่างคือมีที่ทำนาไม่พอคนมากอย่าง ๑ อีกอย่าง ๑ อยู่ตรงคูแหลมมลายู
 มักเป็นสมรภูมิรบพ่วงกันตรงนั้น จึงไม่สร้างบ้านเมือง แต่ต้องตั้งรักษา
 เป็นเมืองด่าน เมืองชุมพรจึงได้ มีคักต เป็นหัวเมืองชนตรมอานาเขตต์
 ตกถึง ทะเลทั้ง ๒ ฝ่าย มาแต่โบราณ เมืองชน ของเมืองชุมพร ทางฝ่าย
 ตะวันออก มี ๔ เมือง ลำดับแต่เหนือลงไปได้ คือ เมืองปะทิว ๓
 เมือง ท่าชะ ๓ อยู่ข้างเหนือตัวเมืองชุมพร เมืองตะโก ๓ เมือง
 หลงส์วน ๓ อยู่ข้างใต้ทางฝ่ายตะวันตก มี ๓ คือ เมืองตระ ๓ เมือง
 มลิวิน (เดี๋ยวนี้อยู่ในแดนอังกฤษ) ๓ เมืองระนอง ๓

เมืองระนองอาณาเขตต์ทางเหนือคือเมืองตระ ทางตะวันออกคือ
 เมืองหลงส์วน ทางใต้คือเมืองตะกั่วป่า ทางตะวันตกเป็นทะเลและคือ
 เขตต์เมืองมลิวิน ในพื้น เมืองระนอง เป็นภูเขาโดยมาก มีโค้ว มีทราบ
 ราษฎรทำไร่นายากจึงมีโค้วมีผู้คนพดเมือง แต่ว่าเป็นทองถมแบริบทุก
 บนภูเขาและตามทราบ ชาวเมืองจึงหาเลี้ยงชีพด้วยชุดแบริบทุกขายมาแต่
 โบราณ ฝ่ายรัฐบาลจะผ่อนผันให้ราษฎรเป็นสาธุกิจ จึงกำหนดให้ส่งด้วย
 ดับกัแทนรับราชการอย่างอื่นมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มาจนในสมัย

หมู่บ้านแม่ฮ่องสอน

หม่องแรดบูก หม่องระนอง

กรุงรัตนโกสินทร์ (เห็นจะเป็นเมื่อในรัชกาลที่ ๓ หรือก่อนนั้นไม่ทราบแน่)
 ให้มีเจ้าภาษีนายขุนนางอากรดีบุก คือจัดบำรุงการขุดแร่และมีอำนาจที่จะ
 ชื้อและจะเก็บด้วยดีบุกในแขวงเมืองนครตลอดตลงมาจากเมืองระนอง โดย
 ขอมสัญญาดังดีบุกแก่รัฐบาลปีละ ๕๐ ภาว (คิดอัตราในเวลานั้นภาว
 หนัก ๓๕๐ ชั่ง เป็นดีบุก ๑๔,๐๐๐ ชั่ง) เป็นอย่างนั้นมาจนปลายรัชกาล
 ที่ ๓ ครั้นเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๘๗ จันคอกชู้เจียง (ซึ่งภายหลังได้
 เป็นที่พระยาดำรงสุจริต มหิศรภักดี ผู้เป็นต้นสกุล ณ ระนอง) เข้ามา
 ยื่นเรื่องราวต่อกระทรวง กรรดาใหม่ ขอปรอมุด อากรดีบุก แขวง เมืองนคร
 และระนองขึ้นเป็นปีละ ๔๓ ภาว หรือคิดเป็นเงินราคาภาวละ ๔๘ เหรียญ
 รวมเป็นเงินอากร ปีละ ๒,๐๖๔ เหรียญ ได้รับพระราชทานพระบรม
 ราชานุญาต พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรง พระกรุณา
 โปรดฯ ให้ตั้งจันคอกชู้เจียงเป็นที่หลวงรัตนเศรษฐีตำแหน่งขุนนางนายอากร
 ตำแหน่งมา มีอำนาจทั้งตราพระคลังทั้งหลวงรัตนเศรษฐี ความพิสดารดังนี้

ตราตั้งจัน (คอกชู้เจียง) เป็นหลวงรัตนเศรษฐี

หนังสือ เจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดีอภัยพิริยปรากรมพาหุ ดมฺห
 พระกรรดาใหม่ มาถึงพระยาเพชรกำแพงสงคราม พระยาชุมพรและ
 กรมการเมืองชุมพร เมืองนคร เมืองระนอง

ด้วยจันเจียงเข้าไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ทูลเรื่องราวก่อน
 บังคมทูลพระกรุณาว่า อากรดีบุกเมืองนคร หลวงจำเริญวานิชทำอยู่ที่
 ระนอง ทั้งคา บางวัน ด้ระดัมเป็น ๔ คาบด เป็นอากรปีละ ๕๐ ภาว
 จันเจียงเห็นว่าที่เกิดแม่แร่ดีบุก ยังมี อยู่มา กจะขอชักชวนไทยจันแซก

มาทำเหมืองใหญ่ เหมืองแร่ ชูร่อน แม่แร่ ชนที่ ปลายคลอง ปากจั่น
 ตำบลหนึ่ง หนองตำบลหนึ่ง ทุ่งคาตำบลหนึ่ง พอนวังตำบลหนึ่ง
 บางวันตำบลหนึ่ง สระดัมเป็นตำบลหนึ่ง กะเปอร์ ฟากแม่น้ำแขวง
 หนองตำบลหนึ่ง รางกรุดตำบลหนึ่ง ตำบลบางพระหนึ่ง แขวง เมือง
 ตะโก ที่หาดทรายขาว ปลาย คลองตะโก ตำบล หนึ่ง เข้ากัน ๓๖ ตำบล
 โรงกวดง เดิมตั้งอยู่ที่เมือง หนองแก้ว จะขอตั้งโรงกวดง ชนใหม่ อีก
 ที่บางพระตำบลหนึ่ง ปลายคลอง ปากจั่น หนึ่ง รางกรุด หนึ่ง
 กะเปอร์ หนึ่ง หาดทรายขาว หนึ่ง แต่มีมะเล็งดีปดศกปีแรกทำ
 จะขอประมุขอากรชน ทุ่งเกล้าทุ่งกระหม่อม ถวายแก่ ๓ ภวาก่อน เข้ากัน
 เป็นอากรเดิมอากรประมุขปีละ ๕๓ ภวาก่อน ถ้าทำหมดอากรครบ ๖๖
 ถ้าไรจะบอกทุ่งเกล้าทุ่งกระหม่อมถวายชนอีกทุกปี ๆ จึงนำเอาเรื่องราว
 จันเจียงชนกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว
 ทรงพระกรุณาตรัสเห็นเกล้าเห็นอกกระหม่อมสั่งว่า อากรดีบุกเมืองตระ
 เมืองระนองนั้น หดวงจำเวญวานิช รับทำมาก็หลาย ปีแล้วไม่เป็นภาคภูมิ
 ชนได้ อากรจำนวน ปีเถาะเบญจศกตั้ง มะโรง ก็ยังค้าง จะให้หดวง
 จำเวญวานิช ทำอากรดีบุกเมืองตระ เมืองระนองสืบต่อไป อากรก็จะค้าง
 ทบเท่ามากขึ้น ซึ่งจันเจียง จะรับทำอากรดีบุกเมืองตระ เมืองระนอง
 เดิม ๕๐ ภวาก่อน ประมุข ๓ ภวาก่อน เข้ากัน ๕๓ ภวาก่อน ก็ให้จันเจียง
 รับทำอากรต่อไปเถิด โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จันเจียงเป็นทูลหวง
 รัตนเศรษฐีนายอากร พระราชทานเสื้อเข็มขาวก้านแย่งตัวหนึ่ง เสื้อ
 มังกรน้ำเงิน ตัวหนึ่ง แพรขาว ห่มเพตะ หนึ่ง แพรขาวห่มผืน หนึ่ง ผ้า

ปทุมหนึ่ง ผ้าเชิงปทุมหนึ่ง ให้หลวงรัตนเศรษฐีทำอากร ตำบล
 หาดทรายขาว แขวง เมือง ตะโก ระนอง ท่งคา พอนรัง บางวัน
 ด้ระดัมแบน บางพระ ราชกรุด กะเปอร์ ปตัยคตองปากจัน แขวง
 เมืองตระ เมืองระนอง ที่ไม่เกี่ยวข้องกับอังกฤษ เป็นอากรบปีละ ๕๓ ภาว
 ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐
 ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐
 ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

ตั้ง งวดหนึ่ง เดือน ๔ ตั้ง งวดหนึ่ง ให้หลวงรัตนเศรษฐีตั้ง อากร
 ตำบลงวดเดือน ๑๐ หนัก ๑๓ ภาว หาบ ๕๐ ซึ่ง งวดเดือน ๔ หนัก ๑๓ ภาว
 หาบ ๕๐ ซึ่ง ให้ตั้งเสมอบปีละ ๒ งวด จงทุกงวดทุกปี อย่าให้ตำบล
 อากรของหลวงขาดค้างดั่งงวดดั่งปีไปแต่จำนวนหนึ่งได้ ถ้าจะส่งเงิน
 เข้าไปแทนตำบลก็ให้คิดเงินส่ง ภาว ๕๔ เหยียบ ถ้าจะส่ง ตำบลก็
 ให้ส่ง ๓๕๐ ซึ่งต่อภาว ให้หลวงรัตนเศรษฐี ตั้งโรงกตวงส้มดงแร่
 ตำบลในแขวงเมืองตระ เมืองระนอง เมืองตะโก อย่าให้ดั่งแขวง
 ดั่งอำเภอเมืองอื่น เกิดวิวาทกัน ด้วยที่เขตแดนเป็นอันขาดทีเดียว
 ถ้าทำ อากรครบปีมีภาษี ก้าวไรก็ให้บอกทุกเกล้าทุกกระหม่อมถวายขึ้นอีก
 จะได้ เป็น ความชอบ กับ หลวงรัตนเศรษฐีสืบต่อไป และให้หลวงรัตน
 เศรษฐีทำอากรตำบลโดยสัจ โดยธรรม ถ้าราษฎร ขาดร้อนแม่แร่ ตำบล
 จะเอามาตวงขึ้น โรงกตวงส้มดงมากน้อยเท่าใด ให้หลวงรัตนเศรษฐี
 คัดค่าแร่ให้กับ ราษฎร ให้ครบ อย่าให้ทำฎีกา ให้แก่ราษฎรใช้สอย
 แทนเงิน แทน ตำบล และขึ้นฟ้อง ถูกคัม คั้น วิสัยสำหรับ คง แม่แร่ซึ่ง
 ตำบลนั้น มีอยู่สำหรับโรงกตวงแล้ว ให้หลวงรัตนเศรษฐีเอาขึ้นฟ้อง

ลูกคัมภีร์วิสัยของหลวง ซึ่งให้ออกมาสำหรับโรงกตงนั้น มาใช้สอย
 สำหรับดวงแม่แร่ ดับก ของราษฎร อย่าให้ชนเฟื่องลูกคัมภีร์ใหญ่แปลก
 ปดอม มาดวง แร่ดับก ของราษฎรให้เหลือเกิน ถ้าแะราษฎรได้แม่แร่
 ดับกมาดวง ชนโรงกตง มากน้อยเท่าใดก็ คิดเงินให้ค่า แม่แร่ ของ ราษฎร
 ให้ครบ อย่าให้ทำฎกาให้ราษฎรเจ้าของแร่ให้ ได้ความยากแค้นเดือดร้อน
 ถ้าตบุดงได้ น้ำ แม่แร่ ดับก จะทำเป็นดับกย่อยใช้ ส้อยช้อขายกันกตางบ้าน
 กตางเมือง ก็อย่าให้เรียกเอาเศษดับกเลย ถ้าผู้ใดจะเอาดับกกับดับก
 ย่อยไปช้อขาย จำหน่ายนอกประเทศ ก็ให้เจ้าเมือง กรมการ นายอากร
 กำกับกันตราคาดับกกับดับกย่อยเรียกเศษดับกการาละ๒ เหรียญ อย่าให้
 ผู้ใดเอาดับกกับดับกย่อย ซึ่งยังไม่ได้ ตัดรา เรียกเศษ ตักตบ ออกไป
 ช้อขายนอกบ้านนอกเมืองได้ เป็นอันตรายทีเดียว ถ้าเรียกเงินเศษ ดับก
 จำนวนนี้ได้ได้ มากน้อยเท่าใด ก็ให้เจ้าเมืองกรมการทำทางว่าจำนวน
 เงินเศษดับกบนั้น เท่านั้น บอกส่งเงิน แะ ทางว่าว เข้าไป ยัง กรุงเทพ
 พระมหานครจทุกปี ได้ทำตราเหล็กสำหรับตอกพิมพ์ดับกกับ ดับกย่อย
 มอบให้ออกมา กับ หลวงรัตนเศรษฐีด้วยแล้ว ก็นึ่งเป็นอย่างธรรมเนียม
 นายอากรคนใหม่ คนเก่ารับ อากร ต่อกัน นายอากรคนใหม่ต้องรับรอง
 แะโรงกตง โรงกตี่ เรือใหญ่ เรือน้อย เครื่องมือใช้ ส้อยแม่แร่
 มุตตะทาง แะถ่าน ค่อนายอากร คนเก่า คิดราคาให้นายอากร คนเก่า
 ตาม อย่าง ธรรมเนียม เมืองพังงา เมือง ตะกั่วป่า ทำมาแต่ก่อน หนึ่งให้
 หลวงรัตนเศรษฐีกำชับห้ามปรามบ้างแะทาสต์สมัครพรรคพวกซึ่งทำอากร
 ด้วยกันนั้น อย่าให้คบหากันเป็นโจรผู้ร้ายปล้นสดมภ์ลักข่างม้าโคกระบือ

เครื่องขัณณิ ของ สมณชีพวามณ อาณาประชาราษฎร ดูก้าวานิช
ทางบกทางเรือให้ ได้ ความยากแค้น เดือดร้อน และ ซอซาย สิ่งของต้อง
ห้าม กระทำให้ผิด ด้วย พระราช กำหนด กฎหมาย ห้าม ปราบ เกาะใหม่ แต่
สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ อนึ่งเทศกาด พระราชพิธีครุฑสารท ก็ให้หลวงรัตน
เศรษฐีไปพร้อมด้วยเจ้าเมืองกรมการเมืองระนองพระอาราม บ่ายหน้า
ต่อกรุงเทพพระมหานคร กราบถวายบังคมรับพระราชทานน้ำพิพัฒน์สัตยา
ปีละ ๒ ครั้ง เสมอ จงทุกปีอย่าให้ขาด ครนดูทองตราไข ก็ให้พระยา
ชุมพรกรมการเมืองชุมพร กรมการเมืองตระ กรมการเมืองระนอง
จำตองตอกทองตราไขไว้ แล้วส่งคืนตราตงให้หลวงรัตนเศรษฐี ทำอากร
เมืองตระ เมืองระนอง เมืองตะโก ดับไป

หนังสือมาฉนวน้องคารเดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ จตุศักราช ๑๒๐๖ ปีมะโรง
นักษัตรนศก (พ.ศ. ๒๓๘๗)

ตรารูปคน ถอดภาพ ประจำครั้ง ตรา พระคชด้ห็นอย ประจำฉนัก
ฉนคอซุเจียงผู้ได้เป็นทหหลวงรัตนเศรษฐี นเป็นฉนชกเกยน เกิดท
เมืองเจียงจิวิหใน ประเทศฉน เมื่อ ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๔๐ ครน อยุ
ได้ ๒๕ ปี ออกจากเมืองฉนมายังเกาะหมาก ประกอบกรรมกรเป็น
อาชัพพอสระดมได้ทุนบ้างแล้ว เข้ามาอยู่ตงค้าขายในพระราชอาณาเขต
ทเมืองตะกั่วป่า ได้ อาศัย ความอุปการะ ของ ท้าวเทพสุนทร ซึ่งเป็น
ด้ตรมทุนทำการค้าขาย อยุในจังหวัดฉน ครน ทำมาหากิน มีทุนมากฉน
เห็นว่า ทเมืองพังงา เป็น ท่าเด การค้าขายดีกว่าทเมืองตะกั่วป่า จึงไปตง
บ้านเรือน อยุเป็นหลักแห่งที่ตตาดเมืองพังงา ฉนทำมาหากินได้ ทุน

ทพย บรบริณ ชน จึงคิดข้อ เรือ กำนันไปดำหนึ่งแถวลงเรือนไปทอด
 ค้าขาย รับซื้อสินค้า ที่เกาะหมาก เทยว ชายตาม ห้วยเมือง ชายทะเล
 ตะวันตกไปจนถึงเมืองระนองเมืองตระ และรับซื้อสินค้าตามหัวเมือง
 เหล่านี้หมดทุกเป็นคน ไปขายยังเกาะหมาก อาศัยการเที่ยวค้าขายเช่น
 จึงได้ร่ำเฒ่าแต่ที่ท่ามาหาผลประโยชน์ทางหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก มา
 เห็นว่าเมืองระนองเป็นท่าเดิมนับแต่ผู้ทำการจัดหาค้าขาย ยังมีน้อย
 อาจจะต้องมาหาได้ง่ายๆ ได้ด้วยคำตบทุกเมืองระนอง ให้เป็นการใหญ่
 โตขึ้นโดยมีต้องแข่งชิงกับผู้อื่น จึงได้เข้ามาขอผูกอากรตบทุกเมืองระนอง
 ภายหลังยกครอบครัวย้ายมา ตั้งภูมิตำเนาอยู่เมืองระนอง บ้านเดิมที่
 ตลาดเมืองพังงา ก็ยังให้รักษาไว้ เห็นจะเป็นด้วยไม่ประมาณ หมายถึง
 ถ้าทำการอาชีพที่ เมืองระนองไม่สำเร็จ ก็ จะกลับไปอยู่ที่ เมืองพังงา
 บ้านที่เมืองพังงานั้น ยังรักษาไว้ เป็นที่ระลึกต่อมา จนถึง ชนบุตรหลาน.

ตอนที่ ๒

ยกเมืองระนองเป็นหัวเมืองจัตวา

ถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อบชาด พ.ศ. ๒๓๘๗ เป็นปีที่ ๔ ในรัชกาล

นั้น ตำแหน่งเจ้าเมือง ระนองว่าง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน ดััญญาบัตร
 เดือนบวรคาศักดิ์หลวงรัตนเศรษฐี (คอชู้เจียง) ขึ้นเป็นพระรัตนเศรษฐี
 เจ้าเมืองระนอง แต่ยังคงเป็นเมืองขึ้นของเมืองชุมพรต่อมา มีคำแนะนำ
 คราพระคชด้หน้าเมือง ดังนี้

ทรานำเมืองตงพระรัตนเศรษฐี (คอชู้เจียง)

เป็นเจ้าเมืองระนอง

หนังสือเจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดีอภัยพิริยปรากกรมพาหุ สมุห
 พระกระดาโหม มาถึงพระยาเพชรกำแพงสงคราม ผู้สำเร็จราชการเมือง
 ชุมพร ด้วยมีใบบอกเข้าไปแต่ก่อนว่า หลวงระนองป่วยถึงแก่กรรม
 ที่เจ้าเมืองว่างเปล่าอยู่ จึงนำหนังสือบอกพระยาชุมพรขณกราบบังคมทูล
 แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบได้ ฝ่าละอองธุลี
 พระบาทแล้ว มีพระบรมราชโองการครัดเห็นเกล้าเห็นอกระหม่อมสั่งว่า
 เมืองระนองเป็นเมืองอากรดับุกอยู่ฝ่ายทะเลตะวันตก ด้อยแหลมเขตต์แดน
 ใกล้กับอังกฤษสำคัญอยู่ เจ้าเมืองยังหาไม่ จะไว้ใจแก่ราชการ
 ไม่ได้ ทรงพระราชดำริเห็นว่าหลวงรัตนเศรษฐีทำอากรดับุกมาช้านาน

หลายปี เงินภาษีอากรของหลวงมิได้ขาดค้างเกยวชของ แดงก็เป็น
 คนผู้ใหญ่อาริรอบคอบ กรมการเมืองระนองก็รักใคร่นับถือพอจะเป็นที่
 เจ้าเมืองระนองกิจทุกชัของไพร่บ้านพลเมืองสืบต่อไปได้ จึงโปรดเกล้า
 โปรดกระหม่อมพระราชทานสัญญาบัตร ตั้งให้หลวงรัตนเศรษฐี เดือน
 ขึ้นเป็นพระรัตนเศรษฐี ผู้สำเร็จราชการ (๑) เมืองระนองถือศักดินา ๘๐๐
 ไร่ โปรดพระราชทาน ถาดหมาก คนโทกาไหล่ทอง สำหรับหนึ่ง เต้า
 เข็มขาบริดควหนึ่ง เต้า มังกรห้าแตร อย่างเงินคดหนึ่ง ผ้าเช็ดหน้า
 เขียน ด้ายทอง ผืนหนึ่ง แพรขาว ย่นหนึ่งโก่ เพดานหนึ่ง ผ้าหม่นอน
 บักทอง มีซับผืนหนึ่ง ผ้าปูมผืนหนึ่ง หมวกจุกทองคำ อย่างเงินหนึ่ง
 ให้พระรัตนเศรษฐีผู้สำเร็จราชการเมืองระนอง ออกมาระนองกิจทุกชัของ
 อาณาประชาราษฎร์ทำราชการสนองพระเดชพระคุณสืบไป ถาดหมาก
 คนโทเงิน ซึ่งโปรดพระราชทาน สำหรับที่หลวงระนองเศรษฐีนั้น โปรด
 พระราชทานให้แก่หลวงโศภณผู้ช่วยราชการ และ เมืองระนอง ขึ้นอยู่
 กับเมืองชุมพร ให้พระรัตนเศรษฐีผู้สำเร็จราชการเมืองระนองฟังบังคับ
 บัญชาพระยาชุมพร ให้ปลัดยกกระบัตรกรมการเมืองระนอง ฟังบังคับ
 บัญชาพระรัตนเศรษฐี ผู้สำเร็จราชการเมืองระนอง แต่ซึ่งชอบด้วย
 ราชการ จงทุก ประการ อย่าให้ ถือเปรียบ ขัดแย้งกัน ให้เสีย
 ราชการไป แต่สิ่งใด สิ่งหนึ่งได้

(๑) คำว่า "ผู้สำเร็จราชการ" ใช้ในหนังสือครั้งรัชกาลที่ ๔ หมายความว่า
 ว่าเป็นผู้บัญชาการ มาใช้เป็นคำสูงศักดิ์ต่อในรัชกาลที่ ๕

ให้พระรัตนเศรษฐี ผู้สำเร็จราชการเมืองระนองตั้งใจทำการ
 นตอง พระเดชพระคุณโดย สุจริต ให้มีจิตต์โอบอ้อมอารี แก่สมณ
 พราหมณาจารย์กรมการไพร่บ้านพลเมืองลูกค้านิช ให้อยู่เย็นเป็นสุข
 อย่ากระทำให้ขัดแย้ง กรมการไพร่บ้าน พลเมือง ให้ได้ความยาก แค้น
 เดือดร้อน แต่สิ่งใด สิ่งหนึ่งได้

ประการหนึ่ง กรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยว่างเปล่าอยู่ เห็นว่าผู้ใดได้
 ราชการดีก็ให้ปรึกษากับพระยาชุมพร จัดแจงตั้งแต่งขึ้นไว้ให้ครบตาม
 ตำแหน่ง แล้วให้พระยาชุมพรบอกเข้าไปณกรุงเทพมหานคร เจ้า
 พนักงานจะได้ตั้งแต่งออกมาให้ตามอย่างตามธรรมเนียม

ประการหนึ่ง ถ้าราษฎรจะเกิดของด้วยคดีฟ้องหากด่าทอโทษแก่กัน
 เป็นแต่ความเล็กน้อย ก็ให้พระรัตนเศรษฐี และกรมการ พิจารณา
 ว่ากล่าวให้สำเริงสำเื่องระนอง ถ้าเป็นความมหันตโทษข้อใหญ่ให้ส่งไป
 ยังเมืองชุมพร ข้าราชการตามอย่างตามธรรมเนียมสืบมาแต่ก่อน
 ถ้าจะพิจารณาพิพากษา ว่ากล่าวคดีของราษฎรให้เป็นยศเป็นธรรมโดย
 อุเบกขาญาณ อย่าเห็นแก่หน้าบุคคลอำมติดินจ้างดินบนเข้าด้วยฝ่ายใดทั้ง
 ฝ่ายจำเลย กลับเท็จเป็นจริงกลับจริงเป็นเท็จ กลับเกลื่อนเหินความ
 แพ้เป็นชนะ ชนะเป็นแพ้ ให้ราษฎรได้ความเดือดร้อนยากแค้น
 และกระทำให้ผิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมายห้ามปรามเก่าใหม่ แต่
 สิ่งใด สิ่งหนึ่งได้

อนึ่งถ้าเป็นระตุการถึงเทศภาดำนา ให้ตกเตือนว่ากล่าวแก่อาณา
 ประชาราษฎรให้ชักชวนกันทำไร่นาให้เต็มภาคภูมิ ให้ได้ผลเมตต์เข้า

จงมาก จะได้เป็นกำลังราชการทำบุญให้ท่านเป็นกุศลสืบไป แล้วให้
บอกรายงานหน้าฝนเข้าไปยังเมืองชุมพรหนึ่ง ๆ เมืองชุมพรจะได้บอกเข้า
ไปณกรุงเทพพระมหานคร

อนึ่งด้วยสาอากร ซึ่งขึ้นท้องพระคลัง มีอยู่ในแขวง เมืองระนองมาก
น้อยเท่าใด ถึงงวดถึงปีจะต้องให้พระรัตนเศรษฐีว่ากล่าวแก่เจ้าพนักงาน
ให้คุมเอา ด้วยสาอากร ของหตวง เข้าไปส่ง ยังเมืองชุมพร จงทุกงวด ทุกปี
เมืองชุมพรจะได้ส่งเข้าไปณกรุงเทพพระมหานคร

ประการหนึ่งให้พระรัตนเศรษฐีชำระบัญชีค่าด้วยและเดชมัตตัตจร
อาศัย เดชสำหรับเมืองจะโจทก์ไปอยู่แห่งใดตำบลใด ก็ให้ชำระเอา
ตัวคั้นมาอยู่ตามเดิมแล้วให้รู้บัญชีเดชไพร่พลเมือง ส้มดังกุดพันเข้าพระ
โยมตั้งขึ้นด้วยต้อง กอง ช่าง คราภูมิ คัมหาม มีอยู่ ณแขวง หัวเมือง ระนอง
มากน้อยเท่าใด และเดชพลเมือง เดชด่าน เดชกองนอก คงดักหมวดใด
กองใดให้คิดเอาบัญชีให้รู้จำนวนเลขไว้ให้แน่นอน มีราชการชุกค้ำคั้น
มาประการใด จะได้กะเกณฑ์ ราชการทันทั่วทั้ง

อนึ่งเดชหมวดใดกองใดซึ่งหตบหนีไปแอบแฝงอยู่ มิได้ตั้งชื่อมือ
ใช้ราชการแผ่นดินนั้น ให้พระรัตนเศรษฐีว่ากล่าวชักชวนเกลี้ยกล่อม
ให้มาตั้งบ้านตั้งเรือนให้เป็นภาคภูมิ ดังทำมาหากินให้บ้านเมืองบริบูรณ์
มังคงจะได้ใช้ราชการสืบไป

และทุกวันทางทะเลเกิดโจรผู้ร้ายชุกชุม พระรัตนเศรษฐีจะตั้ง
เงินอากรขึ้นมาณเมืองชุมพรนั้น หนทางตั้งแต่เมืองระนองจะมาเมืองตะ

ทางเปลี่ยย จะคุมเงินมาแต่ตามตำพัง กรมการ เมือง หนอง จะไว้ ใจ
ไม่ได้ ให้พระยาชุมพรแต่งกรมการไปรวบรวมกรมการเมืองตระจัดแจง
เรือไปรับขัง^๖ ขันมาส่ง^๗ ถิ่น^๘ ๒ ถิ่น มาถึงเมืองชุมพร แดง ก็จัดแจง
เรือและกรมการกำกับคุมเอา เงินอากร ของหลวง ส่งเข้าไปให้ ถึง กรุงเทพ
พระมหานคร อย่าให้เป็นอันตรายตามทางได้ เป็น อันชาติ ที่เดียว

อนึ่งถึงเทศกาดพระราชพิธีศรัทธา^๙ ก็ให้พระรัตนเศรษฐีกรมการ
และขุนหมื่นนายอำเภอแขวงเมืองหนอง ไปพร้อมด้วยกรมการณัดควา
อารามกระทำสัตยาณุตตย์ ต่อใต้ ฝ่าละอองธุลีพระบาท กราบถวายบังคม
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาท สมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัว รับพระราชทานกนิชาพระพิพัฒน์ สัตยา ปิตะ ๒ ครั้ง ตาม
อย่างธรรมเนียมจงทุกปีอย่าให้ขาด

ประการหนึ่งจะมีใจประติพัทธ์รักใคร่ถูกกล่าวหาตามตำกรมการ และ
อาณาประชาราษฎร์ผู้ใด ก็ให้แต่งเฒ่าแก่ ไป ว่ากล่าว สืบข้อ ตามอย่าง
ธรรมเนียม ห้าม อย่าให้กระทำ ช่มเหิง นุก คว้า เขา ถูกกล่าว หาตามตำ
กรมการและอาณาประชาราษฎร์มาเป็นกรรยา ให้ราษฎรได้ความ ยาก
แค้นเดือดร้อนแต่ ถึงใดสิ่งหนึ่งได้

อนึ่ง เมืองหนอง อยู่ชายทะเล ต่อแหลม จะไว้ ใจกับราชการไม่ได้
ให้พระรัตนเศรษฐี จัดแจงเรือและคนสัตว์^{๑๐} ไปด้วยเครื่องคัดตราวุธให้
พร้อมสัตว์พ ทาตะเควนรักษาปากน้ำ ตาม อำเภอ^{๑๑} แขวง เมือง หนอง จง

กวดขัน อย่าให้สัตว์ คัฏร เต็ด ดอด เข้า มา กระทบร้าย แก่ โรงงตั้ง และ
บ้านเมืองได้ เป็นอันตราย แล้วคอยระวังสืบสวนข่าวคราวราชการ ได้
ข่าวราชการมาประการใดก็ให้เร่งรีบ บอกไปยังเมืองชุมพร และหัวเมือง
ต่อกันโดยเร็ว เมืองชุมพรจะได้บอกส่งเข้าไปยังกรุงเทพพระมหานคร

ประการหนึ่ง พระรัตนเศรษฐี ผู้สำเร็จราชการเมืองระนอง ทำ
ราชการสนองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ถ้าราชการผันแปรประการใด ก็ให้คิดอ่านผ่อนปรนผันแปรโดย ข้อ
ราชการให้ชอบจงทุกประการ สักแต่ อย่าให้เสียราชการไปได้

ดังนั้นให้ พระรัตนเศรษฐีกำชับห้ามปรามบุตร ภรรยาเสมียนทนายบ้าง
และทาส อย่าให้คบหากันเป็นโจรผู้ร้ายปล้นสะดมภักดชิงฉ้อกระบัด เขา
พัสตุ ทองเงิน เครื่อง วิทยุมณี ของ ส้มณฑิพรพราหมณ์ อาณา ประชากรราษฎร
ถูกคำวานิช และทำลายพระพุทธรูป พระสถูปพระเจดีย์ พระวิหาร การ
เปรียญ วัดวาอาราม ซ้ำข้างเฮงและชนาย ซ้ำสัตว์ อันมีคุณ ตัด
ต้นไม้ อันมีผล ซึ่งซื้อขายสิ่งของต้องห้าม กระทำให้ผิดด้วยพระราชกำหนด
กฎหมายห้ามปรามเก่าใหม่ แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เป็นอันตรายทีเดียว

ครั้นถึงของครานี้ใช้ ก็ให้ พระยาชุมพร กรมการ จำกอง ดอกเขาทอง
ตราตั้งไว้ ประทอนตั้งต้นครานี้ และ ตรา จำนำ เดชดำหรับ ที่ดำรงบาญ
บัญญัติ เดชสมพลเมือง กฎหมายกระทงความเก่าใหม่ ซึ่ง มี อยู่

สำหรับเมืองระนองมากนักยथाใด ให้แก่พระรัตนเศรษฐี ผู้ดำริ
ราชการเมืองระนองเข้ารับราชการสนองพระเดชพระคุณสืบไป

หนังสือมาณวันพุธ เดือน ๓๐ ขึ้น ๑๕ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๓๖

ป
ปชาตคก

ตราปรกณคตพระจำครั้ง

ตราพระคชด้ห็น้อยประจำณิก

ต่อมาความปรากฏว่า รัฐบาลอังกฤษ จักการ ปกครองหัวเมือง ซึ่ง
ได้ ไปจากพระมอากวดชนันโดยลำดับ มาถึงที่ ต่อแดน พระราช อาณาเขตต์
ทางทะเล ตะวันตก พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ทรง พระ
ราชดำริ ว่า เมืองตระ และ เมือง ระนอง เป็น เมืองขึ้น อยู่ในเมืองชุมพร
จะรักษา ราชการ ทาง ชายแดนไม่ สะดวก จึงโปรด ฯ ให้ยก เมืองตระ
และเมืองระนองขึ้น เป็น หัวเมือง จักดา ขึ้น ตรง ต่อ กรุงเทพ ฯ ส่วน
เมืองระนองนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อน บรรดาคักดี พระรัตน
เศรษฐี (คอซู้เจียง) ขึ้นเป็นพระยารัตนเศรษฐี ผู้ดำริราชการเมืองระนอง
เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๐๕ มีดำเนาดำตราพระคชด้ห็นำเมืองดังนี้

สำเนาสารตรานำเมืองตั้งพระยารัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง)

เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองระนอง

ดาร์ตรา ท่านเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ฯ มาถึงหาดวงศรี
โตหมิมผู้ช่วยราชการ หาดวงอินทรีปัตต์ หาดวงพรหมภักดี กรมการ
ผู้รักษาเมืองระนอง

ด้วยมี พระบรมราชโองการ มาณพระบัณฑูรผู้ถึงหาท้าวธวัชเห็น
 เกด้า ๆ ตั้งว่า เมืองระนองแต่ก่อนเป็นเมืองขึ้นเมืองชุมพร บ้านเมือง
 ก้อย ในป่าดงรกร้างหาเป็นภูมิฐาน บ้านเมืองไม่ ทรงพระกรุณาโปรด
 เกด้า ๆ ตั้งให้ พระรัตนเศรษฐี ให้เป็นผู้สำเร็จราชการรักษามือง พระ
 รัตนเศรษฐีผู้ชกชน เกิดยกต่อมไทยจีนให้มา ตั้งบ้านเรือน ทำมาหากินอยู่
 เย็นเป็นสุข บ้านเมืองบริบูรณ์ มั่งคั่งชนกว่าแต่ก่อนมาก พระรัตนเศรษฐี
 รับทำอากรดับกพระราชทรัพย์ ของหลวงท่วมากขึ้นกว่าแต่ก่อน พระรัตน
 เศรษฐีเข้ามาเฝ้าทูลละออง ฯ ครั้นทรง พระราช คำว่า พระรัตนเศรษฐี
 ทำราชการสนองพระเดชพระคุณมา ช้านาน หา มี ะแวงในข้อราชการ แต่
 สิ่งหนึ่งสิ่งใดไม่ เป็นคนมีความชอบมาก พระรัตนเศรษฐี ก็เป็นผู้ใหญ่
 ควรจะเลื่อนบรรดาศักดิ์พระรัตนเศรษฐีขึ้นให้ควรแก่ความชอบ จะได้เป็น
 พระเกียรติยศ แก่ นานา ประเทศ จึงโปรดเกด้า ฯ พระ ราชทาน
 ตัญญาบัตร เลื่อนพระรัตนเศรษฐี ขึ้นเป็นที่พระยารัตนเศรษฐี ผู้สำเร็จ
 ราชการเมืองระนอง ให้ถ้อยศักดิ์นา ๒๐๐๐ ให้ พระราชทาน เครื่องยศ แก่
 พระยารัตนเศรษฐี หมวกจีบดำจุททองคำ ๑ ลูกประคำทองคำ ๑
 ถาดหมากทองคำ ๑ โคนโททองคำ ๑ เสื้อมังกร ๑ เสื้อเข้ม ขาบ ๑
 ผ้าล้านหม่นอนผืน ๑ ผ้าแพรดิ้นมยุรีดิบแถบ ๑ ผ้าแพรจีนเจ้า ขาวเพดาะ ๑
 ผ้าปูมเขมรผืน ๑ รวม ๓๐ ตั้ง ให้ยก เมือง ระนองมา ขึ้น กรุงเทพ ฯ
 และให้พระยารัตนเศรษฐี ตั้งใจทำราชการสนองพระเดชพระคุณ ประพฤติ
 การแต่ที่ชอบที่ควรต่างพระเนตรพระกรรณโดย พระราช กำหนด กฎหมาย
 กิดอ่านทำนุบำรุงบ้านเมืองให้บริบูรณ์มั่งคั่งให้ ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน ให้สม

แก่ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยง จะได้มีความเจริญถาวรสืบต่อไป ถ้ามี
ราชการสิ่งหนึ่งสิ่งใดทำให้พระยารัตนเศรษฐีผู้สำเร็จราชการกรมการบอก
ให้กรมการถือเข้ามาวางเวร กรุงเทพ ฯ ตามกระทรวงเหมือนอย่าง
หัวเมืองชนกรุงเทพ ฯ ทั้งปวง ถ้าถึงกำหนดตั้งเงินภาษีอากรตึก
พระราชทรัพย์ของหลวงเมื่อใด ก็ให้บอกหนังสือแต่งกรมการคุมเข้า
ไปส่งต่อเจ้าพนักงานกรุงเทพ ฯ อย่าให้เงินอากรพระราชทรัพย์ของ
หลวงค้างถ่วงงวดไปได้ อนึ่งถึงเทศกาลพระราชพิธีตรุษสงกรานต์ ก็ให้
พระยารัตนเศรษฐีไปพร้อมด้วยพระหลวงขุนหมื่นกรมการนายอากร นาย
กอง นายหมวด ณ พระอารามจำเพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้า พระธรรม
เจ้า พระสงฆ์เจ้า บ่ายหน้าคอกกรุงเทพ ฯ ๑ กระทำสัตยาบันด้วยต่อใต้
ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กราบถวายบังคม
รับพระราชทานพระพิพัฒน์สัตยาปีละ ๒ ครั้ง ตามอย่างธรรมเนียมอย่า
ให้ขาด และให้พระยารัตนเศรษฐีประพฤติการักษาบ้านเมืองตามพระ
ราชสัญญาบัตรและท้องตราตงออกมากครั้งนครั้งก่อนจนทุกประการ

สารตรามาณวัน ๒ ฯ ๘ คำ บังจจัตวา ๒

๓๐

ในคราวที่พระราชทานสัญญาบัตรพระยารัตนเศรษฐี(คอซู้เจียง)นั้น
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระ
ราชทานสัญญาบัตรนายคอซิมก้อง (ซึ่งได้เป็นพระยารัตนเศรษฐีและ
พระยาดำรงสุจริตเมื่อนิรัชชกาลที่ ๕) ผู้เป็นบุตร ให้เป็นทูลหลวงศรี
โศภณมิ ตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองระนองด้วย.

วิธีการปกครองหัวเมืองในสมัย เมอแรกยกเมือง หนองแขมเป็นหัวเมืองจัตวานั้น ยังเป็นแบบโบราณ คือเจ้าเมืองกรมการได้แต่ค่าธรรมเนียมต่างๆ เป็นผลประโยชน์ แทนเงินเดือน และต้องบำรุงบ้านเมืองโดยลำพัง แต่อาจทำไร่นาค้าขายหาผลประโยชน์ได้ จะเรียกราษฎรใช้ด้วยในกิจการของตนก็ได้ มีข้อห้ามเพียงอย่าให้ชนนอกชาติให้อาณาประชาราษฎรได้ความเดือดร้อน ส่วนการเก็บภาษีอากรนั้นนอกจากเงินด้วยซึ่งมาเปลี่ยนเป็นรัชชูปการในรัชกาลที่ ๖ ไปแล้ว ให้มีเจ้าภาษีนายอากรประมูลกันรับผูกขาดไปจากในกรุงเทพฯ ๑ อำนาจเห็นอรรถาธิบายตามหัวเมืองจึงมีอำนาจเจ้าเมืองกรมการในการปกครองอย่าง ๑ อำนาจเจ้าภาษีนายอากรในการเรียกเก็บภาษีอย่าง ๑ หัวเมืองใดเป็นหัวเมืองใหญ่เจ้าเมืองเป็นคนสำคัญ เจ้าภาษีนายอากรก็อ่อนน้อมด้วยจำต้องอาศัยความอนุเคราะห์ของเจ้าเมืองจึงจะเร่งเรียกภาษีอากรได้สะดวกในเมืองนั้น ถ้าเป็นเมืองไม่สำคัญและเจ้าเมืองเป็นแต่คนชั้นต่ำมีญ เจ้าภาษีนายอากรก็มีอำนาจ แม้จนชวนเขาหุ้นส่วนในการเก็บภาษีอากรในเมืองนั้น ก็มีพระยาระนอง (คอซู่เจียง) เป็นพ่อค้าอยู่ก่อน แล้วมาเป็นเจ้าภาษีนายอากรที่เมืองระนองอยู่เมื่อก่อนเป็นเจ้าเมือง รัชชานาญการในท้องที่อยู่แล้ว ครั้นได้ เป็นผู้ว่าราชการเมืองก็แสดงให้เห็นว่าจำต้องรวมอำนาจทั้ง ๒ อย่างนั้นไว้ด้วยกันจึงจะปกครองทำนุบำรุงบ้านเมืองได้สะดวก และเป็นประโยชน์ทั้งในราชการและในส่วนตัวเองด้วย จึงขอรับผูกขาดเก็บภาษีอากรเมืองระนองด้วย ก็ได้ รับอนุญาตจากกรุงเทพฯ ๑ ตามประสงค์ เพราะในสมัยนั้นเมืองระนองเป็นอย่างว่า “อยู่ดีดัดหาพาเขี้ยว” พวก

กรุงเทพฯ ทั่วทั้งทำภาษ้อากรเป็นอาชีพไม่มีใครปรารถนาหรือกล้าจะรับไป
เก็บ ภาษ้อากร ถึงเมืองระนอง พวกที่อยู่ในท้องถิ่นก็ไม่มีทุนจะกำลัง
พอจะประมูลดีพระยารัตนเศรษฐีได้ ภาษ้อากรที่เก็บณเมืองระนองใน
สมัยนั้น ๕ อย่าง คือเก็บภาษ้อากที่ออกจากเมืองอย่าง ๑ เก็บภาษ้อินคำ
ชาเขาเมือง ๑๐๐ ชก ๓ คาม ราคา อย่าง ๑ อากกร ผืน อย่าง ๑ อากกร ไร่
อย่าง ๑ อากกร บ่อนเบี้ย อย่าง ๑ เรียก รวมกัน ทั้ง ๕ อย่างว่า “ภาษ
ผดประโยชน์”

ลักษณะการที่ให้ผู้ว่าราชการเมืองรับผูกขาดเก็บภาษ้อากรผดประโยชน์
ดังว่ามา ดูเหมือนจะจัดขึ้นที่เมืองระนองก่อน ครั้นเห็นว่าเป็นประโยชน์
จึงขยายต่อไปถึงเมืองที่ใกล้เคียง คือเมืองตะกั่วป่า เมืองพังงา
และเมืองภูเก็ต ที่เป็นประโยชน์ข้อสำคัญนั้น คืออำนาจในการปกครอง
และอำนาจในการเก็บภาษ้อากร รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การที่
รวมอำนาจเช่นนั้น ถ้าเป็นแต่แต่ดูเผินๆ ดูเหมือนจะเป็นทางให้ราษฎร
ได้ ความสะดวก รวดเร็ว เพราะเจ้าเมืองจำต้องเก็บเงินภาษ้อากรส่งพระคลัง
ให้ ได้ บัดนี้เท่า นั้น ถ้าเก็บได้ มาก กว่านั้น ขึ้นไป เท่าใด ก็เป็นกำไร ของ
เจ้าเมือง ถ้าเก็บได้น้อยไป เจ้าเมืองก็ต้องขาดทุน เจ้าเมืองมีอำนาจ
บังคับบัญชาราษฎรได้ก็มักจะเรียกเร่งเอาเงิน ภาษ้อากร ให้เกินพิกัดอัตรา
เพื่อหากำไร แต่ความจริงไม่เป็นเช่นนั้น ด้วยมีเครื่องบงกชอยู่ใน
ทางเศรษฐกิจ คือหัวเมืองเหล่านั้นมีคนพลเมืองน้อย แต่มีแร่ดีบุก
ซึ่งเป็นของมีราคาอยู่ในแผ่นดินมาก จำต้องมีคนมากดำรับเป็นแรงงาน
ขุดดีบุกขึ้นจำหน่ายจึงจะเกิดผลประโยชน์มาก เจ้าเมืองที่รับทำภาษ

ผลประโยชน์ไม่ใช่แต่จำเป็นต้องปกครองเอาใจมิให้ราษฎรในท้องถิ่น
ถาปายอื่นเท่านั้น ยังต้องพยายามชวนชวดยาคนจากที่อื่นเข้ามา
อยู่ในเมืองเพื่อเพิ่มเติมแรงงานสำหรับขุดคึกให้มากขึ้น อีกประการ ๓
ถ้ามีผู้คน เข้ามาอยู่ในเมืองมากขึ้น เพียงใด ถ้าไร ของเจ้าเมือง
ซึ่งพึงได้ ในภาษีอากรทั้ง ๕ อย่าง ซึ่งรวมเรียกว่า ภาษีผลประโยชน์ ก็ยิ่ง
มากขึ้นเพียงนั้น ความอนนเป็นเครื่องบงกชมิให้เจ้าเมืองกดขี่ราษฎร
ในเมืองของตนอยู่ในตัว

พระยารัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง) ปกครองทำนุบำรุงเมืองระนอง
โดยวิธีดังกล่าวมา บ้านเมืองก็มีความเจริญ ส่วนตัวก็มั่งคั่งสมบัติ
เพิ่มพูนขึ้น ได้ตั้งห้างโกหงดวนชนทเมืองเกาะหมากสำหรับซื้อขายสินค้า
ของเมืองระนอง และขยายการทำเหมืองแร่ดีบุกข้ามเขาบรรทัดเข้ามา
จนในแดนเมืองหงส์สวน ใช้ทุนและกำลังของห้างโกหงดวนบำรุงการ
ค้าขายในเมืองหงส์สวนเจริญขึ้นอีกเมือง ๑ จึงโปรด ฯ ให้ยก เมือง
หงส์สวนขึ้นเป็นเมืองจัตวามาขึ้นกรุงเทพฯ ฯ เหมือนอย่างเมืองระนอง

เมื่อพระยารัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง) ยังเป็นพ่อค้าอยู่ที่เมืองพังงา
ในรัชกาลที่ ๓ นั้น ได้หญิงไทยชาวเมืองเป็นภริยา มีบุตรด้วยกัน
๕ คน

คนที่ ๑ ชื่อคอซิมเจ็ง ได้รบพระราชทานสัญญาบัตรในรัชกาลที่ ๔
เป็นที่หลวงศรีโศภณพิทักษ์ ตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองระนอง แล้ว
ถึงแก่กรรมในตำแหน่งนั้น

คนที่ ๒ ชื่อคอซิมทอง ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรในรัชกาล
ที่ ๔ เป็นที่หลวงศรีโศภณพิทักษ์ ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เลื่อนขึ้นเป็น
พระศรีโศภณพิทักษ์ และเป็นพระยาวรคันธาราชผู้ช่วยราชการ เมืองระนอง
แทน บิดา ต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาตำรวจสุจริตมหิศรภักดี
สมุหเทศาภิบาลมณฑลชุมพร

คนที่ ๓ ชื่อคอซิมจิว ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรในรัชกาลที่ ๕
เป็นหลวงศรีสมบัติ ผู้ช่วยราชการ เมืองระนอง แล้วถึง แก่กรรม

คนที่ ๔ ชื่อคอซิมซิม ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรในรัชกาล
ที่ ๕ เป็นหลวงแก้วเดือนเป็นพระศรีโศภณพิทักษ์ ผู้ช่วยราชการเมือง
ระนอง แล้วได้เลื่อนขึ้นเป็นพระยาอภัยภูงคตทิสรัณยา ผู้ช่วยราชการเมือง
ตระบุรี (เป็นตำแหน่งกิตติมศักดิ์ ด้วยในชั้นหลังมาเมืองตระจัดตั้ง
เป็นอำเภอขึ้นเมืองระนอง)

คนที่ ๕ ชื่อคอซิมเต็ก ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรในรัชกาลที่ ๕
เป็นพระแก้วเดือนเป็นพระยาจรรยาไชโยคากร ผู้ช่วยราชการเมืองหลังสวน
เมื่อพระยาวรคันธาราช (คอซิมเจียง) ไปอยู่ที่เมืองระนองแล้ว
มีบุตรเกิดด้วยภรรยาอื่นอีกคน ๓ เป็นที่ ๖ ชื่อคอซิมบ๊วย ถวายตัวเป็น
มหาดเล็กในรัชกาลที่ ๕ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นที่หลวงบริรักษ์
โทหิรัญ ตำแหน่ง ผู้ช่วยราชการ เมือง ระนอง แล้วเลื่อนเป็นที่
พระอภัยภูงคตทิสรัณยา ผู้ช่วยราชการ เมืองตระบุรี (เมื่อยังเป็นหัวเมือง
จัตวา) ต่อมาได้เลื่อนเป็นพระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี ผู้
ช่วยราชการ เมืองตรัง แล้วเลื่อนขึ้นเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต

ตอนที่ ๓

เรื่องตั้งข้าหลวงประจำหัวเมืองฝ่ายตะวันตก

ตั้งแล้วรัฐบาลยอมให้เจ้าเมือง รับผูกขาดเก็บภาษีอากรมตประโยชน์หัวเมืองฝ่ายตะวันตกในรัชกาลที่ ๔ ดังกล่าวมาในตอนก่อน เมืองพังงา (รวมกับเมืองตะกั่วทุ่ง) ตั้งเงินภาษีอากรเข้าพระคลังปีละ ๒๖,๘๖๐ บาท เมืองภูเก็ตปีละ ๓๗,๓๖๐ บาท เมืองตะกั่วป่าปีละ ๒๖,๘๖๐ บาท เมืองระนองปีละ ๔,๗๒๐ บาท ถึงตอนปลายรัชกาลที่ ๔ ในยุโรปต้องการซื้อ ดิบกุกมากขึ้น ดิบกุกขึ้นราคา ผู้ทำเหมืองดิบกุกในแหลมมลายูทั้งในแดนอังกฤษ และตามหัวเมืองในแดนไทยพากันได้กำไรว่าววยมาก ผู้ที่ปรารถนา จะหาผลประโยชน์ในการทำเหมืองดิบกุก ก็มีมากขึ้น และเมื่อในรัชกาลที่ ๕ นพอคำจัน อยู่ที่ เมืองสิงคโปร์คนหนึ่ง แซ่ตันชื่อกิมเจ็ง ประกอบการค้าขายติดต่อกับกรุงเทพฯ ๖ ตัวเองก็ได้เข้ามาเช่าเหมากันเคยชอบ พระราชโอรยาธิบดีใน พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งให้เป็นที่หลวงพิเทศพาณิชย์ ต่อมาทรง พระราชดำริว่ารัฐบาลสมควรจะมีกองดูแลคอยดูแลรักษาประโยชน์ของไทยอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ และหลวงพิเทศพาณิชย์คนกิมเจ็งเป็นผู้ซึ่งอังกฤษนับถือ จึงโปรดฯ ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้น เป็น พระพิเทศพาณิชย์ ตำแหน่ง กองดูแลสยาม ณ เมืองสิงคโปร์ พระพิเทศพาณิชย์เป็นพ่อค้าโดยอาชีพ ครั้นเห็นว่าการทำเหมืองดิบกุกได้กำไรมาาก และตนฝากฝ่าย อยู่กับไทย จึงคิดจะเข้ามาทำ

เหมืองดับุกในแดนสยามทางหัวเมืองฝ่ายตะวันตก เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๘
 เข้ามากรุงเทพฯ กราบบังคมทูล ฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ขอไปตรวจดูเหมืองดับุกที่เมืองสระบุรี เมืองระนอง เมืองหลังสวน และ
 เมืองตะกั่วป่า ก็โปรด ฯ พระราชทาน พระบรมราชานุญาต ตามประสงค์
 และให้ข้าหลวงไปด้วย เมื่อไปตรวจดูตลอดทั้งที่แล้ว พระพิเทศ
 พานิชย์ขอพระราชทานทำเหมืองแร่ดับุกที่เมืองสระบุรี ซึ่งยังไม่มีผู้ใด
 รับทำมาแต่ก่อน ฝ่าพระที่นั่งในเวลานั้นเกิดมีข้อวิตกของรัฐบาลขึ้นเนื่องด้วย
 เมืองสระบุรี เหตุด้วยฝรั่งเชื้อ ชุกคองส์เฮลส์ในประเทศอียิปต์สำเร็จได้
 พวกฝรั่งก็พากันคิด จะหาที่ชุกคองส์เฮลส์ในประเทศอื่นต่อไป
 มีฝรั่งเชื้อ บางจำพวก คิดจะ ชุกคองส์ แต่ เมืองสระบุรี มาออก เมืองชุมพร
 ให้เป็นทางใช้เรือกำปั่น จากยุโรปไป ถึง เมืองจันท์ เร็วขึ้นได้ หาดายวัน โดย
 มีคลองอ้อมแหลมมะตายไปทางเมืองสิงคโปร์ ถึงคิดแผนที่และเรียกชื่อว่า
 “คลองสระ” ความคิดของฝรั่งเชื้อในเรื่อง คลองสระครั้งนี้ เป็น
 แต่เดิณถือชื่อนี้ แต่ยังไม่ปรากฏในทางราชการว่ารัฐบาลฝรั่งเชื้อจะ
 สนับสนุน ดังเพียงใด แต่ฝ่ายไทยคิดเห็นได้ว่าถ้า ฝรั่งเชื้อ มีอำนาจ ถึงได้
 ชุกคองส์สระในครั้งนั้นคงจะมีผล ๒ อย่าง คือเสียดินแดนพระราชอาณา
 เขตทาง แหลมมะตาย มีมาก ก็น้อยอย่าง ๑ เสียประโยชน์ การค้าขาย
 ของอังกฤษทางเมืองเกาะหมากและสิงคโปร์ ด้วยจะมีเรือไปค้าขายน้อย
 ลงอย่าง ๑ กับแต่เห็น ความสำคัญในส่วนไทย อีกข้อ ๑ ที่ต้องให้
 อังกฤษ เชื่อว่าไทย มิได้ สนับสนุน ฝรั่งเชื้อในเรื่องจะ ชุกคองส์นั้น เมื่อ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้

พระพิเทศพาณิชย์ทำเหมืองดิบที่เมืองตระบุรี จึงทรงตั้งพระพิเทศพาณิชย์ให้เป็นทนายอัยยวงศศทศรักษา ตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองตระบุรี เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๓๓ อันเป็นปีที่ตั้งแห่งรัชกาลที่ ๕ นั้นแต่ตัวพระยาอัยยวงศศทศรักษา (ตันกิมเจง) ก็คงอยู่ที่เมืองสิงคโปร์และทำราชการเป็นกงสุลสยามอยู่ด้วย เป็นแต่แต่งผู้แทนตัวไปทำเหมืองดิบที่เมืองตระบุรี ก็หาสำเร็จผลได้กำไรว่ารวยเหมือนอย่างเมืองอื่นไม่

ถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีออก พ.ศ. ๒๔๓๕ พระยาอัยยวงศศทศรักษา (ตันกิมเจง) เข้ามาขึ้นเรื่องราวต่อกระทรวงกระดาไหมซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่บังคับการหัวเมืองบักซไต่ฝ่ายตะวันตกอยู่ในสมัยนั้นว่า พระยาริษิตสงคราม จางวางว่าราชการเมืองภูเก็ต เก็บภาษีอากรได้เงินเอาเป็นผลประโยชน์ส่วนตัวเสียเป็นอันมาก คงได้เงินหลวงแต่ปีละ ๓๗,๓๖๐ บาท พระยาอัยยวงศศทศฯ ขอรับผูกขาดเก็บเงินภาษีอากรเมืองภูเก็ต จะประมาณเงินขึ้นปีละ ๒๐๒,๖๔๐ บาท รวมเป็นปีละ ๓๒๐,๐๐๐ บาท การที่พระยาอัยยวงศศทศฯ ขอประมาณเงินภาษีอากรเมืองภูเก็ต ครองนั้น เป็นเหตุข้อสำคัญอัน ๑ ในเรื่องตำนานหัวเมืองฝ่ายตะวันตก รวมทั้งเมืองระนองด้วย ด้วยมีผลทั้งฝ่ายข้างดีและฝ่ายข้างร้ายในเวทาค่อมมา คือเมื่อพระยาอัยยวงศศทศฯ ขึ้นเรื่องราວร้องประมาณนี้ ลักษณะการเก็บภาษีอากรยังใช้วิธีเรียกประมาณอยู่ที่ในกรุงเทพ ฯ และตามหัวเมือง ที่เจ้าเมืองทางฝ่ายตะวันตกได้มีอำนาจในการเก็บภาษีอากรในเมืองที่ตนปกครอง

เป็นด้วยเข้ารับประมุขเป็นเจ้าภาษีในเมืองนั้น ๆ และไม่มีผู้ใดกล้า
 แย่งประมุขมาแต่ก่อน มิได้เป็นผู้เก็บภาษีโดยเป็นตำแหน่งเจ้าเมือง แต่
 ส่วนการทำนุบำรุงบ้านเมือง เช่นทำถนนหนทาง หรือให้ผลประโยชน์
 แก่เจ้าพนักงานรักษาการบ้านเมืองนั้น อยู่ในหน้าที่ส่วนตัวเป็นผู้ราชการ
 เมือง การที่เจ้าเมืองเป็นเจ้าภาษีด้วยได้ใช้เงินกำไรในการปกครอง
 ทำนุบำรุงบ้านเมืองไปในตัว มิได้เป็นแต่ประโยชน์ส่วนตัว อย่างเดียว
 ถ้ายอมรับประมุขของพระยาอภัยภูตกค ๑ อำนาจและผลประโยชน์อันเป็น
 กาลังของหัวเมืองจะเกิดแยกกัน ฝ่ายพระยาอภัยภูตกค ๑ เป็นเจ้าภาษี
 นายอากรเก็บเงินได้เท่าใด เหลือจากส่งหลวงแล้วก็ยังเป็นประโยชน์ของ
 ตนฝ่ายเดียว หากต้องจ่ายใช้ในการทำนุบำรุงบ้านเมืองไม่ ฝ่ายเจ้าเมือง
 เมื่อมิได้เป็นเจ้าภาษี นายอากร ด้วยก็ต้นทุนที่จะใช้ในการปกครอง ทำนุ
 บำรุงบ้านเมือง จึงเป็นความลำบากเกิดขึ้น ด้วย พระยาอภัยภูตกค ๑
 รับประมุขเพิ่มเงินผลประโยชน์แผ่นดินขึ้นอีกมากมาย จะไม่รับพิจารณา
 ก็ไม่ได้ แต่ถ้ายอมให้รับประมุขตามปรารภณา ความยุ่งเหยิงระส่ำ
 ระส่าย ก็จะเกิดขึ้นในเมืองภูเก็ต สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
 ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน อยู่ในเวลานั้น จึงว่ากล่าวเกลี้ยกล่อม
 พระยาวิจิตรสงคราม จางวางผู้สำเร็จราชการ เมือง ภูเก็ตให้รับประมุขเงิน
 ภาษีอากรเมืองภูเก็ตสูงกว่าพระยาอภัยภูตกค ๑ ๓๖,๐๐๐ บาท รวมเป็น
 ปีละ ๓๓๖,๐๐๐ บาท แล้วออกท้องตราตวง พระยาวิจิตรสงครามให้เป็น
 เจ้าภาษีเมืองภูเก็ตต่อไป ฝ่ายพระยาวิจิตรสงคราม เห็นว่าตนเสียเปรียบ

เจ้าเมืองอินในฝ่ายตะวันตกด้วยกัน จึงเอาวิธีของพระยาอภัยภูงคต ฯ มา
ใช้ ยื่นเรื่องราวขอประมุขภาษีอากรตามหัวเมืองฝ่ายตะวันตกบ้าง คือ
เมืองระนอง เดิมส่งเงินภาษีอากรเข้าพระคลังปีละ ๔,๗๒๐ บาท ขอประมุข
เพิ่มอีก ๘๗,๖๘๐ บาท รวมเป็นปีละ ๙๒,๔๐๐ บาท เมืองตะกั่ว
กับเมืองพังงา เดิมส่งเงินภาษีอากรเข้าพระคลัง ปีหนึ่งเมืองตะ
๒๖,๘๖๐ บาท พระยาวิชิตสงครามขอประมุขเพิ่มเมืองตะ ๒๘,๐๔๐ บาท
รวมเป็นเมืองตะ ๕๖,๐๐๐ บาท สมเด็จพระเจ้าพระยา ฯ เรียกเจ้าเมืองเหล่านั้น
มาไต่ถาม ต่างชี้แจงรายได้รายจ่ายให้ทราบ และร้องว่าเหตุที่กล่าวถึง
ที่จะประมุขเงินเพิ่มขึ้นไป แม้เพียงเท่าที่พระยาวิชิตสงครามร้องประมุข
สมเด็จพระเจ้าพระยา ฯ เห็นจริงด้วย จึงเปรียบเทียบให้ยกภาษีอากรเมือง
ตะกั่วทั้ง มารวมกับเมืองตะกั่วป่า แล้วให้พระยาเสนาสุจิต (นุช
ฉนกร) รับประมุขเงินภาษีอากรเพิ่มขึ้นเพียงปีละ ๑๖,๐๐๐ บาท เมือง
พังงากับเมืองระนอง นั้นเปรียบเทียบให้ พระยาบวรวิสุทธิภร (ชำ ฉนกร)
กับพระยารัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง) รับประมุขเพิ่มเงินหลวงปีหนึ่งเมือง
ตะ ๘,๐๐๐ บาท แล้วให้เป็นเจ้าภาษีนายอากรต่อไปตามเดิม

การที่ ประมุขเงินภาษีอากร หัวเมือง ฝ่ายตะวันตก ซั้นครั้งนั้น มี
การเกิดขึ้นเป็นผล ๒ อย่าง คือ อย่าง ๑ จำนวนเงินหลวงที่จะต้องส่งจาก
หัวเมือง ฝ่ายตะวันตก มายัง พระคลังมหาสมบัติ มากขึ้น กว่าแต่ก่อน หลาย
เท่า ต้องตั้งข้าหลวงให้ ออกไป อยู่ประจำ ที่ เมืองภูเก็ต มีหน้าที่
สำหรับเรียกเร่งเงินภาษีอากรให้ ส่งทันตามกำหนด แล้วข้าหลวงรวบรวม
ส่งมายัง กรุงเทพ ฯ ลักษณะการ ที่ส่งนั้น ซั้นเดิมให้ มีเรือรบ ออกไป

เป็นกำหนดรับเงิน พาย้อัมหม่ม มะลายู เข้ามายัง กรุงเทพฯ ๑ ครั้นเมื่อ
 มัมแบงเข้ามาตั้งในกรุงเทพฯ ๑ ทำการติดต่อกับรัฐบาล จึงแก้ไขวิธี
 ข้างหลวง ตั้งเงินขึ้นให้ไปตั้ง ที่สาขาของแบงก์ ณ เมือง เกาะหมาก และ
 แบงก์ ทาง กรุงเทพฯ ๑ นำเงินส่ง ต่อพระคลัง ๑ เป็นต้น ต่อมา ผล
 อีกอย่าง ๓ นั้น เมื่อเจ้าเมือง ต้องตั้ง เงินหลวง มาก ชนกว่า แต่ก่อน
 ต่างก็ต้องชวนชวราย คิดอ่านจัดการให้เกิดผลประโยชน์ ในบ้านเมือง อัน
 เป็นทางที่จะเก็บภาษีอากรได้ เงินมากขึ้น ก็ในหัวเมืองเหล่านั้นมีแต่แร่
 ดิบเป็นดังคำขวัญซึ่งสามารถจะให้เกิดผลประโยชน์ แต่ว่าจำนวนคน
 ในพื้นเมืองน้อยไม่พอการ พวกเจ้าเมืองจึงคิดอ่านชักชวนจีนต่างต่าง
 เข้ามาทำเหมืองดิบให้มากขึ้น ทั้งที่เป็นเฉพาะ นายเหมืองและจีนผู้
 กรรมกร เจ้าเมืองไปกู้ยืมเงินพวกพ่อค้าที่เกาะหมากมาทำทุนตรอง
 ให้พวกจีนทำเหมือง แล้วรับซื้อดิบส่งไปขายพวกพ่อค้าที่เกาะหมาก
 ด้วยในสมัยนั้นยังไม่มีพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ เจ้าเมืองจะให้
 ใครทำเหมือง ดิบใน อาณาเขตปกครองของตน ดังที่แห่ง ก็ได้ วิธี
 จัดการ ดังกล่าวมาเกิดผลประโยชน์ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ทางตรง
 นั้นคือ ทำดิบได้มากขึ้น เงินอากร ดิบก็ย่อมเพิ่มพูนขึ้น ส่วนผล
 ประโยชน์ทางอ้อมนั้น คือ มีเงินเข้ามาอยู่ในเมืองมากขึ้น ผืนและดู่
 ก็จำหน่ายได้มากขึ้น คนเดินเบย์ในบ่อนก็มากขึ้น ดินค้าเข้าเมือง
 ซึ่งต้องเสียภาษี ๑๐๐ ซัก ๓ ก็มากขึ้น เงินได้จากภาษีอากรเหล่านี้ ซึ่ง
 เจ้าเมืองเป็นผู้ ผูกขาดจากรัฐบาลก็ได้มากขึ้นตามกัน ยังผลประโยชน์
 ทางอ้อมอีกอย่าง ๑ คือเกิดมตกกวันวันเรือนตลาดค้าฝิ่น มั่งคั่งขึ้น

ในบ้านเมือง ทั้งเกิดการค้าขายอุดหนุนทางอาชีพของพวกราษฎรพลเมือง
ที่อยู่มาก่อน อาจหาทรัพย์สินได้ สมบูรณ์และสะดวกขึ้น เพราะเหตุ
ที่มีจำนวนคนเข้ามาอยู่ในบ้านเมืองมากขึ้น บ้านเมืองก็เจริญรุ่งเรืองขึ้น
ด้วย แต่ทางข้างเลี้ยกมี ด้วยการที่จัดบำรุงผลประโยชน์ให้เพิ่มพูน
ขึ้นครั้นนั้น เกิดแต่ความคิดของเหล่าเจ้าเมือง ซึ่งมุ่งหมายแต่จะให้
ผลประโยชน์ดังพระคตัง ทั้งเป็นกำไรส่วนของตนให้มากกว่าแต่ก่อน
เป็นประมาณ ไม่ได้คิดถึงทางดีทางเลี้ย ของราชการ บ้านเมืองให้
ขยายหรือเป็นการรอบคอบ รัฐบาลในกรุงเทพฯ ในสมัยนั้นยังไม่รู้การ
ในท้องถิ่นนั้น และยังไม่ได้อคิดที่จะแก้ไขวิธีการปกครองตามหัวเมือง

ปล่อยให้เจ้าเมืองจัดการบำรุงหาผลประโยชน์โดยอำเภอใจ ก็เกิดทาง
ข้างเลี้ยกขึ้นแต่แรก ด้วยการที่ผลประโยชน์ซึ่งเกิดเพิ่มพูนขึ้นนั้น ไปตก
เป็นกำไรของบุคคลแต่บางจำพวก ดังจะพึงเห็นได้ในอธิบายต่อไปนี้ คือ

๑. เจ้าเมืองเป็นอย่างนายธนาคาร และเป็นเจ้าภาษี และเป็น
พ่อค้ารับสินค้าเข้าออก กำไรที่ได้ ในการเหล่านี้อยู่แก่เจ้าเมือง

๒. พวกเจ้าเมือง นายหม่อม วัณณ ช่าง ช่าง ฝรั่ง ฝรั่ง และ บ่อนเบี้ย
สำหรับ บริเวณหม่อมของตน ขูดหาเวรตบมาขายแก่เจ้าเมือง รับ
ซื้อสินค้าจากเจ้าเมืองไปจำหน่าย เป็นรายย่อยแก่พวกญาติ ทำหม่อม กำไร
ในส่วนนี้ได้แก่พวกนายหม่อม

๓. พวกจีน กู๊ด ที่มาจาก เมืองจีน ด้วยเห็นแก่ค่าจ้างอัตราสูง
ยอมทำสัญญากับเจ้าเมืองหม่อม ว่าจะรับจ้างอยู่ตลอดเวลาเท่านั้น ๆ
เป็นกำหนด ถ้าหม่อมหนึ่งยอมให้เจ้าเมืองอำนาจจับกุมร้องฟ้องมีโทษ

ทางอาชญา ถ้าการเป็นไปได้โดยปกติ พวกจีนก็ทำเหมืองครบกำหนด
เวลาสัญญา ก็จะได้เงินค่าจ้างถึงร่ำรวยกลับไปเมืองจีน ซ่อนเป็นเครื่อง
จ่อใจให้พวกจีนก็ดัดสมัครมารับจ้างทำเหมือง แต่การนี้ได้เป็นปกติแก่จีน
ก็ทั่วไป เหตุด้วยมีเครื่องย้วยจนอันนายเหมืองจัดตั้งขึ้นหากำไร ส่วนตัว
ในบริเวณเหมือง คือ โรงสุรา โรงต้มฝิ่นและบ่อนเบี้ย ทั้งร้านขายของ
ต่างๆ ซึ่งพึงต้องการใช้สอย เช่น เครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น ก็เป็นของ
นายเหมืองขาย ตลอดจนเงินค่าจ้างการใช้สอยจะขอยืมนายเหมือง
ก็ของเสียดอกเบี้ย เพราะมีการเหล่านพวกก็ดัดรับจ้างทำเหมืองได้ถึง
ค่าจ้างแรงก็ทางที่เสียไปเสียโดยมาก ไม่มีคนใดที่จะเก็บได้เต็มตาม
คาดหมาย แม้เพียงได้เงินติดตัวพอเป็นกำไรก็กลับไปบ้านเมืองกันน้อย ที่
ทำงานได้ค่าจ้างมาแต่เพียงหมดไปมีมาก ครั้นหลบหนีก็ถูกจับกุมทำโทษ
จะฟ้องร้องนายเหมืองก็ไม่ได้ ด้วยการที่ลี้ภัยหนีสินสุราหรือเงินเบี้ยเสีย
ทรัพย์สินหมดไปเป็นด้วยใจสมัครของตนเอง เพราะทางเสียมีดังพรรณนา
มานี้ พวกก็ดัดทำเหมืองตามหัวเมืองฝ่ายตะวันตก จึงเป็นคนซัดส่น มี
แต่ตัวกับแรงที่ทำงานอยู่โดยมาก

ตั้งแต่เพิ่มเงินภาษีอากรขึ้นในหัวเมืองฝ่ายตะวันตก ต่อมาภายใน
๓ ปี มีพวกจีนก็ดัดซึ่งนายเหมืองดัดบุกพาเข้ามาอยู่ในบ้านเมืองก็มีจำนวน
เพิ่มขึ้นอีกมากมาย โดยเฉพาะที่เมืองภูเก็ตกับเมืองระนองนั้น จนถึงมี
จำนวนจีนมากกว่าไทยที่เป็นพื้นเมืองเดิม ก็การเบียดเบียนกันในระวาง
พวกจีนก็ทำเหมืองมีอยู่ดังอธิบายที่กล่าวมาแล้ว พอถึงคริสต์ศ. ๒๒ ชวด
พ.ศ. ๒๔๑๓ ก็เกิดเหตุขึ้นที่เมืองระนอง ด้วยพวกก็ดัดกำเริบต่อสู้เจ้าเมือง

กรมการจนเกือบจะเต็มเมือง หนองโน ครั้นนี้ เรือง พิศดารแจ้งอยู่ใน
ใบบอกของพระยารัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง) มายังกรุงเทพ ฯ ดังนี้

“ข้าพระพุทธเจ้า พระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมืองหนอง
และกรมการ ขอบอกปณิบัติมายัง ท่าน ออก พันทนายเวร ขอได้นำชน
กราบเรียน ฯ พณ ฯ หักเจ้าท่านที่สมุหพระกระดาโทม ด้วยที่ เมืองหนอง
ข้าพระพุทธเจ้าได้จัดให้ คนรักษาด่านทางระมัดระวังบ้านเมืองอยู่ ครั้น
ณวันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ค่ำ ๑ ปี ชวด อัฐศก เพลา กลางวัน พวกจีน
เหมืองใหญ่ ซึ่งเป็น หัน คิดเงินโรงภาษี พระราชทรัพย์ ของหกดวงคุ้ม พวก
เพื่อนประมาณ ๓๐๐ คน ๔๐๐ คน พวกนี้ ออกหักด่านทาง พอนวัง
ตะนาว ราชครูต ช้องไทร แขวงเมืองหนอง แล้วพวกจีนเข้าบุกรุก
พันทางพวกชาวด่าน ๔ ตำบลสู้รบกัน พวกจีนตายบ้าง พวกไทย
ตายบ้าง พวกด่านเจ็บป่วยถึงดำหัดหลายคน พวกด่านตะนาวจับตัวพวก
จีนได้ ๘ คนกักกับตัวพาเดิรทางมาจะ ตั้ง ที่ เมืองหนอง ครั้น พวก ด่าน
คุ้มพวกจีน ๘ คน เดิรมาทางทาง พวก จีนเหมือง เข้ากลุ่มรวม ทบตี พันทาง
พวกด่าน ๆ สู้รบกัน พวกด่านตายบ้างพวกจีนตายบ้าง พวกด่าน
น้อยตัวสู้รบพวกจีนไม่ได้ ก็พากันแตกหนีถ่นเข้าป่าไป พวกจีน แย่งชิง
เอาจีน ๘ คนไปได้

ครั้นวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีชวด อัฐศก พวกจีน
คุ้มพวก ประมาณ ๕๐๐—๖๐๐ คน พากันออก จากโรงเหมือง มาเที่ยวไล่ฆ่า
พวกไทยในเขตเมืองหนอง ฆ่าหกดวง มหาดไทย กรมการ ตาย คน หนึ่ง
ฆ่าพวกทนายตายคนหนึ่ง ฆ่าพวกด่านน้ำตาย ๒ คน และ ฆ่าราษฎร

ทั้งชายหญิงในเมือง ระนอง คาย ประมาณ ๒๑ คน และ ข้าราชการที่เค
 ราษฎรมาแต่เมืองอื่นคายนาง แต่หาทราบว่าคายนาง ก็คนไม่ และเทียบ
 ข้าราชการตามแขวงอำเภอคายนาง ก็คน ยังหาได้ตรวจดูไม่ ที่ยังเหลือ อยู่
 พากรอบครัวแต่หนึ่ง เข้า ซ่อนตัวอยู่ในป่าดง เป็นอันมาก แล้วพวกจีน
 เอาไฟเผาเรือนราษฎรใน แขวงอำเภอเมืองระนอง บางกตาง, บางริม,
 พอนรัง, ตะนาว, & ตำบล แล้วพวกจีนเหมือง และพวกจีนจร คิดอ่านกัน
 คุมพวก อยู่มาก แล้วแต่งกอง ออก ไล่กวดทางบกทางเรือ มิให้พวกไทย
 ตามแขวงอำเภอเข้ามาในเมืองระนองได้ แล้วพวกจีนคิดจะเข้า ออกปล้น
 เอาโรงภาษีพระราชทรัพย์ ของหลวง ครั้นข้าพระพุทธเจ้า และ กรมการ
 จะจัดคนออกให้ต่อสู้ด้วยพวกจีน ก็เห็นว่าพวกไทยมีน้อยตัว จึงข้าพระ
 พุทธเจ้าและกรมการได้จัดคนป้องกันโรงภาษีพระราชทรัพย์ของ หลวงไ
 ครั้นณวันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีชวด อัฐศก พวกจีนเข้า
 ออกเอาเสบียง อาหารใน นางในเมืองระนองได้ แล้วพากันเอาเรือของข้าพระ
 พุทธเจ้าและเรือของราษฎร ชาว บ้าน ประมาณ ๘-๑๐ ลำหนีไปทางเมือง
 ตะกั่วป่าเมืองภูเก็ต ประมาณ ๓๐๐-๔๐๐ คน แล้วพวกจีนกุมพวกประมาณ
 ๓๐๐-๔๐๐ คน พากันหนี เคียวทางบกไปทาง ปากทรงพระโค๊ะแขวงเมือง
 หาดสำราญ การ (ภา) ชาจีนที่เกิดฆ่าฟันชาวไทย (๑) ที่เมืองระนองนั้น
 ก็ค่อยสงบลง แต่ยังไว้ใจไม่ได้ด้วยชาจีนยังมีใจกำเริบอยู่ ข้าพระ
 พุทธเจ้ากรมการก็ยังจัดคนให้ป้องกันโรงภาษีพระราชทรัพย์ของหลวง อยู่

(๑) คำว่า ไทย มาแต่ศัพท์ว่า ภาษาไทย จีนชาวนคร ๑ เรียกคนที่ เป็นชาติ
 ไทยว่า ไทย ชาติจีนว่า ชาจีน

เล่มอมิได้ขาด ข้อหนึ่งเมื่อพวกจีนเที่ยวฆ่าพวกชาวไทยนั้น ข้าพระพุทธเจ้ากรมการได้มีหนังสือถึงวันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีชวด อัฐศก ๓๓๖๓ ถึงวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีชวด อัฐศก ๓๓๖๓ รวม ๒ ๓ ๓๓๖๓ คำนับจึงขอราชการไปยังเจ้าหมื่นเสมอใจราชปรีวิเคน ขีดกอมมิคเณ ข้าหลวง ณ เมือง ภูเก็ต ด้วยแล้ว กับ ข้าพระพุทธเจ้า กรมการมีหนังสือถึงวัน พุธที่สิบสี่ เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีชวด อัฐศก ๓๓๖๓ ขอราชการไปยัง พระยาเพชรกำแพงสงคราม ผู้ว่าราชการเมือง ชุมพร ๓๓๖๓ ไปยังพระเพ็ชรคีรีศรีธรรมสงคราม พระสงฆ์ ๓๓๖๓ ไปยัง หลวงปลัดกรมการ ผู้รักษาเมืองหงัสด่วน ๓๓๖๓ รวม ๓ ๓๓๖๓ ขอให้ ท่านเจ้าเมืองกรมการเมืองชุมพร ตัว, เมืองหงัสด่วน จัดกรมการ พาคนไปช่วย ข้าพระพุทธเจ้า บ้องกันโรงภาษี พระราชทรัพย์ ของ หลวงที่ เมืองระนองด้วย กรมการเมืองชุมพร ตัว, เมืองหงัสด่วน ยังหา พาคนไปถึงเมืองระนองไม่ ข้าพระพุทธเจ้ากรมการขอรับพระราชทานได้ โปรดให้ท่านข้าหลวงออกไปช่วยข้าพระพุทธเจ้า บ้องกันโรงภาษี พระราช ทรัพย์ของหลวงที่เมืองระนองด้วย ควรมีควรจัดแล้วแต่จะโปรด ขอบอก ปณิบัติมาณวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีชวด อัฐศก ”

แต่เวลานั้นหมื่นเวรบรรพตอยู่กัเมืองภูเก็ตไปช่วยทัน การที่จีนกุด กำเริบในเมืองระนองก็ดังบด แต่เมื่อข่าวเรื่องจีนกุดที่เมืองระนองกำเริบ ขึ้น ทราบถึงเมืองภูเก็ต (ท่านองจะถือว่าพวกจีน กุดที่เมืองระนองได้) พวกจีนกุดที่เมืองภูเก็ตก็พากันกำเริบขึ้นบ้าง เป็นการใหญ่โตกว่าที่เมือง ระนอง ด้วยจีนกุดที่เมืองภูเก็ตมีจำนวนมากกว่าที่เมืองระนองหลายเท่า เวรจีนกุดที่เมืองภูเก็ตกำเริบตามจีนกุดเมืองระนอง มีแจ้งอยู่ในใบ บอก

พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) เมื่อยังเป็นท้าวหมื่นเต็มอโรรส
เป็นข้าหลวงอยู่ในเมืองภูเก็ต ดังนี้

“ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าหมื่นเต็มอโรรส ปรีดิศาสด บอกราย
ออกพันนายเวร ขอได้นำชนกราบเรียน ๑๗๗๑ ที่สมุหพระกระดาโทมทราบ
ขอพระราชทาน นำชน กราบบังคมทูล พระกรุณา แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยสมเด็จพระยาบรมมหาศรี
สุริยวงศ์ มี พระ ประสงค์ให้ เรือ มุราชวลีคลัดดี อยู่รักษา เมืองภูเก็ตให้
เรือสยามมกุฎราชวิจิตรบรรทุก เงินภาษี หักเมืองเข้ามาส่ง กรุงเทพ ฯ ข้า
พระพุทธเจ้าได้ให้กัปตันรัชลิว^(๑) พาเรือสยามมกุฎราชวิจิตรไป เมืองพังงา
รับเงินภาษี เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองพังงา เรือสยามมกุฎราช
วิจิตรกลับมาถึงเมืองภูเก็ตณวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ กำหนดเรือสยาม
มกุฎราชวิจิตรออกจากเมืองภูเก็ตเข้ามากรุงเทพ ฯ ณวันจันทร์ เดือน ๕
ขึ้น ๑๓ ค่ำ ครั้นณวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๓๐ ค่ำ ได้ทราบเกล้า ฯ ว่า
जनเมืองระนอง เข้ามาที่เมืองภูเก็ตประมาณ ๓๐๐ คน เทยอเรียวย

(๑) กัปตันรัชลิวเป็นนายทหารเรือเดนมาร์ก เมื่อยังหนุ่มพระเจ้าคริสเตียนที่ ๘
มีพระราชสาส์นฝากรับราชการอยู่ในประเทศสยามด้วยมีใจสมัคร จึงโปรดให้เป็นนายเรือ
รบสยามมกุฎราชวิจิตร เวลานั้นออกไปรับราชการอยู่ทางหัวเมืองตะวันตก ภายหลังได้
เป็นหลวงชลยุทธโยธินทร์ บังคับการเรือพระที่นั่งเวลาตรี เข้ามารับราชการกรุงเทพ ฯ ได้
เลื่อนยศศักดิ์ขึ้นในกรมทหารเรือโดยลำดับ จนได้เป็นนายพลเรือโท พระยาชลยุทธ
โยธินทร์ แล้วจึงออกจากราชการเมื่อชรา

อาศัยอยู่ตามเหมือง พวกจีนพูดว่าที่เมืองระนองจีนเกิดวิวาทกัน จึง
 ข้าราชการเจ้าให้สืบได้จีนเมืองระนองมา ๓ คน ถามให้การว่าวันจันทร์
 เดือน ๓ แรม ๑๕ ค่ำ บชวดอัฐศก จีนถูกจ้างเมืองระนองคิดค่าจ้างกับจีน
 นายเหมือง เกิดวิวาทจนถึงยิงแทงกันตาย พวกจีนทมิความผิดพากัน
 หนี พระยารัตนเศรษฐีให้กกด่านทางจับพวกจีน พวกจีนสู้รบพวกด่าน
 เข้านยังถูกพวกจีนตาย ๑๑—๑๒ คน แล้วพวกจีนพากันถอยมาที่เหมือง
 ชวนเพื่อนคุมกันประมาณคน ๕๐๐ เศษจะสู้รบกับพวกด่านอีก จีน ๓ คน
 ก็พากันมาเมืองภูเก็ต ข้าราชการเจ้าได้ทราบเกล้าฯ ดังนี้ จึงให้ยกปืนโต
 เกดอพาเรือมูรชาวดัดดีดีไป ฟังเหตุการณ์ที่เมืองระนองแต่ณวันศุกร์
 เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เพลาเช้า ครั้นเพลายี่งสามพระพุทเจ้าได้รับหนังสือ
 พระยารัตนเศรษฐีถึงณวันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ บชวดอัฐศกฉบับ ๓
 เพลาบ่าย ๕ โมง หลวงนากรมการเมืองระนองถือนหนังสือพระยารัตน
 เศรษฐีถึงวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ บชวดอัฐศก มาถึงข้าราชการเจ้า
 อีกฉบับ ๓ ความว่าที่เมืองระนองพระยารัตนเศรษฐีได้จัดให้คนรักษาด่าน
 ทางระมัดระวังบ้านเมืองอยู่ ครั้นณวันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำ บชวด
 อัฐศก เพลากลางวัน พวกจีนเหมืองใหญ่ซึ่งเป็นหนโรงภาษี คุมพวก
 เพื่อนประมาณ ๓๐๐—๔๐๐ คน พากันหนีทางด้านพอนรัง ด้านตะนาว
 ด้านช่องไทร ด้านราชครุด แขวงเมืองระนอง พวกจีนบุกรุกพันแทง
 พวกด่าน ๕ ค่ายต ๆ ต่อสู้ พวกจีนตายบ้าง พวกด่านตายบ้าง ที่เจ็บ
 ต่ำบากถึงสาหัสก็หายคน พวกด่านตะนาวจับพวกจีนได้ ๘ คนจะพา
 ตงมาเมืองระนอง เติรมาถึงกลางทางพวกจีนเหมืองเข้าถล่มรุมพันแทง

พวกด้านซ้าย พวกด้านขวา พวกด้านซ้าย พวกด้านขวา พวกจีนแย่งชิงเอาจีน
 ๘ คนไปได้ ครั้นวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีชวดอัฐศก
 พวกจีนคุมกันประมาณ ๕๐๐—๖๐๐ คนพากันออกจากโรงหม้ออง เทียวได้
 ขำพวกไทยในตลาดเมืองระนอง ขำหลวงมหาดไทยกรรมการตายคนหนึ่ง
 ขำพวกทนายตายคนหนึ่ง ขำพวกด้านหน้าตาย ๒ คน ขำราชวรราช
 หนิงในเมืองตายประมาณ ๒๐ คน - ขำคนที่เคียวราชการมาแต่เมืองอื่น
 ตายบ้าง แต่ยังไม่ทราบว่ายตายสักกี่คน คนตามแขวงอำเภอพวกจีน
 ขำตายสักกี่คนยังหาได้ตรวจดูไม่ ที่ยังเหลืออยู่พาครอบครัวหนีเข้าป่า
 คงไปเป็นอันมาก แล้วพวกจีนเอาไฟเผาบ้านเรือนราชวรในแขวงเมือง
 ระนอง ๔ ตำบล พวกจีนหม้อองจีนจระคุมกันเป็นพวกอยู่มาก แล้วแต่งกอง
 ออกสกัดทางบกทางเรือ มิให้พวกไทยตามแขวงอำเภอเข้ามาในเมือง
 ระนองได้ พวกจีนคิดจะเข้าปล้นเอาโรงภาษีพระราชทรัพย์ ของหลวง
 พวกไทยซึ่งจะออกต่อสู้ น้อยกว่าพวกจีน พระยารัตนเศรษฐีจึงจัดแต่การ
 บิ่บกักรักษาโรงภาษีพระราชทรัพย์ ของหลวงไว้ ครั้นวันเสาร์ เดือน ๕
 ขึ้น ๕ ค่ำ พวกจีนเข้าปล้นเอาเสบียงอาหารที่เมืองระนองได้ แล้วเอาเรือ
 พระยารัตนเศรษฐี เรือราชวรประมาณ ๘—๑๐ ลำ พากันหนีไปทาง
 เมืองภูเก็ต เมืองตะกั่วป่า ประมาณ ๓๐๐—๔๐๐ คน หนีไปทางบก
 แขวงหลังสวนประมาณ ๓๐๐—๔๐๐ คน พวกจีนซึ่งฆ่าฟันพวกไทยนั้น
 ค่อยส่งบด แต่ยังไม่ไ้ใจไม่ได้ด้วยพวกจีนยังมีใจกำเริบอยู่ ขอให้เรือรบ
 ไปช่วยพระยารัตนเศรษฐี มีความในหนังสือดังนี้

ข้าพระพุทธเจ้าชักถามหาดวงนการการเมืองระนองซึ่งถือหนังสือมา
 ให้การว่า พระยารัตนเศรษฐีผู้กวาด หาคคนในแขวงเมืองระนองได้ มาเข้าค่าย
 รักษาบ้านพระยารัตนเศรษฐีประมาณ ๓๐๐ คน บินใหญ่กระสุน ๕ นิ้ว ๖ นิ้ว
 มีอยู่ ๒๐ กระบอก บินเล็กมีอยู่ประมาณ ๒๐๐ กระบอก กระสุนดินดำ
 ไม่ทราบว่าจะมีสักเท่าไร จันทเมืองระนองประมาณ ๓๐๐๐ เศษ แต่ที่
 คิดกำเริบนั้นจะมีสัก ๒๐๐๐ คน พระยารัตนเศรษฐีได้ มั่นหนังสือไปถึง
 เมืองฉะเชิงเทรา เมืองชุมพร เมืองหลังสวน ขอให้ยกคนมาช่วย คนถือหนังสือ
 ไปตั้งแต่ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ ๗ ค่ำ คนหัวเมืองยังหายมากยังไม่
 ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าคนไทยในเมืองระนอง น้อยกว่าพวกจีน
 มาก เกล็ดอกการที่เป็นจะไม่ตั้งระเบียบร้อย จึงให้ เรือดำยามมกุฏชัยวิจิตร
 รอฟังราชการก่อน ครั้นณวันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ มีขบวน
 อัฐิศักดิ์ กระดาดเรือดำยามมกุฏชัยวิจิตรขึ้นมาบนเมืองภูเก็ต เพดานบาย
 ๕ โมง จันทเมืองระนองเขียนมาแจ้งความว่า กระดาดเรือรบขึ้นมาตาดตาด
 กัดจะวิวาทกับพวกจีนในตาด จึงข้าพระพุทธเจ้าให้ โปติกส์ออกไปเอา
 ตัวกระดาด โปติกส์กลับมาแจ้งว่ากระดาดกลับไปเรือรบเสียแล้ว เวลาทุ่มเศษ
 นายหมื่นนายอ้อมแขกกระดาดเรือรบด้วยามมกุฏชัยวิจิตร มาแจ้งความแก่
 ข้าพระพุทธเจ้าว่า เพดาพลบค่านายหมื่นนายอ้อมพากันไปตาดถนนทางวัด
 มงคลนิมิตร จะขอหมากพลูที่ร้านจีน ครู่หนึ่งได้ยินเสียงจีนร้องชน
 นายหมื่น นายอ้อม เห็นจีนถือเครื่องสังคตราวขลุ่ยไม้ ตะบองไม้ คานกุดมูม
 เข้ามาตีถูกนายหมื่นนายอ้อมมีบาดแผลหลายแห่ง ข้าพระพุทธเจ้าให้
 กรมการทำการทวงพิจารณาบาดแผลไว้แล้ว ให้มีศเคตรเวรเมื่อนายทหาร

โปติกไปจับพวกจีนซึ่งตกเถา^๕ มีศเคอรเวเบอนายทหารโปติกจับได้
 จีนคนหนึ่งมพวกคนหนึ่ง จีนซึ่งเหียบพวกถ้าวหนึ่ง มาส่งข้าพระพุทธ
 เจ้า ๆ ตั้งให้เกาะตัวไว้ ที่ออฟฟิศก่อนพรุ่งนี้จึงจะชำระ ข้าพระพุทธเจ้าให้
 พระพิมตดมบดี พานายหมักนายอ้อมไป แจ้งแก่ พระยาวิจิตสงคราม จางวาง
 ทนโต^๕ นน พวกจีนคุมกัน ประมาณ ๓๐๐ คนเศษ ถือเครื่อง คัดตราดู
 พวกกัน เดิรมา ตามตลาด พบขุนจ้านง พวกจีนได้พ่นแทง ถูกขุนจ้านง
 ๕ แห่ง เจ็บถึง ลำหัด แทบบรรดาตาย แล้ว พวกจีน พวกกัน จะเข้า มาแย่ง
 ซิงเอาจีน ๒ คนซึ่งเกาะไว้ที่ออฟฟิศ จีนของซิด ซึ่งเป็น ที่หลวงประเทศ
 จีนารักษ์มาแจ้งว่า พวกจีน คุมกันกำเริบ เห็นจะห้ามไม่หยุด พระยา
 วิจิตสงครามให้มาแจ้งแก่ ข้าพระพุทธเจ้าว่า ขอให้ ปลดปล่อยจีน ๒ คน
 ออกไปเสียก่อน ข้าพระพุทธเจ้าให้ พระพิมตดมบดีกลับไปแจ้งแก่ พระยา
 วิจิตสงคราม ว่าจีน ๒ คน ซึ่งเกาะมาไว้ ก็ไม่ได้ จำทำโทษอะไร เป็น
 แต่เกาะ ตัวไว้ จะชำระ ถ้าปล่อยจีน ๒ คนให้กับพวกจีน เห็นว่า จะเสีย
 อำนาจแผ่นดินไป เมื่อพระยาวิจิตสงครามเห็นว่าปล่อยจีน ๒ คนไปให้
 กับ พวกจีน จะไม่เป็นที่เสียอำนาจ แผ่นดิน แล้ว ดุดแต่ พระยาวิจิต
 สงคราม ข้าพระพุทธเจ้าให้ เอาตัวจีน ๒ คนไป มอบไว้ ที่พระยาวิจิต
 สงคราม ๆ ปล่อยจีน ๒ คนให้จีนของซิดซึ่งเป็น ที่หลวงประเทศจีนารักษ์
 จีนตันแทนคิว รับตัว ออกไป ครัวหนึ่ง จีนดำฮี้ มาแจ้งว่า พวกจีน คุมกันกด
 ขนไปรือโรงโปติกที่ท้ายตลาดทางไปกะทู พระยาภู่เกิด^(๑) มาแจ้งแก่
 ข้าพระพุทธเจ้าว่า พวกจีนกำเริบไม่หยุด พระยาวิจิตสงครามตั้งให้พระยา

(๑) พระยาภู่เกิดชื่อลำตวน เป็นบุตรพระยาวิจิตสงคราม

ปรากฏเตรียมบน พดเท่านั้น แล้ว พระยาภูเกตุ กักตักไป ราษฎร เห็น
 พวกจีนกำเรบกปากันแตกคันทงบานเรือนหนาเข้ามาดงไปมาก ทนไฉน
 พวกจีน ยกพวก ถืองู พร้อมด้วย เครื่องคัสดร้าวๆ ปากัน ตงมา ทวงท่าเรือ
 ล้ามกอง พวก ๑ ทาง กู้ พวก ๑ ทาง กระทบแครง พวก ๑ ประมาณ
 ๒๐๐๐ เศษ พวกจีนปากัน ปด้นแย่งชิงของ ตามบ้านเรือน กรมการราษฎร
 แล้วเอาไฟเผาบ้านหลวงภิรมย์ บ้านพระยกกระบัตร บ้านพระพิพิธสมบัติ
 เผาบ้านเรือนราษฎร ซึ่งอพยพ หลายตำบล ข้าพระพุทธเจ้าให้จับค้อนคน
 ซึ่ง อพยพได้ มา ๗๓ คน กับ ทหาร โปดิดี ซึ่งอยู่รักษาเมือง ๓๐๐ คน
 รวม ๓๗๓ คน จัดให้ไปรักษาบาน พระยาวิชิตสงครามบ้าง อยู่รักษา
 ที่ออฟฟิศบ้าง ข้าพระพุทธเจ้าให้ถอดคนโทษออกประจำรักษาหน้า ให้
 พระภักดีสงครามปลด หดงนรินทร์ ออกรักษารอบนอก ให้พระย
 ภักดียกกระบัตร รักษาข้างใน ให้หดงอินทร หดงนาครดุจหน้า
 ข้าพระพุทธเจ้าเขียนหนังสือในเพลด ๒ ยาม ให้คนโทษถือไปถึงพระยา
 ถางให้เกณฑ์คนยกมาช่วยฉบับ ๓ ถึงพระยาบริรักษ์ภูธรเมืองพังงา
 ให้ยกคน มา ช่วย ฉบับ ๓ เรียก ทหาร เรือรบ ขึ้นมา รักษา บนเมือง
 ฉบับ ๓ แล้วข้าพระพุทธเจ้าให้เขียนตัวจีน เรียกหัวหน้าใดต่อเข้ามา
 ในออฟฟิศ จีนองชิว ซึ่งเป็น ที่หดงประเทศจีนารักษ์ หัวหน้า พวกแซ่
 ของ ๑ จีนคันเฮา ซึ่งเป็น ที่หดงพิภษจีนประชา ๓ จีนคันแทนคิว
 หัวหน้า พวก คันแจ ๑ จีนคันวานแห่ง ซึ่งเป็น ที่หดง วิเศษจีนนิกร ๑
 จีนคันเหียน หัวหน้า พวก แซ่คัน ๑ จีนคันบักถัว ๑ จีนคันเตยง ๑
 จีนคันช้วนหัวหน้าพวกแปอย่าง ๑ จีนเฮียวอินเยียน ๑ จีนเฮียวแซ่งตอง ๑

หัวหน้า พวกแซ่เฮียว รวม ๓๐ คน เข้ามาถึง ออฟฟิศเพดา ๘ ทุ่ม เคษ
 ข้าพระพุทธเจ้าปรึกษาว่า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เรืบรม และ
 ข้าหัตถงออกมาประจำรักษาเมืองภูเก็ต เพราะมีพระราชประสงค์จะทำนุ
 บำรุงบ้านเมือง และราษฎรถูกค้าให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน อย่าให้เกิดเหตุ
 การณ์สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้ กระตาดเรืบรมวิวาทกับพวกจีนเป็นแต่ความเด็กน้อย
 ไม่ควรพวกจีน จะกำเริบก่ออภัยความให้โตใหญ่จน จีนหัวหน้ากับบุตร
 ภรรยา คง ตักรานค้าขาย มีผลประโยชน์ในเมืองภูเก็ตก็มาก แดวกได้
 ทรงพระกรุณาชอบเกล้า ฯ คงให้ มียศบรรดาศักดิ์เป็นบัตติจีน อำเภोजิน
 สำหรับจะได้ระงับภัยความเหตุการณ์ต่าง ๆ ควรที่จีนหัวหน้าจะคิดถึง
 พระเดชพระคุณช่วยกันทำนุบำรุงบ้านเมือง ระงับพวกจีนชั่วร้ายอย่าให้
 กำเริบจนได้จึงจะชอบ จีนหัวหน้าว่าเหตุเกิดขึ้นในเวดากตางคินยังไม่
 ทราบว่าจีนพวกไหนแน่ ข้าพระพุทธเจ้าจะให้จีนหัวหน้าทำเป็นประการใด
 จะขอทำตาม ข้าพระพุทธเจ้าจึงให้จีนหัวหน้าเขียนตัวออกไปห้ามพวกจีน
 ตามกงดี ตามแซ่ ท้า กั้นยก ดังมาให้เลิก กลับขึ้นไป ถ้ามีความ
 เกี่ยวข้อง ประการใดก็ให้ออกมาว่ากล่าวจะได้ พร้อมกับจีนหัวหน้าชำระ
 คดีสินให้ พวกจีนหัวหน้าพร้อมกันท้อฟฟี่เขียนตัวในเวदानั้น ออกไป
 ห้ามตาม พวกกงดี ตามแซ่ พวกจีนกงดีตามแซ่ได้ รับตัวทราบแล้ว ก็พา
 กันกลับไป ข้าพระพุทธเจ้าให้จีนหัวหน้าคุมพวกจีน แยกกอง ออกเป็น
 ๕ กอง รักษา ตาดก กอง ๑ รักษา ต้นทาง ท่าเรือ กอง ๑ รักษา
 ต้นทางไปกระทู้ท่าแครงกอง ๑ รักษาทางตรอกตาดกกอง ๑ รักษา
 ทาง ปากน้ำ กอง ๑ ครั้นเพดา ๑๐ ทุ่มกับคินวีเจ็ด พาทหาร กระตาดเรื

สิ้นเคอเข้ามาใช้สำหรับเมืองภูเก็ตด้วย รั้งขึ้น ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๔
 แรมค่ำ ๑ พระพดด้วงกรมเมืองถางให้ขุนหมื่นลงมาแจ้งแก่ข้าพระ
 พุทธเจ้าว่า พระยาถาง เกณฑ์ไพร่ ๘๕ คน ให้พระพดด้วงกรม
 มาแต่ณวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ครั้นมาถึงท่าเรือทราบว่าพวก
 จันทกอง กักด่านทางไม่ให้คนไทยไปมาได้ พระพดด้วงกรม จะพา
 ไพร่ฆ่าพวกจีนมาเกรงจะเกิดความวิวาทขึ้น พระพดด้วงกรม จึงรออยู่ที่
 บ้านวิพร ข้าพระพุทธเจ้า กับ พระยาวิจิตรด้วงกรม จึงให้จันทกอนไป
 รับพระพดด้วงกรม ไพร่ลงมาถึงเมืองภูเก็ต ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๔
 แรม ๒ ค่ำ พระบริสุทธิโคทมมินทรผู้ว่าราชการ เมืองตะกั่วทุ่งคุมขุนหมื่น
 นายไพร่ รวม ๓๐๐ คน มาถึงเมืองภูเก็ต ณ วันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ
 พระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ประสิทธิ์ด้วงกรม ผู้ว่าราชการเมืองถาง คุมขุน
 หมื่นนายไพร่ รวม ๒๐๐ คน มาถึงเมืองภูเก็ต ณ วันอาทิตย์ เดือน ๔
 แรม ๕ ค่ำ เมืองพังงา พระยาบริรักษ์ภูธร ผู้ว่าราชการเมืองพังงา แต่ง
 ให้พระณรงค์ชดชี่ หดงด้สด คุมขุนหมื่น นายไพร่ รวม ๓๐๐ คน มาถึง
 เมืองภูเก็ต ณ วันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๖ ค่ำ เมืองไทร เจ้าพระยา
 ไทรบุรี แต่งให้ตนกูสะมาแอ ตนกูมด้า หวันอาหวัง คุมแขกไพร่
 ๓๓๕ คน มาด้วย เรือมูรชาวลีตสดัด ถึงเมืองภูเก็ต ณ วันอังคาร
 เดือน ๕ แรม ๗ ค่ำ เจ้าพระยาไทรบุรี มีหนังสือไปถึงข้าพระพุทธเจ้าว่า
 เจ้าพระยาไทรบุรี ยังกวาดหาคนให้เรือ สติมตอน บรรทุกเพิ่ม เต็ม มาครั้ง
 หนึ่ง อีก ๑๖๕ คน คน หัวเมืองยกมาถึงเมือง ภูเก็ตแล้ว ๘๑๕ คน คน

เมืองภูเก็ต ๓๗๓ คน ทหาร เว็ร ๑๒๐ คน รวม ๓๓๐ คน และ
 กับคนใดเกิดอ เจ้งวักควัดบั้งคนบั้งในเคอจิดชอทเมอเงเกะหมากไม้ได้
 กรแนนเณลัด ยอมให้ ยิมของ คอเวเณนคมาไซ พตาง กอน ๕๐๐ บั้งคน
 และที่อำเภอดตองแขวงเมืองภูเก็ต พวกไทย พวกแขก แดกหนี่ เขาป่า
 พากรอบควัว ประชุมกันยี่ ชาย นครวัดประมาณ ๑๕๐ คน พวกจีนคุม
 กัน ๒๐๐—๓๐๐ คน จะไปปล้นเผาบ้านเรือนไทยแขกค่อไปอีก พวกไทย
 พวกแขกสู้รบ กับพวกจีนแตกถอยมา พวกไทย พวกแขกเอาไฟเผาทัม
 โรงจีน ที่อำเภอดตอง ประมาณ ๕๐—๕๐ โรง พวกจีน กับพวกไทย แยก
 สู้รบกันมาถึง ณวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ (๑) ข้าพระพุทธเจ้า และ
 พระยาศรีสงครามให้ กรมการจีน หักหน้าขึ้นไปห้ามปราม พวกไทยจีน ทั้ง
 สองฝ่าย ค่อยหยุดยิง แต่พวกไทยจีน ซึ่งผูกใจเจ็บแค้น แก่กัน ยังคุม
 พวก ๓—๔ คน ตอบกระทำร้ายแก่กัน ตามตงป่า แขวงอำเภอยูบ่าง
 พวกจีนคนร้ายเห็นกองทัพมาพร้อมกัน ก็มีความกลัว พากันหนีออกจาก
 บ้านเมือง บ้าง การเหมืองแร่ตบูกได้ตงมือ ทำการเบ่นปกคแต่วาง ก็มี
 ทยิงหวาดหวอนอยมีได้ตงมือทำการเหมืองแร่ก็มี ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วย
 เกิดว่า ว่า การที่เมืองภูเก็ต ถ้าไม่จัดเสียให้เรียบร้อย พวกพ่อค้า
 ซึ่งตงท่ามา ค้าขาย และราษฎรไทยแขก เห็นไม่อาจอยู่ คงจะพากัน
 อพยพ ออก จากบ้านเมืองไปอยู่เมืองอื่นเสียโดยมาก และหนังสือ พระยา

(๑) การที่ชาวเมืองสู้รบจีนที่อำเภอลอง ครั้งนั้น ด้วยได้เจ้าอธิการวัดคลอง
 ซึ่งนับถือกันว่าเป็นผู้มีวิชาคุณหลังคุ้มครอง เมื่อเสร็จการปราบจีนแล้ว โปรดฯ ให้
 ตั้งพระอธิการนั้นเป็นพระครูวิสุทฺธิวงศาจารย์

รัตนเศรษฐี ซึ่งมีมาถึงข้าพระพุทธเจ้า ว่าด้วยเงินทเมืองระนองกำเริบ
 ๒ ข้าพระพุทธเจ้าได้ คิดดำเนิ หนึ่งดื้อ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓
 ได้มาในชองนี้ด้วยแล้ว ความสมควร ดุดัน แต่จะทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้า ฯ บอกรมาณวันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ ปีชวดอัฐศก ”

การปราบปราม พวกจีนกุดทเมืองภูเก็ต ถึงต้องเกณฑ์ กำลังต่าง
 เมืองไปช่วยคล้าย กับเป็นการสงคราม จึงปราบปราม ดังได้ แค้น
 รัฐบาล ก็จัดวาง การ บ้องกัน คือให้เพิ่มเติม กำลังไปทิศ และทหารอยู่
 ประจำ เป็นต้น ก็มีได้ มีเหตุเช่นนั้น ชนอีก.

เมื่อก่อน ที่จะเกิดเหตุเรื่องจีนกุด กำเริบที่เมืองระนอง พระยารัตน
 เศรษฐี (คอซู้เจียง) มีไปบอกเข้ามากราบบังคมทูล ฯ ว่า มีความ แก่
 ชราตงมากแล้ว ขอ พระราชทาน กราบถวายบังคมลาไปเมืองจีน เพื่อ
 ไปบำเพ็ญการกุศล ที่บ้านเดิมสักครั้งหนึ่ง ได้พระราชทานพระบรมราชา
 อนุญาตให้ไปตามประสงค์ พอพระยารัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง) กลับ
 มาจากเมืองจีนไม่ช้า ก็เกิดเหตุพวกจีนกุดกำเริบ ครั้นเมื่อปราบปราม
 เรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง พระ ราษ
 ดำริว่า พระยารัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง) แก่ชรา จึงพระราชทาน
 สัญญาบัตรเลื่อนยศพระยารัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง) ขึ้นเป็น พระยา
 ดำรงสุจริตมหิศรภักดี ตำแหน่งจางวางผู้กำกับราชการเมืองระนอง
 และทรงตั้งพระศรีโศภณพิทักษ์ (คอซิมก๊อง) ซึ่งเป็นบุตรคนใหญ่
 และเป็นตำแหน่งผู้ช่วย ราชการ อยู่ในเวदानั้น เป็น พระยารัตนเศรษฐี
 ผู้ว่าราชการ เมืองระนอง เมื่อ ๒๔๖๐ มีดำเนิการพระยศให้
 นำเมือง ดังนี้

ตราตั้งพระยารัตนเศรษฐี (กอซู่เจียง)
เป็นพระยาดำรงสุจริตมहिศรภักดี

ดาร์ตรา ท่านเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ
สมุหพระกระตุมโหม มาถึงพระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการ เมืองระนอง

ด้วยพระยารัตนเศรษฐี คนเก่า เข้ามาเฝ้า ทูลละอองธุลีพระบาท
กราบบังคมทูล พระกรุณา แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้วยการทูล
เกิดกบฏเมืองระนอง ตั้งแต่เกิดขึ้น จนข้าหลวง ผู้มีอำนาจ และ ทหาร
ไปด้วยเรือรบ กดไฟซื้อมูรชาวลีตลัดดี พร้อม ด้วยผู้ว่าราชการเมือง
กรมการชำระ คัดสินทำโทษตาม โทษานุโทษแล้ว บ้านเมืองเรียบร้อย
เบิกปกติ

ได้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ทุกประการแล้ว มีพระบรม
ราชโองการมาณพระบัณฑูรสู่ถึงหนาท ดำรัสเห็นอเหตุเห็นอกระหม่อม
สั่งว่า ทรงพระมหากรุณาตั้งให้พระยารัตนเศรษฐี เป็นผู้ว่าราชการ
เมืองระนองรักษาพระราชอาณาเขตต์ ท่านบำรุง บุตรหลานกรมการ
ไพร่บ้านพลเมือง ถูกคำฉาวชได้ทำมาหากินอยู่เย็นเป็นสุข พระยารัตน
เศรษฐีได้ รับทำภาษ์ผดประโยชน์ ซึ่งเกิดขึ้นในบ้านในเมือง ทูลเกล้า
ทูลกระหม่อมถวายก็มาก ถึงงวดถึงปีบอกส่งเข้ามาณกรุงเทพมหานคร
มิได้ตกค้าง

ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระยารัตนเศรษฐีเป็นผู้ว่าราชการเมือง
มาช้านานจนแก่เฒ่าชรา จะว่าราชการบ้านเมือง ก็เป็นความลำบากแก่ตัว
พระยารัตนเศรษฐีมาก ได้พระราชทานสัญญาบัตรตั้งให้พระศรีโศภณภูมิ

พทกษณูช่วยราชการซึ่งเป็นบุตรผู้ใหญ่ เป็นที่พระยารัตนเศรษฐีผู้ว่า
ราชการเมืองให้ตั้งตระกูล โดยมีความชอบในราชการแผ่นดิน จะเพิ่ม
ยศขึ้นให้เป็นพระยาจางวาง ก็พอกกราบบงคมดาไปเมืองจันทราจึง
ได้ดำรงอยู่

ครั้นนั้นเกิดกบฏขึ้นณเมืองระนอง กรุงเทพมหานคร ก็แต่ง
ข้าหลวงมีอำนาจคุมทหารปืนใหญ่เด็ก และเกณฑ์ กองทัพ หัวเมืองมาช่วย
ระงับปราบปราม พระยารัตนเศรษฐีก็กลับมาแต่เมืองจันทราถึงเมืองระนอง
ทันราชการ ได้ช่วยข้าหลวงทหารปืนใหญ่เด็ก และกองทัพหัวเมือง
ปราบปรามทำโทษจันทราจนราบคาบ บ้านเมืองจึงเรียบร้อยได้ โดยเร็ว
พระยารัตนเศรษฐีมีความชอบในราชการแผ่นดิน

จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานสัญญาบัตร เลื่อนยศ
พระยารัตนเศรษฐีขึ้น เป็น พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี จางวางกำกับ
ราชการเมืองระนอง ถิ่นศักดินา ๓๐๐๐ พระราชทานโต๊ะทองคำใหญ่ ๓
คนโททองคำ ๓ กระโถนทองคำ ๓ ตั๋วทนต์คู่แดง ๓ เป็นเครื่องยศกับ
เสื้อผ้าตามบรรดาศักดิ์ ออกมาทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ พร้อม
ด้วยพระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการเมืองกรมการ แล้วให้พระยาดำรง
สุจริตมหิศรภักดี จางวาง เอาเครื่องยศเดิม สำหรับที่พระยารัตนเศรษฐี
พระราชทานให้แก่พระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมืองเป็นเกียรติยศ
สืบไป

ให้พระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการเมือง กรมการ พังบังคับบัญชา
พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดีจางวาง ถ้ามีราชการเกิดขึ้นแก่บ้านเมือง

ประการใด ให้พระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการเมืองกรมการปรีชา
หาหรือพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดีจางวาง ตามซึ่งเห็นพร้อมชอบด้วย
ราชการ อย่าถือเปรียบแก่งแย่งให้เสียราชการไปแต่ตั้งใดสิ่งหนึ่งได้

อนึ่งถ้าถึงกำหนดงวดกำหนดปีตั้งเงินภาษีอากร ณเมืองระนอง
เมื่อใด ก็ให้พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดีจางวาง พร้อมด้วยพระยา
รัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการเมืองกรมการ รวบรวมเงินภาษีอากรเข้าหีบปัด
ตราประจำครั้ง แดงกรมการคุมเข้ามาส่งณกรุงเทพมหานคร อย่าให้
เงินภาษีอากรค้างดองงวดดองมิได้

อนึ่งถ้าถึงเทศกาลพระราชพิธีตรุษสงกรานต์ ก็ให้พระยาดำรงสุจริต
มหิศรภักดีจางวาง ไปพร้อมด้วยพระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการเมือง
กรมการณพระอารามตามเคย จำเพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้า พระ
ธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า บ่ายหน้าคอกกรุงเทพมหานคร กราบถวาย
บังคมต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ทำสัตยาบันสัตย์ทุกเด้าทุกกระหม่อม
ถวายแด่ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระคุณธรรมอันหาประเสริฐ แล้วยับพระราชทาน
พระพิพัฒน์สัตยาบัตร ๒ คดั่ง อย่าให้ขาดได้

อนึ่งให้พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดีจางวาง กำชับห้ามปราม
บุตรหลานเสมียนทนายบ่าวไพร่ข้าทาสดมก้าง อย่าให้คบหากันดูหมิ่น
กันขึ้นชู้ขึ้นชายนินทา และเป็นโจรผู้ร้ายปล้นสดมภ์ลักขังฆ่าโคกระบือ
ตัดพถกชิงฉิงฉาวฉ้อกระบือเอาพัสดุของเงินเครื่องอัญมณี ของดมณ

ซึ่งพราหมณ์อาณาจักรพระราชาธิราช ไพรบ้านพลเมืองถูกคำวานิชทางบก
ทางเรือให้ ไคความเดือดร้อนแต่ตั้งไคตั้งหนึ่งได้

ครั้นผู้สำเร็จราชการให้พระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการเมืองกรมการ
จำลองลอกเอาท้องตราตนไว้ แล้วประทอนตั้งคันตราคงและตราจำนำ
สำหรับบัญชีจำนวนเลขสำหรับเมือง ให้แก่พระยาดำรงสุจริตมหิศร
ภักดีจางวางเข้าบริหารการตามตำแหน่งสืบไป

ตำรวจมาณวันพฤหัสบดีเดือน ๘ แรม ๖ ค่ำ จตุศักราช ๑๒๓๘
ปณณพศก

ตำรวจปณณพศก ประจำครั้ง ตำราพระคชศัพท์น้อย ประจำฉีก

สำเนาทราตงพระศรีโลหภูมิพิทักษ์ (คอซิมก้อง)

เป็นพระยารัตนเศรษฐี

ตำรวจ ท่านเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีอภัยพิริยปรากรมพาหุ
ดมุหพระกระตาโหม มาถึงหาดงปลัด หาดงมหาตไทย หาดง
ศักดิ์ศรีดมุหผู้ช่วยราชการ กรมการอยู่รักษาเมืองระนอง ด้วย
พระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมืองระนอง ทำเรื่องราวให้กราบ
บังคมทูลพระกรุณาว่า พระยารัตนเศรษฐีแก่ราอายุ ๗๘ ปี ขอลา
ออกนอกราชการ กราบถวายบังคมลาไปเมืองจีนทำบุญให้บิดามารดา
ญาติพี่น้องสักครั้งหนึ่ง ขอให้พระศรีโลหภูมิผู้ช่วยราชการว่าราชการ
บ้านเมืองต่อไป จึงมีพระบรมราชโองการมาณพระบันฑิตผู้ถึงหน้า

คำนวณเห็นอกเห็นใจกระหม่อมว่า พระศรีโศภณผู้ช่วยราชการเป็น
 บุตรใหญ่ (พระยารัตนเศรษฐี) ได้ทำราชการสนองพระเดชพระคุณ
 ช่วยพระยารัตนเศรษฐีรักษาบ้านเมืองสาขานาน หามิระแวงในราชการ
 แต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดไม่ ใจคอมั่นคงสมควรเป็นผู้ใหญ่รักษากันเมืองได้
 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานนามตั้งญานบัตร
 ให้พระศรีโศภณผู้ช่วยราชการ เป็นที่พระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการ
 เมืองระนอง ก่อศักรินา ๓๐๐๐ ไร่ พระราชทานดัปทนต์ ๓
 ลูกประจำปด้าทองดำ ๓ โตะทองคำ ๓ กระโถนทองคำ ๓
 กาททองคำ ๓ กระบี่บงทองคำ ๓ หมวกคุ้มบ่ทรวงประพาส ๓
 เสื้อทรวงประพาสตัว ๓ เสื้อมังกร ๔ เต็มตัว ๓ เสื้อเชมขาวรัด
 ตัว ๓ ผ้าปูเชมวณ ๓ ผ้าแพรขาววณ ๓ เป็นเครื่องยศ
 ออกมาทำราชการสนองพระเดชพระคุณสืบต่อไป ให้หัตถงปลัด หลวง
 มหาดไทย หลวงศักดิศรีสมบัติผู้ช่วยราชการกรมการ นายกอง
 บอกด้วยอากรเมืองระนอง ฟังบังคับบัญชาพระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราช
 การเมือง แต่ซึ่งชอบด้วยราชการตามอย่างตามธรรมเนียมสืบมาแต่
 ก่อน อย่าให้ถือเปรียบแก่งแย่งให้เสียราชการไปแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้
 ให้พระยารัตนเศรษฐีมีน้ำใจโอบอ้อม ทำนุบำรุงญาติพี่น้องในวงศ์ ตระกูล
 และ กรมการ ผู้ใหญ่ ผู้น้อยไพร่บ้าน พลเมือง ลูกคำวานิชให้ได้ความสุข
 ดบาย ให้บ้านเมืองเจริญบริบูรณ์ จนจะได้เป็นความชอบสืบไป อนึ่ง
 ถึงเทศกาลพระราชพิธีตรุษสงกรานต์ก็ให้พระยารัตนเศรษฐี พร้อมด้วย

ญาติพี่น้องและกรรมกรผู้ใหญ่ผู้น้อยไปณพระอารามตามเคยเฉพาะพระ
 พักตร์ พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า บ่ายหน้าต่อ
 กรุงเทพพระมหานครกราบถวายบังคมต่อไฉ่น้ำตะทองชุดพระบาท ทำ
 ดัศยานดัศย์ ทูลเกล้า ทูลกระหม่อม ถวายแด่ พระบาทสมเด็จพระปรมินทร
 มหาจุฬาลงกรณพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหา
 ประเสริฐ แล้วรับพระราชทานนาพพณณ์ ดัศยานัศ ๒ ครั้ง ตาม
 อย่างธรรมเนียมจกทุกปีอย่าให้ขาดได้ มีพระราชโองการสำหรับที่ผู้ว่า
 ราชการเมือง ประทับตราพระच्छดีให้ออกมาด้วยฉบับ ๑ ความ
 แจ้งทุกประการแล้ว

ตำรวจตามวันศุกร์เดือนยี่ชนค้ำหนึ่งประกาเป็นญาคัก
 ตรารูปมนุษย์ ถือดาบประจำครั้ง ตราพระच्छดีหนึ่งประจำฉนัก

ตั้งแต่ออกจากตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองแล้ว พระยาดำรงสุจริตฯ
 ก็คิดจัดแบ่งการค้าขายที่เคยทำให้แก่บุตร คือในบรรดาการที่เมือง
 ระนองมอบให้พระยารัตนเศรษฐี (คอซิมก้อง) การที่ห้างโกหงด
 ฌเมืองเกาะหมากมอบแก่หลวงศรีโศภณพิทักษ์ (คอซิมชิม) การ
 ที่เมืองหลังสวน มอบให้แก่พระจรรยาไชยโกศกร (คอซิมเต็ก) และส่ง
 นายคอซิมมีบุตรคนเล็กให้ ไปเล่าเรียนที่เมืองจีน ตัวเองเป็นแต่ผู้ตรวจ
 ตราดูแล นอกจากนั้นคิดทำพินัยกรรมสั่งให้ผู้รับมรดกกรมทรัพย์ที่ได้
 รับมรดกนั้นเป็นทุนในห้าง โกหงด ทำการค้าขายหาผลประโยชน์ไป

ด้วยกัน ตลอดเวลาด้านบังคับแต่พระยาดำรงสุจริตฯ (คอซู้เจียง) ถึง
อนิจกรรมไปอีก ๓๐ ปี จึงให้แบ่งทรัพย์สินมรดกแยกกันไปได้ พระยา
ดำรงสุจริตฯ (คอซู้เจียง) อยู่มาจนมีพระเมัย พ.ศ. ๒๔๒๕ จึงถึง อนิจกรรม
เมื่ออายุได้ ๘๐ ปี

เมื่อพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี (คอซู้เจียง) ถึงอนิจกรรมแล้ว
นายคอซิมบี๊ซึ่งบิดาส่งให้ ไปเข้าเรียนที่เมืองจีนจนได้ร่ำการศึกษากลับมา
พระยารัตนเศรษฐี (คอซิมก๊อง) ผู้พี่นำถวายตัวเป็นมหาดเล็กพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระ
ราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์เป็นหลวงบริรักษ์โตหุดี๋ย ตำแหน่งผู้ช่วย
ราชการเมืองระนอง แล้วพระยารัตนเศรษฐี (คอซิมก๊อง) ผู้เป็น
หัวหน้ากับบรรดาบุตร หลานของพระยา ดำรงสุจริต ฯ มีใบบอกเข้ามา ยัง
กรุงเทพฯ ฯ ว่าได้จัดการฝังศพไว้ที่เมืองระนองตามประเพณีจีน ขอรับ
พระราชทานพระบรมราชานุญาตทำคำจารึก ศิลาปักไว้ ให้เป็น เกียรติยศ
คนที่ฝังศพ โปรดฯ ให้ตรวจคำจารึกนั้นแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ ทำตามประสงค์

สารตราพระราชทานคำจารึกป้ายหน้าฮ่องซุ๊ และเครื่องขมาศพ

พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี (คอซู้เจียง)

สารตรา ท่านเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีอภัยพิริยปรารภมหา
สมุทรกระดาโหม มาถึงพระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมือง พระ
ศรีโตหุมพิทักษ์ ผู้ช่วยราชการ หลวงบริรักษ์โตหุดี๋ย ผู้ช่วยราชการ

ห้องขุดพระยาตำรางสุจริตฯ (คอซู้เจียง ต้นสกุล ณระนอง)

พระจุลราชโกศการ มีวราชการเมือง หดองสโมธราชกิจ ปัด
และบุตรหลานญาติพี่น้องวงศ์ตระกูลพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี จางวาง
ณเมืองระนองเมืองดังัดน

ด้วยพระยารัตนเศรษฐี มีวราชการเมือง พระศรีโตหมื่นพิทักษ์
มีวราชการเมืองระนอง พระจุลราชโกศการ มีวราชการเมือง
ดังัดน มีใบบอกตงวัน้องการ เดือน ๓๑ แรม ๓๑ ค่ำ ปีมะเมีย
จัตวาศก ตั้งจดหมายรณการณยคำผู้แม่เมืองระนอง ให้หดง (สร)
พากรกรมการถือมา

มีความว่า พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี จางวางเมืองระนอง
ปวยเป็นวันณโรคขึ้นที่ดังัดน หมอประกอบบวรักษายาบาดอาการ
หายตายไม่ ณวันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเมียจัตวาศก
พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดีจางวาง ถึงแก่อสัญกรรม (๑) อายุได้ ๘๐ ปี
ศพฝังมีอชชัตามธรรมเนียมเมืองระนอง หาได้พระราชทานเพลิงไม่

พระยารัตนเศรษฐี พี่น้องบุตรหลานขอรับพระราชทานจารึกบ้าย
ศิตามักหน้าอชชัศพพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดีจางวาง จะได้เป็น
เกียรติยศแก่บุตรหลาน ซึ่งรับราชการนตองพระเดชพระคุณพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดังัดนไป มีความในใบบอกหายประการ

ได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัว ความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว มีพระบรมราชโองการ

(๑) คำว่าอสัญกรรม โดยปกติใช้แต่ศพเท่านั้นเจ้าพระยา ที่ใช้ในสารตรา
ระบับนี้จะใช้ผิด หรือโดยคำสั่งให้ใช้เป็นพิเศษ ข้อนี้นี้ไม่มีทางจะสอให้ทราบแน่

มาณพระบดินทรสุริยสิงหนาทดำรงตำแหน่งเสนาบดีเห็นอกรหม่อมสั่งว่า พระยา
ดำรงสุริยวิมลหิรัญภักดี จางวาง รับอำนาจแต่ท่านเสนาบดี ซึ่งได้บังคับ
หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในภาคนี้ ไปเป็นผู้ก่อสร้างเมืองระนอง ชัก
ชวนไทยจีนและญวก มาตั้งบ้านเรือนทำเรือกลสวนไถนาเป็นภูมิจากบ้าน
เมืองจีน พระยาดำรงสุริยวิมลหิรัญภักดี จางวาง ทำเหมืองต้มบูก
ลงทุนให้ราษฎรอุดหนุนแม่แร่ต้มบูกมาขึ้นโรงกลาง ต้มจนได้เนื้อต้มบูก
จำหน่ายเก็บภาษีท่านบำรุงบ้านเมืองเกิดภาษีผลประโยชน์แผ่นดินเจริญ

พระยาดำรงสุริยวิมลหิรัญภักดี จางวาง ท่านบำรุงบุตรชายใหญ่เด็ก
ได้ ทำราชการสนองพระเดชพระคุณสืบตระกูลและท่านบำรุงอาณาประช
ราษฎรถูกคำวาณิษได้ ทำมาหากินอยู่เย็นเป็นสุข พระยาดำรงสุริย
วิมลหิรัญภักดี จางวาง มีความชอบต่อราชการแผ่นดินเป็นอันมาก

ซึ่งพระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการเมืองระนอง กับพี่น้องชอรับ
พระราชทานพระบรมราชานุญาต จารึกป้ายศิลาตั้งแต่วันเดือนแปดเกิด
ตำบลบ้านเมืองจีน แล้วทำมาหากินอยู่ในประเทศสยาม พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงมียศบรรดาศักดิ์ ทำ
ราชการสนองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาจนถึง
แก่อสัญกรรม จะได้บันทึกหน้าของรัชกาลพระยาดำรงสุริยวิมลหิรัญภักดี
จางวาง ให้เป็นเกียรติยศแก่บรรพชนตามธรรมเนียมจีน

จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้อธิบดีกรมพระกระดาโหม ซึ่งได้
บังคับหัวเมืองฝ่ายใต้ ฝ่ายทะเลตะวันตก เรียบเรียงอักษรถ้อยคำซึ่ง

จาวักบ้าย นำขึ้นทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายทรงทอดพระเนตร เห็น
สมควรใช้ได้แล้ว พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ จาวักบ้ายคิดตั้ง
ออกมาพระราชทานพระยารัตนเศรษฐีกับพี่น้อง บั๊กหน้าย่องซุ้ยศัพพะยา
ดำรงฉวีกรมทศรภักดี จางวางเถิด

ได้ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพนักงาน จัด รูปเทียน ดอกไม้
จันทร์ ประจุหีบเหมือน ศีดา หน้าเพลิง ดำรับ ๓ เงิน ๕๐ ๕๐
ผ้าไตร ๕ ไตร ผ้าขาว ๓๐ พับ ร่ม ๕๐ คัน รองเท้า ๕๐ คู่ มอบ
ให้หกดวง (สรว) พากรรณการ คุณออกมาพระราชทานแก่ พระยา
รัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมืองระนองกับพี่น้องให้ทำบุญในการศัพพะ พระยา
ดำรงฉวีกรมทศรภักดี จางวาง โดยสมควรแก่ยศ บรรดาศักดิ์

แต่รูปเทียนดอกไม้จันทร์นั้น เป็น ของ หดวง ฆมาศพ ให้ พระยา
รัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมืองระนองเชิญหีบรูปเทียนดอกไม้จันทร์ ขึ้นตั้ง
บนที่ หน้าบ้าย ศีดา ตาม สมควร เงิน ๕๐ ผ้าไตร ผ้าขาว ร่ม รองเท้า
ให้มีเทศนาชักบังลังก์ มหามังลังก์ และ ทัง ทาน ถ้าทำบุญเสร็จแล้ว
เป็นจำนวน พระสงฆ์ มากน้อยเท่าใดให้มีใบบอก ถวายพระราชาผู้ศดเข้ามา
ให้แจ้ง

สารตรามาณวันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปี มะแม เบญจศก
ศักราช ๓๕ ๔๕ (พ. ศ. ๒๔๒๐)

ตราพระมุนย์ ถอดสมุด ประจำ ครั้ง ตรา พระยศตั้ง น้อยประจำ ผนึก

คำจารึก

ประวัติพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี (คอซู้เจียง)

จางวางเมืองระนอง

ประกาศไว้ให้ท่านทั้งหลายผู้จะได้อ่านหนังสือนี้ทราบทั่วกันว่า เดิม
ท่านพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี จางวางเมืองระนอง ท่านเป็นจีน
ชกเกียนเกิดในบ้านแซ่ช้ออำเภอระยอง เขตต์แขวงเมืองเจียงจิ๋ว ท่าน
เกิดนับตามวันข้างจีน เป็นวัน ๒๕ ค่ำ เดือน ๑ ปี มะเส็ง นามเดิม
ช้อชู้เจียงแซ่คอ ครั้นอายุครบ ๒๕ ปี ได้เข้ามาจากเมืองเจียงจิ๋ว มา
ภรรยา ตั้งบ้านเรือนทำมาหากินอยู่ ณ เมืองพังงาช้านาน จนค่อยเจริญ
เติบโตมา ถึงวันหนึ่งครั้นเดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ ปี มะโรง ๓๒๐๖
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้ง
ให้เป็นหลวงรัตนเศรษฐี นายอากรดับกเมืองระนอง ขึ้นเมืองชุมพร
ได้ทำอากรดับกแขวงเมืองชุมพร เมืองกระบี่ เมืองระนอง รวม ๓๐ ตำบล
ทุกตำบลฯ ถวาย เป็น อากรดับก ปีละ ๔๓ ภาว ภายหลังโปรดเกล้าฯ
ให้เป็นผู้จรราชการเมืองระนอง แต่ที่ตำบลราตรุด บางวัน พอวัน
ทั้ง ๓ ตำบลตนยังไม่ มีบ้านเรือนผู้คน ตำบล เมือง ระนอง เมื่อแรกหลวง
รัตนเศรษฐี มาตั้งทำภาษีอากร เมื่อปีมะเส็ง ๓๒๐๗ นั้น
ก็ยังเป็นป่า รกร้างว่างเปล่า อยู่ มาก มีคนไทยจีน ตั้งบ้านเรือน อยู่ ๓๗
ครอบครัว เหมืองคดของมีบ้างเล็กน้อย ที่นั้น เป็น แขวงเมืองชุมพร
ยังไม่ เป็นหมู่บ้านเมือง ไม่มีเรือกล่นไ้ร่นาทำเตาทำมาหากิน ครั้น

ณ ๒๒๓๖ ๓๒๓๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนยศหลวงรัตนเศรษฐี เป็น พระ
รัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมืองระนอง พระรัตนเศรษฐี มาตั้ง
บ้านเรือนอยู่เมืองระนอง แล้วตั้งเกิดยกด้อมชักชวนไทยจีนให้มาตั้ง
ทำมาหากิน อยู่ที่แขวงเมืองระนอง ถึง ๘ ตำบล มีผู้คนบ้านเรือนตั้งเป็น
ภูมิตำบลแน่นหนา ทำเหมืองดีบุกสร้างถ่านไผ่ ปลูกพืชผลต่างๆ
สมบูรณ์ เป็นภูมิฐานบ้านเมืองสมบูรณ์ราษฎร ภาษีอากรผลประโยชน์
แผ่นดินเจริญมากขึ้น ครั้นวันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๓๐ ค่ำ บังอาจตรวจ
ศักราช ๓๒๓๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ
เลื่อนยศให้เป็นพระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมืองระนอง ยก
เมืองระนองเป็นหัวเมืองจัตวาขึ้นกรุงฯ ๑ ๕ วันบรรดูลังราชกาดที่ ๕
ปัจจุบันนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนยศพระยารัตนเศรษฐีเป็นพระยาดำรงสุจริต
มหิศรภักดี จางวาง เป็นอธิบดีใน เมืองระนอง แล้วโปรดเกล้าฯ
ตั้งพระศรีโศภณมิตรที่ ๒ เป็นพระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมือง
ระนองแทนบิดา ท่านพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี ได้รับราชการ
มาตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ ตลอดมาจนถึงรัชกาลที่ ๕ หมดของพระเดชพระคุณ
โดยกตัญญูแก่ที่ขอตรงดำรงสุจริต คิดให้ผลประโยชน์เจริญขึ้นเป็นคุณ
แก่แผ่นดินโดยมาก ควรเป็นที่สรรเสริญและเป็นแบบฉบับสำหรับข้าราชการ
ทั้งปวง พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดีอยู่ในที่จางวางเมืองระนองได้

สยามที่เมืองสิงคโปร์ จักรพรรดิราชทานสัญญาบัตรเลื่อนหอดวงบริรักษ์
 โดหิสัย (คอซิมบี๊) ขึ้นเป็น ทพระอัยยวงศกตทศรักษา ตำแหน่ง
 ผู้ว่าราชการเมืองตระบุรีต่อมา

ตอนที่ ๕

รับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เมืองระนอง

ถึง พ. ศ. ๒๔๓๓ (ร. ศ. ๑๐๙) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเยี่ยมเขตมณฑล ระยะเวลาที่เสด็จไปครั้งนั้น ทรงเรือสุริยมณฑล (ลำแรก) เป็นเรือพระที่นั่งไปจากกรุงเทพ ฯ แล้วทรงช้าง พระที่นั่งเสด็จ ทางสถิตมารค จากเมืองชุมพรข้ามเขตมณฑลไปลงเรือที่เมืองตะบูน เรือพระที่นั่งอุบลบุรุษก็ออกไปคอยรับเสด็จอยู่ที่เมืองระนอง เสด็จตรวจหัวเมืองชายทะเลในพระราชอาณาเขต แล้วผ่านไปในเมืองมณฑลของอังกฤษ ประทับที่เมืองเกาะหมาก เมืองสิงคโปร์ เสด็จกลับ เสด็จทอดพระเนตร หัวเมืองมณฑล และหัวเมืองไทยทางบกฯ ได้ตลอดมา ในคราวเสด็จเยี่ยมมณฑลครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องระยะเวลาเป็นพระราชหัตถเลขาพระราชทานมาถึงเสนาบดีสภาซึ่งรักษาพระนคร (หอพระสมุดฯ ได้รวม พระราชหัตถเลขาคราว นั้น เข้า เป็น หนังสือ เสด็จ ประพาส เขตมณฑล พิมพ์เมื่อ พ. ศ. ๒๔๖๕) ในพระราชหัตถเลขาทรงพรรณนาและพระราชทานพระบรมราชาธิบายว่าด้วยเมืองระนองในสมัยเมื่อเสด็จไปครั้งนั้น เป็นเรื่องตำนานอันพิสดารดีกว่าหนังสืออื่น จึงคัดพระราชนิพนธ์เฉพาะตอนว่าด้วยเมืองระนองมาพิมพ์ไว้ในหนังสือนี้

พระราชนิพนธ์ว่าด้วยเมืองระนอง

วันที่ ๒๒ เมษายน (ร.ศ. ๑๐๙ พ.ศ. ๒๔๓๓) เวลา ๕ โมงเช้า
 นาชน ดงเรือกระเชียงเรือไฟลากดองดงมาตามลำน้ำปากจั่น นาชน
 โหลตเขี้ยวอย่างน้ำทะเล ผังตองข้างคอนบนเป็นเลน ตามฝั่งข้างอังกษ
 แดเห็นเทือกเขาต้นแหลมมะลายูตลอดไม่ขาดสาย แต่ข้างฝ่ายเราเป็น
 เขาไม้ดีใหญ่นัก ที่ริมฝั่ง หน้าเทือกเขา นั้นเป็นเนินตุง ๆ คำ ๆ ไป โดย
 มากที่หว่างเนิน ก็ตกเป็น หองทุ่งกว้าง ๆ มีหมู่บ้านเรือนคนแต่เห็นคัน
 หมายคันมะพร้าว ทั้งฝ่ายเรา ฝ่ายเขา ก็อยู่ในข้างตะ ห้าหกหมู่บ้านเหมือนกัน
 แต่คอนนี้เคยเปรียบอังกษ ที่ลงไปหน่อยหนึ่ง ถึงที่ศาลา ข้าราชการ
 มีเรือนโรงใหญ่ ๆ หหลายหลัง ว่าเป็นที่ตั้งเมืองแต่ก่อน แต่ศาลานี้
 ดีเหลี่ยมหลังเล็ก ๆ ปลูกอยู่กลางแจ้งไม่อัศจรรย์อันใดเลย โรงโปติศ
 ที่ระพานเหล็กวัดสระเกศโคกกว่า ดงมาประมาณชั่วโมงหนึ่งถึงโรงโปติศ
 ตั้งอยู่บนหลังเนินต่ำ ๆ ริมปากแม่น้ำน้อย โรงโปติศนี้เล็กเท่า ๆ กัน
 กับศาลาตนเอง มีโปติศก็อยู่บนดงมายันรับ ๑๓ คน เป็นพระมานั่งผ้า
 โปกผ้า ๒ คน เป็นแขกซิก ดงมาทางกอง อย่างทหาร ๕ คน นายทหาร
 พระมา แต่ไม่เห็นศักดิ์ตราวธ นุ่งผ้าแดงสวมเสื้อทหาร ดงแต่เห็นอโรง
 โปติศขึ้นมา ดูบ้านคนก็กว่าคดองท่าโรงที่เกาะกงสักนิดหนึ่ง คดองมา
 ข้างล่าง แล้วไม่มีผิดกับท่าโรง ที่เกาะกงเลย พบวัดหนึ่ง อยู่ที่เขา
 เรียกว่าวัดขไฟ โปติศหลังคาจาก แต่ไม่อยู่ในน้ำเหมือนเกาะกง
 ดงมา ๓ ชั่วโมงถึงที่ตำบลน้ำจืด ซึ่งเป็นเมืองพระอภัยมณี^(๑)
 ไปตงชนใหม่ มีตะพานยาวขึ้นไปจดถนน เพราะถนนเป็นทงุ่ม เวลา

(๑) พระอภัยมณีคชทศรักษา (คอซิมบี๊ ระนอง) ภายหลังได้เป็นที่พระยา
 รัษฎานุประดิษฐ์

นาชนปกติ ท่วมชนไป มาก ๆ ตะพาน แห่งใดไม่แตะของ มีชุ่มไปไม่ที่
 ต้นตะพาน มีตเคอร์เมอร์พิดค์ แอดดีตคัน คอมมิตชันเนอท์มิดวัน
 ลงมาคอยรับอยู่ที่ตะพาน ทักทายปราศรัยแล้วขึ้นเสด็จจะไป มีตเคอร์
 เมอร์พิดค์จะขอเข้าแท่นเสด็จด้วยกับทหารและโปดิก เพราะเวดานั้นแต่งตัว
 เป็นทหาร ได้บอกให้เดินตามไปภายหลังกับพระอัยยวงศ์ ถนนที่ชนไป
 กว้างประมาณสัก ๘ ศอกหรือ ๑๐ ศอก ยาวประมาณ ๑๐ เส้นเศษ ผ่าน
 ไปในที่ซึ่งตัดต้นไม้ลงไว้จะทำนา ขึ้นไปถึงที่สุดถนนนี้ มีถนนขวางอีก
 สายหนึ่ง มีประตูไปไม่แตะวัน พระสงฆ์สดุดชนโค อยู่ที่ ส้ามแยง นั้น
 เดียวชนไปที่บ้านพระอัยยวงศ์ ซึ่งเป็นเรือนชดแะถือบุนพันสองชนอย่าง
 ฝรั่ง คูภายนอกเป็นคอกพอใช้ได้ แดดูจากบนเรือนนั้น เห็นตซึ่งปลูก
 ถ้างชนไว้และบ้านเรือนไรราชฐรรตอด ตามแนวถนนขวามือโรง
 โปดิกเป็นสามมุข ฝ่ายชดแะถือบุนหลังหนึ่ง ห่างไปจากถนนใหญ่สัก
 ๒ เส้น มีศาลชำระความเป็นศาลากลางสามมุข เป็นคอกอยู่ริมถนน
 ยังไม่แะแะเสร็จหลังหนึ่ง นอกนั้นก็เป็นโรงเรือนราชฐรรตอดหลัง ความ
 คิดพระอัยยวงศ์ ซึ่งยกเมืองลงมาตั้งที่นาจัน เพื่อจะให้เรือใหญ่ ชนไปถึง
 ได้การค้าขายจะได้ คิด แะระยะนี้คดองกว้าง ถ้าชกคนลงมาคิดได้
 หนึ่ง การทจะข้ามไปข้ามมากับฝั่งอังกฤษค้อยยากชนหน้อยหนึ่ง หาไม่
 โจรผู้ร้ายหนข้ามไปมาได้ง่ายนัก อีกประการหนึ่ง ที่แถบนี้มหาเจท
 ทำนากว้าง ถ้าตคิดเป็นบ้านเมืองก็จะเป็นที่ท่ามาหาหินได้มาก เดียว
 ชด้อยอย่างเดียว แต่เรื่องคนไม่มีพอแก่ภูมิที่เท่านั้น ได้ถามมีตเคอร์
 เมอร์พิดค์ ถึงการโจรผู้ร้าย ก็ว่าเดียวนี้สงบเรียบร้อย การทโจรผู้ร้าย

ลงไปได^๕ น ก็ด้วยอาศัยกำลังมิดเดอเรซิมบี เป็นธุระแข็งแรงมาก และ
 ว่าเมื่อเร็ว ๆ น มีผู้ร้ายฆ่าคนตายในแดนอังกฤษ ได้ขอให้พระยา
 ชุมพรช่วย พระยาชุมพรก็ได้ช่วยจนได้ตัวผู้ร้ายแล้ว แต่ผู้ซึ่งไป ตาม
 ผู้ร้ายนั้นต้องเสียอกตายคนหนึ่ง มิดเดอเรซิมบีคิดว่าโดยเด็ด
 ค่อไปอีก ได้บอกขอบใจและห้ามเสีย พระสงฆ์ซึ่งมากอยชยันโต
 ย่น มีเจ้าอธิการวัดนาตถึงชั้น ซึ่งพระอภัยวงศ์ว่าเป็นหัวหน้า
 ศรัทธากระบือ (๑) ภายหลังมาสาบาถให้พระอภัยวงศ์ ว่าจะไม่ประพฤติ
 เช่นนั้นต่อไป อธิการวัดฯ ไปอีกองค์หนึ่ง พระอภัยวงศ์ว่าเป็นคนดีรับว่าจะ
 ช้ามมาอยู่หน้าจิต พระสงฆ์เมืองหลวงล้วนออกไปอยู่ ๕ องค์ นอกนั้นเป็น
 พระมาแต่ฟากมณฑลอีก ๑๗ ได้ถวายเงินตามสมควรแล้วจึงเรือต้องมา
 ประมาณสัก ๕๐ มินิตถึงปากคลองพระยาข้างซ้ายฝ่ายเรา ดูกว้างกว่าแม่น้ำ
 น้อย ลงไปอีกไม่ช้าก็ถึงคลองดำแดง ซึ่งเป็นพรมแดนเมืองสระกับเมือง
 ระนอง ดูปากช่องกว้างใหญ่ แต่เข้าไปข้างในเห็นท่าจะไม่โต แต่ลงไป
 ฝนตกมากบ้างน้อยบ้างตลอดทางไม่ว่าใครจะได้ดูอันใดได้ ต้องฟากเป็น
 ภูเขาตลบซับซ้อนกันสูงใหญ่ เวลากลางคืนมืดดำไป เป็นเมฆทึบอยู่
 ครึ่งเขาค่อนเขา ถ้าน้ำกว้างออกกว้างออกทุกที แต่ไม่มีใครเห็นมีบ้าน
 ผู้เรือนคน ลงมาจากหน้าจิต ๑ ชั่วโมงถ้วน ถึงเรืออุบตบุรุษ ซึ่งขึ้นไป

(๑) คืออั้งยี่ทางหัวเมืองเหล่านั้น ในสมัยนั้นมีเป็น ๒ พวก เรียกว่าพวกยี่หิน
 ศรัทธากระบือพวก ๑ พวกปุ่นเถาเถิงพวก ๑

จอดคอยรับ อยู่ที่ ตรงปาก คลองเขมา ข้างฝั่ง อังกฤษ (๑) ถึงเรือใหญ่ฝน
จึงได้หาย เดิมคิดว่าจะไปได้กระทั่งเกาะขวาง แต่เวลายาวนาน
๕ โมงเสียแล้ว จึงได้ทอดถอนอยู่ที่ปากคลองเขมาคันหนึ่ง

วันที่ ๓๓ ออกเรือเวลาโมงหนึ่งกับ ๒๐ นาที เป็นเวลาเช้า

ครู่หนึ่งถึงเกาะขวาง ที่เกาะขวางนี้พระยารามของวังอยู่ว่าแผนที่อังกฤษ
ทำ คือแผนที่ที่ปักกันแบกเป็นคัน หมายถึงไม่ต้องกันกับหนังสือสัญญา
ในหนังสือสัญญาว่าเกาะทั้งสองฝั่ง โกลฝั่งข้างไทยเป็นของไทย โกล
ฝั่งอังกฤษเป็นของอังกฤษ เว้นไว้แต่เกาะขวางเป็นของไทย ส่วนเกาะ
ที่อยู่ในแผนที่นั้น เกาะลุมพุกอยู่โกลฝั่งข้างอังกฤษเป็นเกาะย่อม จดชื่อ
ว่าเกาะขวาง ทาสีเขียวให้เป็นของไทย ส่วนเกาะขวางซึ่งเป็นตามเกาะ
ใหญ่ ๆ อยู่โกลฝั่งข้างไทย เกาะหนึ่ง อยู่เกือบจะศูนย์กลางก่อนข้างไทยเล็ก
หน่อยหนึ่งสองเกาะ ที่ชาวบ้านทอดตาดจนถึงนายโปติกฝ่ายอังกฤษ ก็
ยอมรับว่าเป็นเกาะขวางนั้นหมายแดงเป็นของอังกฤษ ได้มีใบบอกเข้า
ไปที่คัดค้านรวม ๆ ออกมา ว่าที่หมายแดงเป็น ของอังกฤษที่หมายเขียวเป็น
ของไทย แต่ลักษณะเกาะที่เป็นอยู่นั้นขัดอยู่กับหนังสือสัญญาเช่นขอให้
ฉันดู ได้ตรวจดูก็เห็นเป็นหน้าดังจริงอย่างเช่นเขาว่า จะเป็นด้วยถั่ง
หรือด้วยแผนที่ผิดก็ได้ เรื่องนี้จะโต้แย้งด้วยแผนที่ในที่ประชุมต่อไป (๒)

(๑) เสด็จประพาสเที่ยวนี้ โปรดฯ ให้เรือพระที่นั่งอุบลบุรุษล่องหน้าไปคอย
รับอยู่ที่เมืองระนอง เสด็จไปจากกรุงเทพฯ ด้วยเรือสุริยมณฑล ลำที่สมเด็จพระยา
บรมมหารัชมังคลาจารย์

(๒) เรื่องเกาะขวางนี้ เมื่อเสด็จมาถึงพระนคร ได้โปรดฯ ให้ว่ากล่าวกับ
รัฐบาลอังกฤษ ตลอดจนให้คืนมาเป็นของไทย ตามหนังสือสัญญา

ได้ถามถึงการที่ได้ประโยชน์เสียประโยชน์ในทีเกาะไขว่กันเช่นอย่างไร
บ้าง ก็ว่าเกาะเหล่านี้ไม่มีคนตั้งบ้านเรือนอยู่ประจำ แต่เป็นที่มีชนมาก
ทุก ๆ เกาะ ถ้าเป็นเกาะข้างฝ่ายอังกฤษ คนเราจะไปทำไม้ของหนึ่งดี
ต่อเราก่อนเขาไม่ให้ไปทำ เป็นความลำบากแก่คนของเราที่จะไปทำ
มาหากินในถิ่นนี้ ตั้งแต่เกาะขวางนั้นลงไปฝ่ายข้างเราเขาตั้งมากเป็น
เทือกใหญ่ ดูเหมือนอย่างเกาะขวาง เรียกว่าท่าครอบ ข้างฝ่าย
อังกฤษ ดูแนวเขาใหญ่ บัดห่างออกไปเป็นแต่เขาย่อม ๆ มีคนตั้งอยู่ริม
เทียวทำขึ้นบ้างเป็นแห่ง ๆ ต่อท่าครอบลงไปมีตำบลเรียกว่าละฮัน
ชนะหนอง ในระยะนั้นมีคนอยู่ตั้งตำบล นอกนั้นก็ตกตลอดจนถึง
ปากอ่าวระนอง สิ่งทั้งสองข้างนั้นไม่ได้มีทราบดีจนตักแห่งหนึ่ง เป็น
แต่เขาใหญ่เขาเล็กทอดไปจนกระทั่งถึงปลายแหลม เวลานั้น ๔ โมง
ทอดลัดมอที่เกาะนี้ ปากอ่าวเมืองระนอง ที่นี้พระยารัตนาธิเบศร์
เช่นที่บางปะอินคงไว้ได้หนึ่ง มีเรือดำเกียบบรรทุกเข้ามาแต่เมืองพระ
จอดอยู่ท่าหนึ่ง เรือมูรชาวดิถียังบินลัด ๆ รอยมือของชนบทยังจันทึงจึง
ได้ลงเรือกระเชี่ยงเรือไฟลากข้ามไปดูลแหลมเกาะดอง ซึ่งอังกฤษเรียก
ว่าวิกตอเรียพอยนต์ อ้อมปลายแหลมออกไปดูข้างหน้า นอกแถวเดียว
เข้าจนถึงคอแหลมหน้าใน ที่แหลมนั้นเป็นเนินสูงดินแดง ๆ ไม่ใคร่มีต้นไม้
คอแหลมทงหน้านอกหน้าในมีบ้านเรือนคนอยู่ หน้านอกไม่ได้เข้าไปใกล้
แต่หน้าในเห็นมีเรือนบนหยาผาจาก พันสองชั้นหลัง มีโรงใหญ่
เด็กประมาณสัก ๓๐ หัก มีต้นหมากมะพร้าว แต่ที่แผ่นดินที่หมู่บ้าน
คิงนั้นเป็นทคาแอมคอแหลมอยู่หน้าเดียว ที่บนหลังเนินปลายแหลมมี

กันถึง ๒ ชั้ว ชั้วก็จะเข้าถนนตลาดเป็นอย่างจีน เก่งซ้อน ๆ กันมีเต้า
มังกรพัน เป็นงามกว่าทุกชั้ว ทางที่ชนเขาตัดซ้อนวงไป ทำทางก็
เหมือนกันกับที่คอนเวอนเมนต์ไฮล์ดิงโคปรี หรือที่บ้านใคร ๆ ต่าง ๆ
ที่เขาเขาว่าสูงร้อยสิบปี แต่เป็นเนินลาด ๆ มีที่กว้างใหญ่ โคกว่าเขา
ชันมาก พลับพลาที่ทำนึกทำเต้าไม้จริงเครื่องไม้จริง กรอบฝา
และบานประตูไม้จริง แต่กรุไม้ไม่ระก้างดำเข้าเป็นลายต่าง ๆ หัด
กันนี้ไม่เกิดแต่ต้องหลัง นอกนั้นมาจากตาดี่ ไซ้ ดีน้ำเงิน
จะให้เหมือนกันกับหลังคาไม้ ซึ่งทาดี่ไว้ มีทองพระโรงหลังหนึ่ง ที่อยู่
ข้างในใหญ่หลังหนึ่ง ยกเป็นห้องนอนสูงขึ้นไปหลังหนึ่ง มีคอนเซอเว
เตอร์ยาวไปจนหลังแปดหลังม่ออีกหลังหนึ่ง ที่หลังเล็กซึ่งเป็นนอน
และที่หลังแปดหลังม่อ แต่เห็นเมืองระนองทงเมือง หน้าต่างทุก ๆ
ช่องเมื่อขึ้นดูตรงนั้นก็เหมือนหลังคูปกเซอแผ่นหนึ่งแผ่นหนึ่ง ด้วยแต่เห็น
ทุ่งนาออกไปจนกระทั่งถึงภูเขาซึ่งอยู่ใกล้ ๆ ได้ยินเสียงระฆังร้องเนื่อง ๆ
ดังจับซ้อนกันไป ด้านหนึ่งก็เป็นโคอย่างหนึ่ง ด้านหนึ่งก็เป็น
อย่างหนึ่ง ไม่เคยอยู่ที่ใดซึ่งคงอยู่ในที่แต่เห็นเขาทุ่งป่าและบ้านเรือน
คนงามเหมือนกันโดย การตกแต่งประดับประดาและเครื่องที่จะใช้
ด้อย พรักพร้อมบริบูรณ์อย่างหนึ่ง ตามข้างทางและชายเนิน ก็มีเรือน
เจ้านายและข้าราชการหลังโค ๆ มีโรงมิดเดิ้ลโรงทหารพรักพร้อม
จะอยู่สักเท่าใดก็ได้ วางแผนที่ทางขนทางลงข้างหน้าข้างใน ดึกว่าเขา
ชันมาก เลยแต่ต้นไม้บนเนินนั้นไม่มีต้นไม้ใหญ่ ที่เหนือไว้ก็เป็น

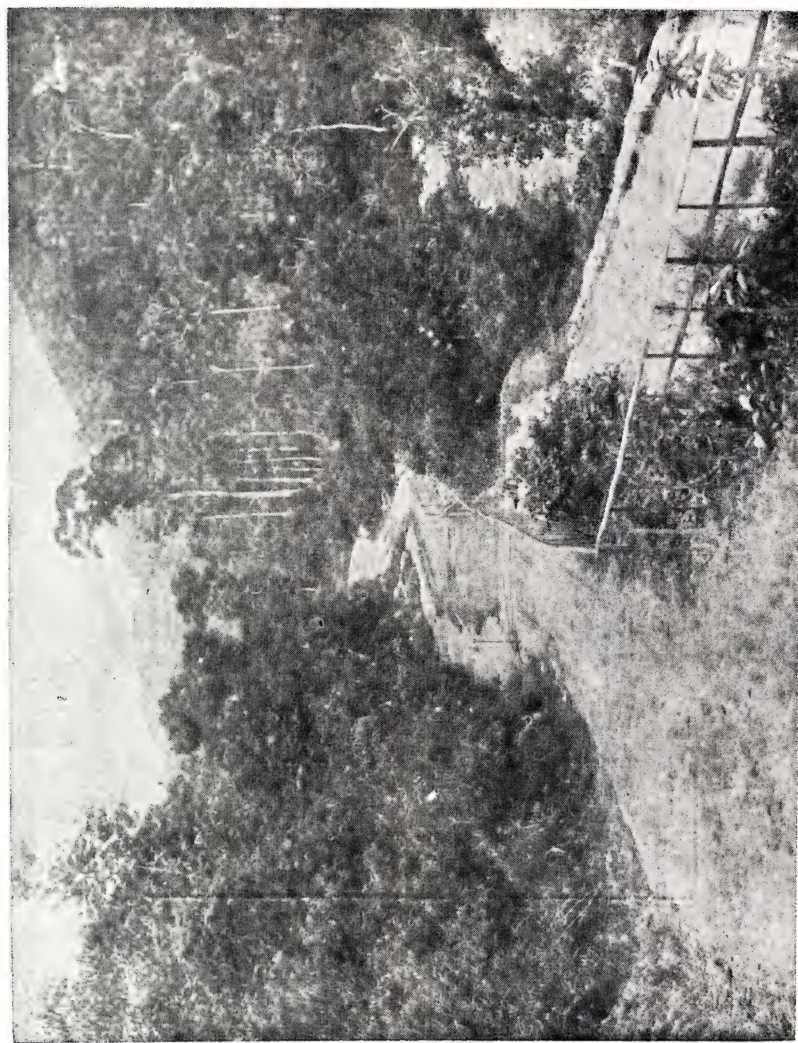
คันไม้คู่โต คันเล็ก ๆ ที่ติดกับเป็นคอสะพานอยู่โดยรอบ แต่ในบริเวณ
 พลับพลาปลูกหญ้าขึ้นเขียวสดบริบูรณ์ ดินทุกแห่ง พระยาพุทธการ
 โกศล (๑) มาคอยรับอยู่ที่เมืองระนอง ๕ วันมาแล้ว เดิมคิดว่าต้อง
 มาอนที่เกาะเขาเกินโปรแกรมนั้นหนึ่ง จะย่นวันเมืองระนองเข้าอยู่แต่
 ต้องคืน แต่ครั้นเมื่อไปเห็นที่เขาทำไว้ให้อยู่ดังทูลรอนมาก และการ
 คอยรับนี้ด้วยความเต็มใจแข็งแรงจริง ๆ จึงได้ผ่อนวันออกไปอีกวันหนึ่ง
 เวลายื่นได้ดังตามเนิ่นนั้นโดยรอบ แล้วเขาได้ยกเขาหนึ่งซึ่งอยู่
 หน้าของพระโรง ค้ายเขาหอพระปริตที่เพ็ชรบุรี ปลุกคำดาไว้ในหม้อม
 ไม่เป็นทงยับยั้ง เวลากดางวันไม่ร้อนด้วยครมฝน เวลากดางคน
 หนาวปรอทถึง ๘๕

วันที่ ๒๔ เวลาเข้าไปดูที่ตลาดเก่า มีโรงปลูกหลังชิด ๆ กันทั้งต้อง
 ฟากเกือบร้อยหลัง แต่เห็นเป็นจีนไปทั้งถนน ที่สุดถนนถึงบ้านเก่าของ
 พระยารัตนเศรษฐี ซึ่งตั้งอยู่ที่หาดใกล้ฝั่งคลอง คันคลองนั้นเป็นที่ทำ
 เหมืองแร่ดีบุก ภายดินทรายซึ่งตดแร่ลงมาถมจนคลองนั้นตัน ดิน
 กดสูงชันกว่าพนบ้าน สายน้ำกซึมเข้าไปในบ้านชันไปหมด ฝนไซ้ก่อ
 ด้วยดินปนปูน ดิกรามพังทะลายไปบ้างก็มี ที่ยังอยู่ฝนช้ำทำให้เกิด
 บัวไซ้ จึงได้ย้ายไปตั้งบ้านใหม่ ที่ย้ายไปตั้งบ้านใหม่เดี่ยมนั้นเป็นด้นมาก
 ทำให้เมืองกว้างออกไปอีกสามสี่เท่า ด้วยถนนตลาดเก่าไปชนคลอง
 จะขยายต่อออกไปอีกก็ไม่ได้ด้วยแล้ว เวลาบ่ายไปดม่อนน้ำร้อน ระยะทาง
 เจ็ดสิบเจ็ด มีถนนดีเรียบร้อย ได้เห็นทางซึ่งเขาทำชักสายนามทำ

(๑) พระยาพุทธการโกศล (ตณภูโอดิน) เป็นอาว์พระยาไทรบุรี

ตลาดเก่าครึ่งพระยาดำรงสุจริตฯ (คอซู้เจียง ต้นสกุล ณระนอง)

ทางไปพื้รอน เมืองระนอง

พุนารอน เมืองระนอง

เหมือนดื่มน้ำ แยกเอาในตำราโคๆ เดี่ยวหนึ่ง จนนางนั้นแห่ง
 ไม่นาเลย ทบอนารอนน ดุเป็นทซึ่งสำหรับจรวอนนออกมาจากเขา
 นาคกริน ๆ ออกมาจากศิลาขวางกับตำรนาเยน ทานบซึ่งกันเบคนา
 เย็นให้ ไปตามรางถ่ายนาทำเหมืองขามมาบนทซึ่งเป็นนารอน น้าปาก
 ขางนกรอนปากขางโนนกรอนน้าเยนไปกลาง นารอนทนไม่มกดิน
 กามกนหรือดินหินปูนเลย แต่รอนไม่เต็มอกกัน บ่อหนึ่งปรอท ๑๔๔
 บ่อหนึ่งปรอท ๑๔๔ ถ้าไปออกกระทกโกดเคียง เดือดและควนขนแรงได้จริง
 วันที่ ๒๕ เวลามาเข้าไปที่บ้านใหม่พระยาระนองผ่านหนา “โรงราง”
 คือตราง ทำเป็นคักหลังคาค้างกระดี่แบบคูกที่บึง ดูเรียบร้อยใหญ่โต
 คีมากแต่ยังไม่แตกเดี่ยว บ้านพระยาระนองเองก่อกำแพงรอบดั่งคัก
 ดิบคอก กว้างใหญ่เห็นจะคักด้ามเดินเคยดีเดิน แต่ไม่หันหน้าออกถนน
 คอยชินแล้วหันหน้าเข้าข้างเขาจึงจะดี ที่บนหลังประตูทำเป็นเรือนหลัง
 โคๆ ขนไปอยู่เป็นหอรับ กำแพงก็เว้นช่องบันกรแต่อิฐบางๆ ไว้ ด้วย
 กตวเจกทเคยดูตามขนครงกอน เมื่อมีเหตุการณ์ ก็จะได้กระทุ้งออก
 เป็นช่องบัน ทักตางบ้านทำคักหลังหนึ่งใหญ่โตมาก แต่คักไม่ได้ ขนอยู่
 เป็นแคทวิบแขกและคนไปมาให้อาศัย ตัวเองอยู่ทเรือนจากเคยๆ เบียด
 จิตกันแน่นไปทงครวญาคิพื้นของรวมอยู่แห่งเดียวกันทงดิน มีโรงโค
 ดินค้ำปลุกริมกำแพงยัดยาว ในบ้านนั้นกทำไร่ปลูกมัน บัหนึ่งโต ถึง
 พันเหรียญ เป็นอย่างคนหากินแท้ ออกจากบ้านพระยาระนองไปสวน
 ซึ่งเป็นทหากินด้วยทตลอดพืชพรรณไมต่าง ๆ ด้วย ทักกว้างใหญ่ปลูก
 ดันจนทนเทศ์และกาแฟ ดัมโอปัตเตเวียมะพร้าวคูกและพริกไท ๆ นั้น

ได้ออกจำหน่ายหนึ่งถึงสามสิบหาบแล้ว เวลาขายเงินไม่ได้ ไปแห้งใด
ด้วยเป็นเวลากรรมฝนน้อยหนังก็นก

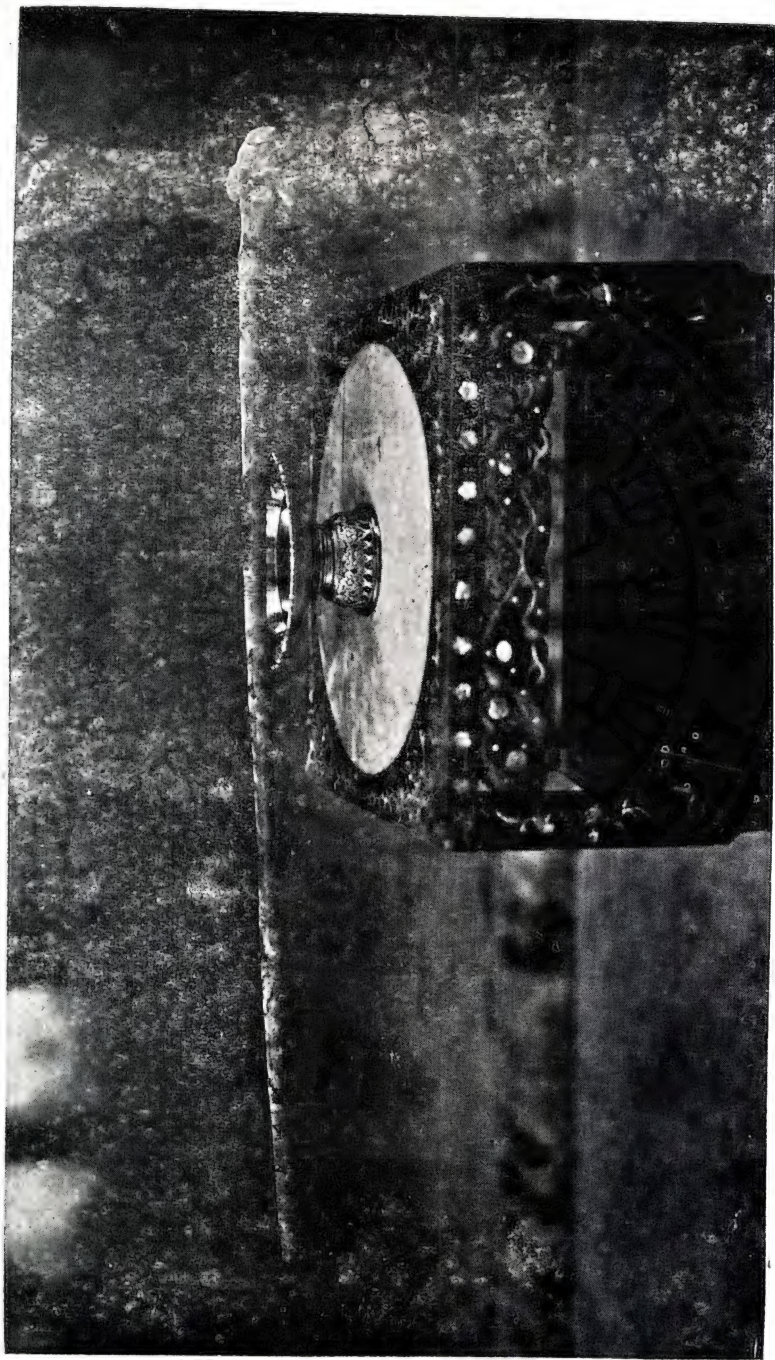
พระยาระนองขอให้ตั้งชื่อพลบพตวนเป็นพระที่นั่ง ด้วยเขาจะรักษา
ไว้เป็นทอณนาพระพิพัฒน์เจ้า และขอให้ตั้งชื่อถนนด้วย จึงได้ให้ชื่อ
พระที่นั่งว่า “รัตนวงษ์วรค” เพื่อจะให้แปลกตา ๆ พอมีชื่อผู้ทำเป็นท
ยินดี เขาที่เป็นททาวงนี้ ให้ชื่อว่า “นิเวศน์คร” ถนนตั้งแต่ทำ
ขึ้นมาจนสุดตลาดเก่าแปดสิบเจ็ดเคา ให้ชื่อว่า “ถนนท่าเมือง”
ถนนท่าใหม่ ตั้งแต่ข้ามแยก ตลาดเก่าไป ตามหน้าบ้านใหม่ พระยา ระนอง
ถึงสะพานยูง เป็นถนนใหญ่เกือบเท่าถนนสนามไชย ให้ชื่อว่า “ถนน
เรื่องราว” ถนนตั้งแต่สะพานยูงออกไปจนถึงที่ช่องชัยพระยาคำรง
สุจริต (๑) ตั้ง ๗๐ เส้นเศษยอมหน้อยหนึ่ง ให้ชื่อ “ถนนชาติเฉลิม”
ถนนตั้งแต่ถนนไปบ่อนารอน ถึงเหมืองในเมืองให้ชื่อ “ถนนเพิ่มผล”
ถนนทางไปบ่อนารอน ๗๐ เส้นเศษ ให้ชื่อ “ถนนชดระอุ” ถนน
หน้าวังซึ่งเป็นถนนใหญ่ ให้ชื่อ “ถนนดุง” ถนนรอบรอบตลาดนัด
คู่กับถนนดุงกับถนนเรื่องราว เป็นถนนใหญ่ แต่ระยะทางตั้ง
ให้ชื่อ “ถนนกำแพงเพชร” ถนนตั้งแต่ถนนเรื่องราวมาถึงถนน
ชดระอุผ่านหน้าศาลาประชาคมซึ่งทำเป็นคอกม้าขึ้นใหม่ยังไม่ได้ ให้
ชื่อ “ถนนคอกม้า” ถนนแยกจากถนนเรื่องราวลงไปทางริมคลอง
ให้ชื่อ “ถนนหัวดินคำ” กับอีกถนนหนึ่งซึ่งพระยาระนองคิดจะทำออก
ไปถึงตำบลหินลาด ซึ่งเป็นทางโทรเลข ขอชื่อไว้ก่อนจึงได้ ให้ชื่อว่า

ทางเข้าบ้านผู้สำเร็จราชการ เมืองระนอง (ถ่ายจากข้างใน)

สวนจันทน์เป็นที่ใช้สำหรับทำระหัดน้ำใช้ในการดำชัก้าง (ขี้แร่ดิบๆ)
เพื่อนำไปกลุ่

กลองสุมบาแดงคันแรก ของพระยาตำราญศิริตฯ (คอ^๗เจียง ต้นสกุล ณระนอง)

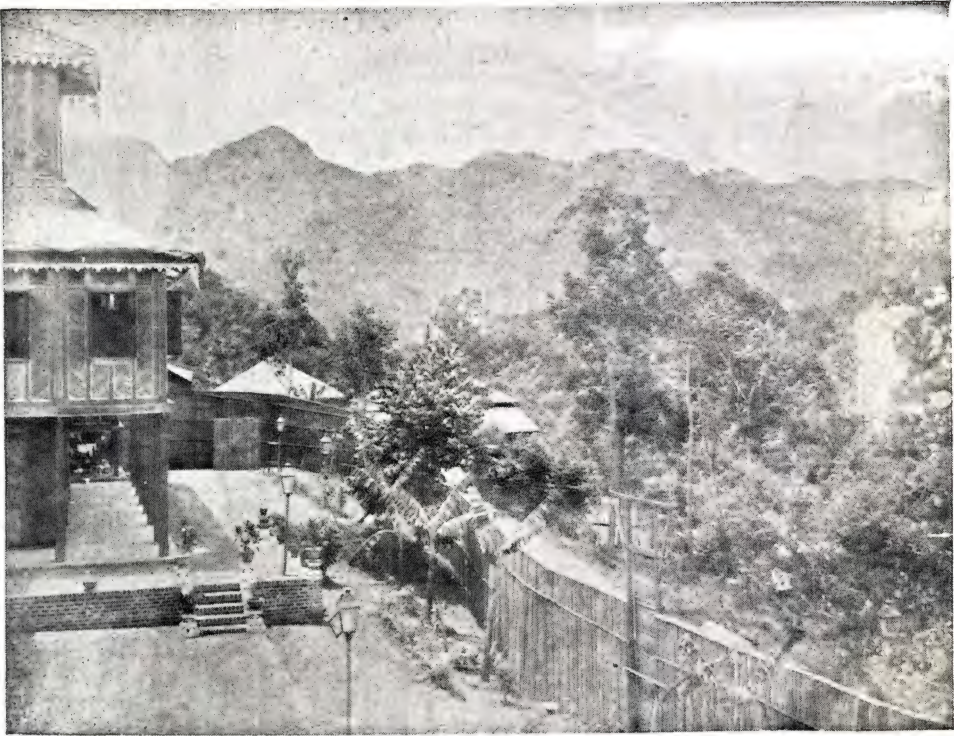
“ถนนผาคาด” ถนนซึ่งเขาทำและได้ให้ชื่อทางปวงนี้ เป็นถนนที่น่าจะ
ได้ชื่อจริงๆ ใช้ถมด้วยศิลากรวดแร่แข็งกร้าง และวิธีทำท่อน้ำของ
เขาเรียบร้อยทุกหนทุกแห่ง ฝนตกทันทีนั้น จะไปแห่งใด ก็ไปไม่ได้
วันที่ ๒๖ เวลาเข้าไปดูที่ฝั่งศพ พระยาคำรงสุจริต ตามทางที่ไป
เป็นนาเป็นส่วนตลอด เมื่อจวนจะถึงที่ฝั่งศพเป็นส่วนพระยาระนองทางต้อง
พัก ปลูกหมาก มะพร้าว มะม่วงเป็นระยะท้องแถวงามนัก มะพร้าว
ปลูกขึ้นไปจนถึงไหล่เขา ที่หน้าฝั่งศพปลูกต้นไม้ ดอกต่างๆ เมื่อเวลา
อยู่เมืองระนอง เวลาค่ำๆ มีบุหงาตั้ง ที่ฝั่งศพนั้นมีป้ายศิลาตั้งลึกสี่ศอก
เศษ จารึกเรื่องชาติประวัติของพระยาคำรงสุจริตทั้งภาษาไทยภาษาจีน
เป็นคำสรรเสริญตลอดจนบุตรหลาน ถัดเข้าไปมีเสาธงศิลาหนึ่ง พระ
คู่หนึ่ง เสาคู่หนึ่ง ม้าคู่หนึ่ง ขุนนางฝ่ายบนฝ่ายล่างคู่หนึ่ง แดวก่อ
เขียนศิลาปูศิลาเป็นชั้นๆ ขึ้นไปตามชั้น จึงถึงด้านที่ฝั่งศพ มีพนัก
ศิลาตั้งลึกเป็นรูปสัตว์และต้นไม้ ต้นๆ ที่ภูเขานี้ ถัดวัน แดวก่อด้วยศิลาตลอด
จนถึงที่ท่าเป็นหลังเต่า ต่อขึ้นไปเป็นเนินพูนดินเป็นตอนๆ ขึ้นไป ๓ ตอน
ตามแบบที่ฝั่งศพจีน แต่แบบต้องอยู่ทึบถางแจ้ง ไม่มีร่มไม้เตย ลงทุน
ทำถึง ๖๐๐ ซั่งเศษ ที่ฝั่งศพมารดา และญาติพี่น้องอยู่ใกล้ๆ กัน แต่
ต้องไว้ระยะห่างๆ ดูน่าจะเป็นต้องที่เต็มที

ถัดจากที่ฝั่งศพไปดูท่าเหมือง พึ่งจะเข้าใจชัดเจนในครั้งนั้น จะ
พรรณนาว่าทำอย่างไรให้ละเอียดก็จะยืดยาวนัก ไม่มีเวลาเขียน เข้า
๕ โมงเศษกลับมามองเรือ ออกจากอ่าวระนองไปทอดที่เกาะพญาคูจิต ซึ่ง
เป็นด่านต่อเขตแดน มีโรงโบสถ์ของเมืองระนองตั้งรักษาอยู่ในที่นั้น

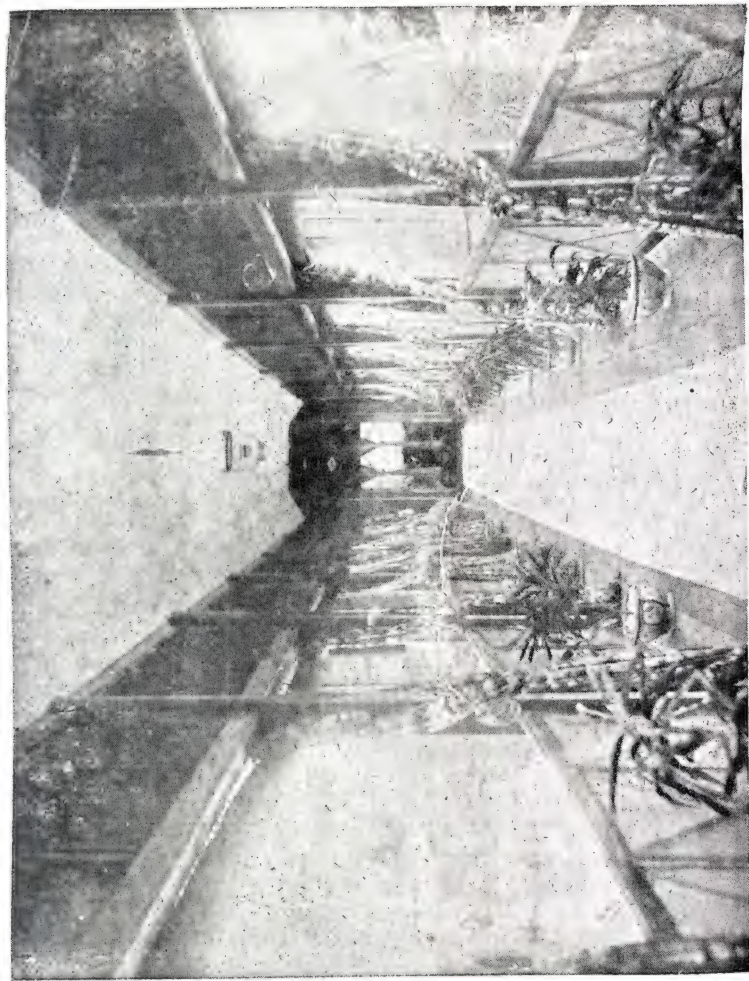
แต่ทว่าเกาะพลัดจันไม่เป็นปดายเขตคนคนเดียว เกาะคัน เกาะหาด
ทวายยาวเป็นทิว แต่ต้องเกาะนั้นไม่นานก็จ้งไปคงไม่ได้ เวลา
ที่ไปเที่ยวไปใกล้เกาะอีกต่อเรือ เกาะนั้นทวายมาก มีศาลทอง คน
ออกไปคงทำปดายกันนักม เวลามาจอดเรือไปรอบเกาะพลัดจัน ให้นัก
จนได้เนื้อ เพราะเกาะนั้นเขาเคยได้อเนื้อเดิมอ และคนที่ด่าน ก็เข้ามา
แจ้งความว่ามั้นแน่ เพราะเขามักกินกล้วยชาวด่านปลูก แต่จะเป็นด้วย
คนมากหรือเกินไปอย่างไร เคยตกลงเป็น “ให้เปล่า”

เมื่ออยู่ที่เมืองระนอง พวกจีนในท้องตลาดมาหาเกือบจะหมดเมือง
มีส้มหนวยกด้วยใบตาม แต่จะหาได้ จีนผู้หนึ่งเป็นมิดินเปิดคอมมิส
ชันเหนือในเมืองมะริด ทำภาษีรังนก และภาษีฝิ่นในเมืองตะนาวศรี และ
บิดาจีนของหลาย ซึ่งเป็นดำนเมืองตระ และเป็นน้อง เขยพระยาระนอง
ลงมาแต่เมืองมะริดมาหาด้วย การรับรองเลี้ยงดูของพระยาระนองแข็งแรง
อย่างยิ่ง พี่น้องถูกหลาณกตมเกลี้ยกั้น คิดอ่านจัดการแต่จะให้ป็น
ที่สบายทุกอย่างที่จะทำได้ การทำนุบำรุงรักษาบ้านเมือง เขานำรุงจริงๆ
รักษาจริงๆ โดยความฉลาดและความตั้งใจ ยากที่จะหาผู้รักษาเมือง
ผู้ใดให้เต็มอเหมือนได้

คนไทยในเมืองระนองนี้ ผิดกันกับเมืองตระ คือไม่ได้เก็บเงิน
ค่าราชการ หรือจะเรียก ว่าค่าหึงค่าเรือนอย่าง เช่นเมืองตระ เดรสัก
ยอมอ ส้มกรมการกไม่เหมือนเมืองหงส์ฉวน ที่เมืองหงส์ฉวนเก็บเงิน
ชำระราชการ แต่พอเดรสักยอมอ คนชนใหม่ไม่ได้เก็บ ที่เมืองตระ
ไม่มีส้มกรมการ แต่เก็บเงินทวหนา เมืองระนองนี้ไม่มีอย่างใดอย่างหนึ่ง

วังรัตนรังสรรค์ เมืองระนอง

วัดแรงสรรค์ เมืองระนอง

ว่าแต่ก่อนมีคนเสียแต่ไม่ได้เก็บเงินอันใด ชั่วแต่เกณฑ์มารักษาเมือง

(หรือ บ้านเจ้าเมือง) ในเวลาตรุษจีน คือตั้งแต่เดือน ๕ } ๓ เดือน

มัดติดสืบห้าวัน แต่ก็ยังไม่พอ ต้องไปเอาคนหลังสวน มาอีก

ห้าสิบคน (๑) เวลาคนมาอยู่ประจำการกินอาหารรงดี กับการจวเช่น

ทางโทรเลขใช้เกณฑ์ ไม่ได้จ้างเหมือนเมืองตระ เขายื่น ยอด

ดำมะโนครวักรมการเมืองระนอง ๒๔ ครวั อำเภ ๘๖ ครวั ไพร

ชายฉกรรจ์ ๑๕๓๐ คน เด็ก ๗๔๘ คน รวมชาย ๒๒๗๘ คน หญิงฉกรรจ์

๑๓๐๘ คน เด็ก ๖๓๖ คน รวมหญิง ๑๙๒๕ คน รวม ๔๐๐๔ คน

รวมทั้งครวักรมการอำเภ ๑๓๒๒ ครวั แยกเดิมหลวงชนหมื่น ๘ ครวั

ไพร่ชายฉกรรจ์ ๔๒ เด็ก ๖๕ คน รวม ๑๐๗ คน หญิงฉกรรจ์

๓๗ เด็ก ๕๓ รวม ๙๐ คน รวมชายหญิง ๑๖๕ คน เป็นครวั ๓๕ ครวั

จีนมบุตรภรรยา ๓๐๐ จีนจร ๒๘๐๐ (เห็นจะเป็นเฮดติเมต) รวม ๓๑๐๐

รวมคนเดิมชาย ๕๖๐๔ หญิง ๑๗๘๓ รวม ๗๓๘๕ คน คนใหม่มาแต่

เมืองอื่นๆคือไชยา ๒๘ ครวั หลังสวน ๘๐ ครวั ชุมพร ๑๐ ครวั

นคร ๒ ครวั ตระ ๒ ครวั ฝ่ายอังกฤษ ๒ ครวั รวม ๑๓๕ ครวั ชาย

ฉกรรจ์ ๑๘๔ คน เด็ก ๑๒๖ คน รวม ๔๑๐ คน หญิงฉกรรจ์ ๑๗๕ คน

เด็ก ๘๑ คน รวม ๒๖๖ คน รวมไทยมาใหม่ ๕๗๗ คน แยกมาแต่

เมืองถดาง ๑๕ ครวั เมืองตะกั่วทุ่ง ๑๗ ครวั รวม ๓๓ ครวั เป็นชาย

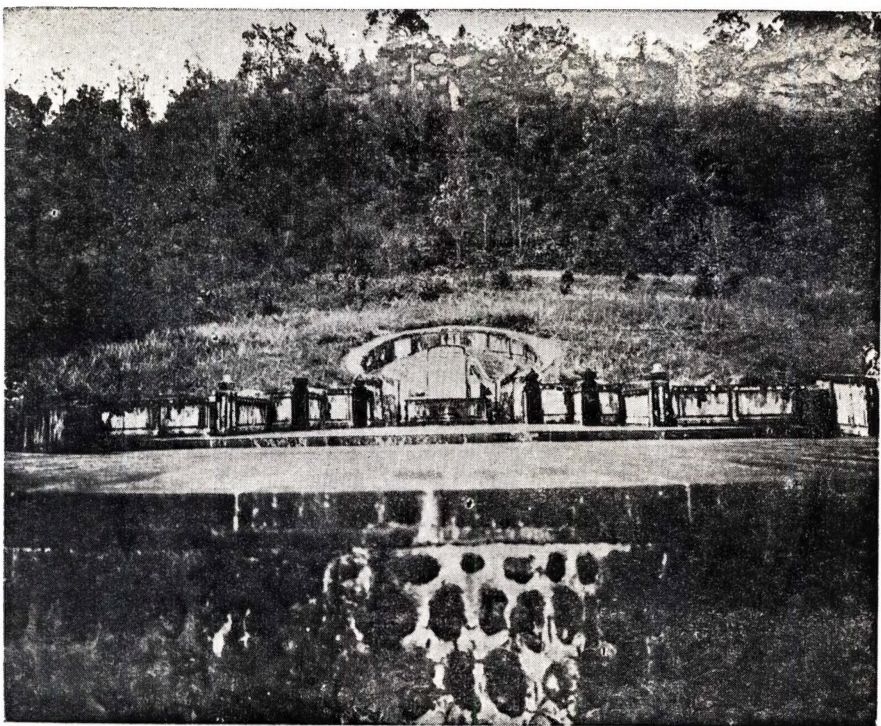
(๑) ที่ต้องรักษาเวลาตรุษจีนเพราะเคยมีเหตุ พวกกล้าทำเหมืองกำเริบขึ้นคราวหนึ่ง เมื่อปลาย พ. ศ. ๒๔๑๘ ทั้งที่เมืองระนองและเมืองภูเก็ตก็กลัวมาข้างต้น จึงต้องระวังกันแต่นั้นมา

นกรรจ์ ๕๓ เด็ก ๓๐ รวม ๗๓ คน หิญาณกรรจ์ ๓๕ เด็ก ๓๗
รวม ๗๒ รวมชายหิญา ๓๕๕ คน รวมเก่าใหม่ชาย ๕๘๘๘ คน หิญา
๒๓๒๓ คน รวมทั้งต้น ๘๓๐๘ คน

การทำนามัแต่ชาวคนไทย ทำเขาไว้ทางนั้น นาพันราบเท่านั้น
ที่เห็นอยู่เพียงสามแปลงก็เป็นนาเจ้าเมืองเสียแปลงหนึ่ง แต่ยังมีชาว
คนไทยกินได้มาก ไม่สู้จะต้องซื้อพระมานัก ส่วนजनนั้นไม่ได้กินเขาใน
เมืองเลย กินเขาในเมืองพระมาทางต้น เพราะฉะนั้นเขาเมืองพระมาจึงเป็น
สินค้าสำคัญในแถบนี้ เรือเมตขารุดหยุดเคียวก็เกือบจะขาดเข้า เรือเมต
ที่เคียวอยู่ทุกวันนี้สองลำ คือเรือเซหัวของพระยาระนอง ลำหนึ่ง เรือ
เมศคว ของอังกฤษลำหนึ่ง แต่เรือเซหัวอยู่ข้างจะคงจะแคบกว่าเรือ
เมศคว เจ้าพนักงานอังกฤษกล่าวโทษเรือเมศควอยู่ว่าเสียเปรียบเซหัว
การในเมืองระนองยังมีอยู่อีกซึ่งจะต้องแจ้งความต่อภายหลัง

วันที่ ๒๗ เวลา ๑๓ โมง ออกเรือเคียวทางช่องหว่างเกาะเตี้ยให้
กับเกาะช้าง ที่ในแผนที่เขียนว่า แด็ดดัดไอด์แดนดมาไม่มีคลื่นลม อันใด
เป็นปกติ พระราชนิพนธ์เรื่องเมืองระนองมีปรากฏเพียงนี้

ในเวลาที่เมื่อเสด็จประทับอยู่ที่เมืองระนองนั้น พระยารัตนเศรษฐี
(คอซิมกีอง) กราบบังคมทูลฯ ขอพระราชทานให้มีที่บริเวณสำหรับฝังศพ
วงศ์สกุลณระนอง ต่อจากที่ฝังศพพระยาดำรงสุจริต (คอซู้เจียง) ผู้เป็น
ต้นสกุล ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตามประสงค์ ครั้นเสด็จกลับ
เข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทำหนังสือสำคัญ พระราชทาน
ที่สำหรับฝังศพตระกูลนี้ และให้กระทรวงกระดาใหม่ส่งไปพระราชทาน
มีตำแหน่งคัมภีร์ไว้ต่อไป

ห้องขุดพระยาดำรงสุจริตฯ (คอซิมก้อง ณระนอง)

